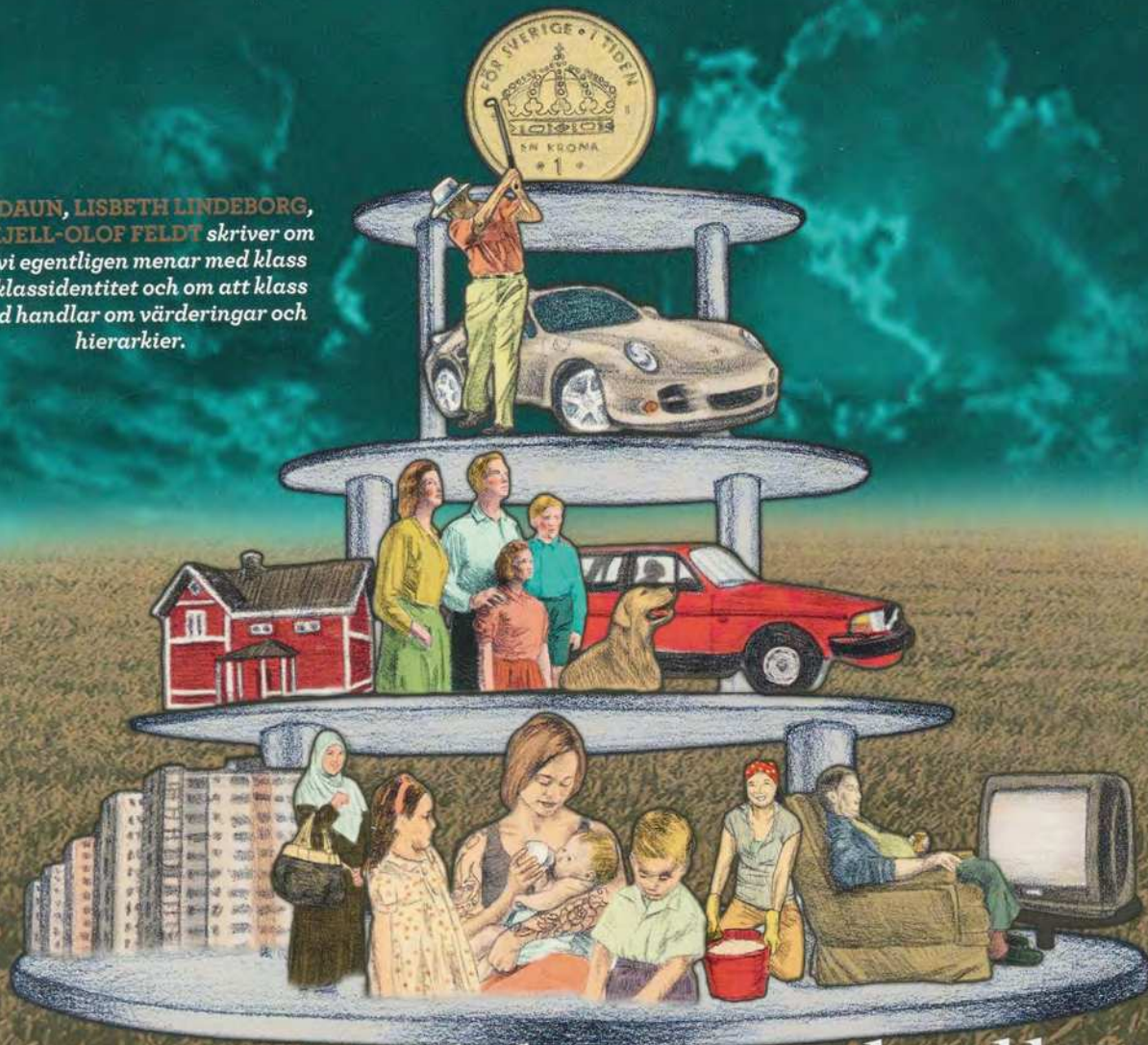

AXESS

AXESS MAGASIN - IDÉTIDSKRIFT PÅ KLASSISK GRUND - NR 5 JUNI 2009 PRIS: 75:-

ÅKE DAUN, LISBETH LINDEBORG,
och KJELL-OLOF FELDT skriver om
vad vi egentligen menar med klass
och klassidentitet och om att klass
alltid handlar om värderingar och
hierarkier.

Det nya klassamhället

TEMA

LENA ANDERSSON

om att klass inte är en
fråga om inkomsten
utan om själen.

INTERVJU

JOSEPH O'NEILL

om cricket i New York och
om den amerikanska
romanens framtid.

TRADITION

JOHAN HAKELIUS

om den dödsföraktande
och alkoholindränkta
skribenten Jeffrey Bernard.

★ MILITÄR ★ HISTORIA

NY TIDNING!

Första numret kommer 21 juli.

★ MILITÄR ★ HISTORIA

Beevors guide
till Normandies
krigsminnen

Myten om blixtkriget

Tyska anfall 1939-1940

10 svenska fästningar • Intervju med ÖB • Aktuella böcker • Tävlning

NY tidning för dig som är
SPECIALINTRESSERAD
av krigshistoria!

MILITÄR HISTORIA

innehåller berättelser du inte
kan läsa någon annanstans.
Här finns unika fotografier och
specialritade kartor.

Tydliga och faktarika illustrationer
förklarar och ger ökad
kunskap. Den nya tidningen är
ett perfekt komplement för dig
som är verkligt intresserad!

Läs mer om tidningen på

www.militarhistoria.se

3 NUMMER
FÖR BARA

99:-

Välkomsterbjudande, värde 240:-

PRENUMERERA PÅ MILITÄR HISTORIA!

Just nu får du en fantastisk
prova-på-rabatt – mer än 50%!

☐ **Ja tack!** Jag vill gärna prenumerera på
MILITÄR HISTORIA och får då de tre första
numren av tidningen för bara 99:-

Provprenumerationen innebär inga andra förpliktelser. Tidningen kommer ut varannan månad.

☐ Jag tecknar en helårsprenumeration av **MILITÄR HISTORIA**
redan nu och får 6 nummer för 299:- (Ord. pris för 6 lösnr-utgåvor är 408:-)

TEXTA

KOD: MH ANAXESS/09

Namn:

Adress:

Postnr/ort:

Telefon:

E-mail:

MILITÄR HISTORIA använder modern informationsteknik för namn- och adressuppgifter
på sina prenumeranter. Detta erbjudande gäller endast nya prenumeranter i Sverige.

☐ Jag som beställer
är under 18 år.

NY TIDNING!

★ MILITÄR ★
HISTORIA

SVARSPOST

Kundnr 205 443 66
228 00 LUND

SVARSKORT

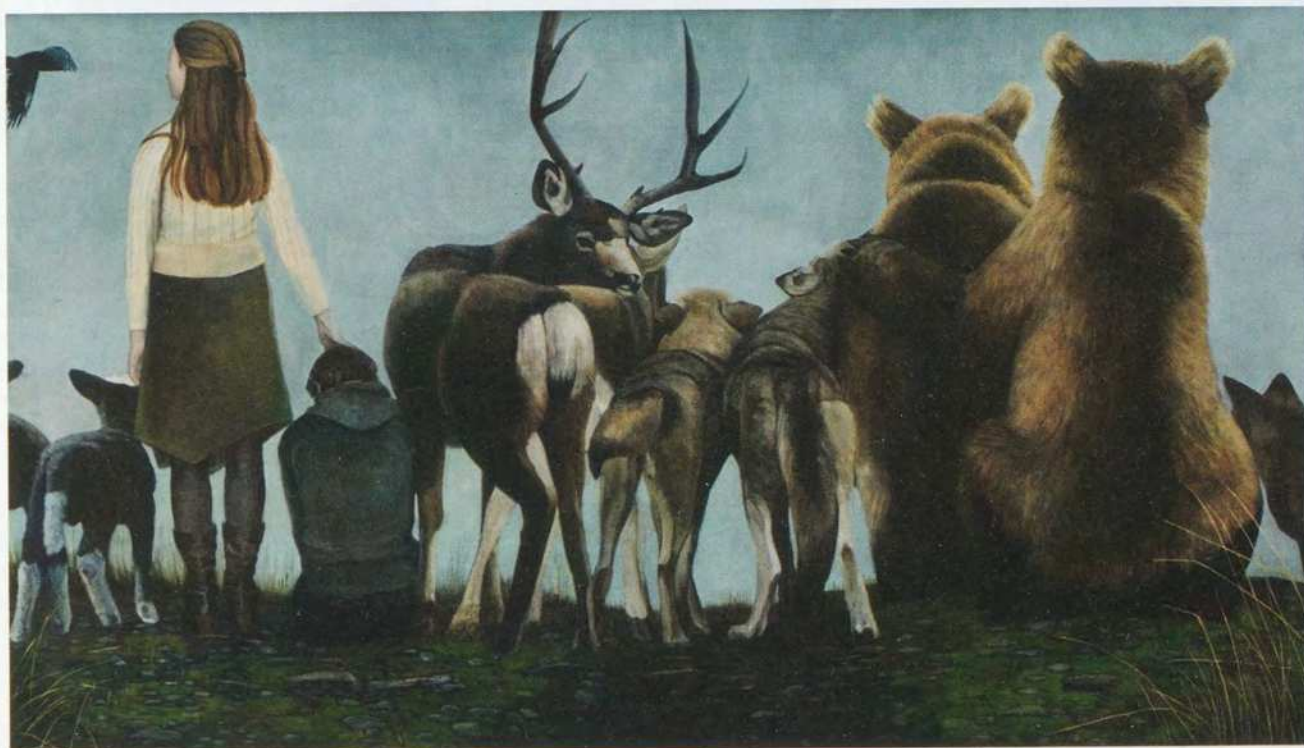
FRANKERA
MILITÄR HISTORIA
BETALAR POST

Fyll i & posta ditt svarskort redan idag! Eller beställ på

www.militarhistoria.se

Figurationer

Realism och romantik i norsk samtidskonst

1 juli–13 september

Edsviks konsthall
Landsnoravägen 42
Sollentuna

Öppettider: tisdag–söndag kl 11.00–17.00

Upp till kamp!

När vi befinner oss mitt i en lågkonjunktur som leder tankarna till 1930-talets massarbetslöshet och när Karl Marx *Kapitalet* plötsligt toppar tyska bästsäljarlistor så tycks också det gamla klassbegreppet vara på väg mot en renässans. I Storbritannien pågår för tillfället åtminstone två konstutställningar där frågan om klass står i centrum, och i *Guardian* ställde Rafael Behr för några månader sedan frågan om vi är på väg in i en ny klasskamp.

Men det säger sig självt att variablerna idag är helt andra än vid depressionen i slutet av 1920-talet. I Sverige har det gamla högerpartiet profilerat sig som det nya arbetarpartiet, alltmedan en känd journalist med adligt efternamn för inte så länge sedan definierade sig som sprungen ur arbetarklassen, på grund av att hennes läkarföräldrar har lärt henne att hårt arbete lönar sig. Alltmedan snickare och kockar blir tv-kändisar med skyhöga löner och därmed åtnjuter samma slags privilegier som tidigare tillkom överklassen. Och alltmedan just överklass och arbetarklass tycks vara på väg att slukas upp av den allt större medelklassen, vilken i sin tur låter sig skiktas med avseende såväl på inkomst som på utbildning. Om det för bara tre-fyra decennier sedan fanns en tydligt urskiljbar överklass, dit jurister, läkare och professorer kunde räknas, har dessa, liksom många höginkomsttagare, numera kommit att inbegripas i kategorin övre medelklass, till vilken även en del mindre välbetalda akademiker yrken stundtals räknas in.

Icke desto mindre tycks 1980-talets liberala vision av ett samhälle med optimal social rörlighet inte ha infriats. Ser vi till utbildningsväsendet, tycks den sociala skiktningen snarast ha ökat. Trots satsningar på högskolebehörighet för alla och högskolor som aktivt försöker fånga upp ungdomar från förfallna miljonprogramsområden, har skillnader mellan bildningsnivåer kommit att i allt högre grad baseras på var man bor och i vilken mån som ens föräldrar har eller saknar högre utbildning.

Det räcker med en snabb överblick på de senaste tio årens svenska bokutgivning eller på rekryteringen av journalister till våra stora dagstidningar och radio- och tv-nyhetsprogram för att se att det handlar om en ytterst homogen samling människor, där nästan alla är sprungna ur just den övre medelklassen, och där vi idag finner ytterst få motsvarigheter till forna tiders klassresenärer som Harry Martinson, P O Enquist och Gerda Antti.

FÖR DEN SOM VUXIT UPP i en släkt där det inte hör till vanligheterna att studera på universitet tenderar dock samstämmigheten i den övre medelklassens smak- och åsiktspaket att framstå som exkluderande, på gränsen till obegriplig. Inom den akademiskt bildade medelklassen kan man inte tänka sig att bo i miljonprogramsområden utan fördrar lägenheter helst byggda före 1930. Men man

är lika kategorisk i sin avsky över människor som säger sig ogilla miljonprogramsområdenas arkitektur. Man inreder sina sommarhus i smakfull Carl Larsson-stil men uttrycker samtidigt sitt ogillande över människor som säger sig älska Sundborn. Man föraktar *Se & Hears* journalistik men kan samtidigt bli upprörd över den som säger sig hellre läsa Gunnar Ekelöf än se på *Idol*. Man kan dock likafullt säga att samme Gunnar Ekelöf är Sveriges största 1900-talsförfattare, samtidigt som man uttrycker förakt för den som anser att Gunnar Ekelöf borde vara en förebild för dagens författare.

För den som inte är skolad i ett akademiskt vänsterliberalt sätt att tänka skapar givetvis denna sorts intellektuella slalomåkning endast förvirring och en känsla av utestängdhet.

TY DET FINNS FORTFARANDE ett proletariet i Sverige; ofta bor de i just de miljonprogramsområden där den övre, bildade medelklassen aldrig skulle kunna tänka sig att leva: de kommer från släkter där ingen någonsin har studerat på universitet; de är fränskilda, har småbarn och arbetar med lågavlönade arbeten inom vård och omsorg, de kan komma från andra länder och har svårt att ta sig ur kulturella mönster som gör det omöjligt att göra karriär i det svenska arbetslivet. Och så vidare.

Det tragiska är alltså att detta nya proletariet tenderar att cementeras – och detta av flera anledningar. Den kanske allvarligaste är att representanterna för dagens underklass inte bara ser medelklassen som ett *gated community* med svårforcerade åsiktsgrindar utan därtill med rätta uppfattar det som att ingen för deras talan. Inom vänstern och socialdemokratin har man valt att föra underklassens talan i socio-ekonomiska frågor. Men när det gäller etiska och estetiska frågor har den svenska vänstern för länge sedan gjort sig till förespråkare för uppbrott ur alla former av traditionella mönster för tänkande, boende, familjebildande och så vidare. Denna sorts värderingar har dock omhulats främst inom medelklassen, bland akademiker och tjänstemän, medan de inom arbetarklassen har haft svårare att få fäste.

Med tanke på att den liberala högern numera inte bara har lagt beslag på socialdemokratiens socio-ekonomiska politik, utan även utvecklats bort från allt vad konservatism och traditionalism heter, riskerar dagens proletärer att känna sig svikna av det politiska etablissemangen, vilket i sin tur lämnar fältet fritt för nya politiska aktörer.

Det är denna utveckling som är utgångspunkten för temat i föreliggande nummer av *Axess*, där vi reflekterar över klassfrågans relevans i dagens Sverige, på det personliga såväl som det politiska planet.

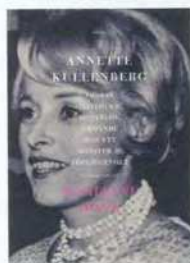
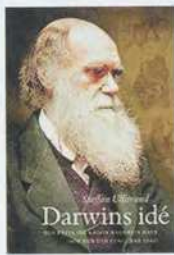
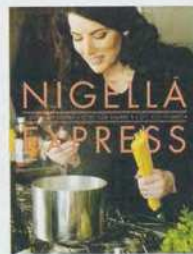

Johan Lundberg

I detta nummer av *Axess* försöker vi reflektera över klassfrågans relevans i dagens Sverige, på det personliga såväl som det politiska planet.

Johan Lundberg

FÖRNYELSEBAR EL TILL INKÖPSPRIS OCH EN POCKETBOK VARJE MÅNAD!

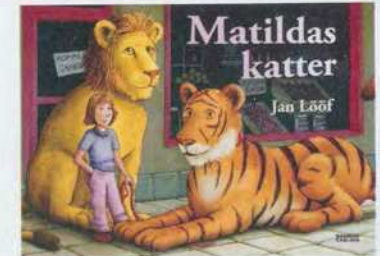
INTRESSERAD AV MILJÖ OCH KULTUR? DÅ KOMMER DET HÄR ATT PASSA DIG.

Kraft&Kultur erbjuder dig el från vind och vatten. Och du får den till inköpspris – du betalar lika mycket som vi betalar för den på elbörsen. Det enda du behöver göra är att köpa en pocketbok av oss varje månad för 65 kronor och den skulle du ju ha köpt ändå! Ja, du får givetvis köpa fler än en bok varje månad.

Med varje faktura får du en lista med 30 nya pocketböcker du kan välja mellan. Skicka in kupongen med ditt val förkryssat så kommer boken på posten.

KRAFT & KULTUR

65:-
/MÅN

☐ Kontakta mig. Jag vill veta mer om ert erbjudande

NAMN

ADRESS

POSTNR & ORT

PERSONNUMMER

E-POST

TELEFON

PORTO
BETALT

Kraft & Kultur

122 408 400
110 01 Stockholm

10 SAMHÄLLE

- EU Stephen Castle analyserar det svenska ordförandeskapet i EU **10**
 Stadsplanering Torbjörn Elensky skriver om *gated communities* **12**
 FN Jackie Jakubowski om demokratiernas svek **13**
 Uruguay Niklas Ekdal rapporterar från ett land på dekis **14**
 Genetik Helena Granström funderar kring stamcellsdonationer **16**
 Biologi Staffan Ulfstrand tar sig an Charles Darwin **17**
 Krönika Theodore Dalrymple om kraven på formulär **18**
 Notiser Artforskning, Sigge Hommerberg, och utblick **18**

20 FRIZON

- Utbildning Inger Enkvist om varför asiatiska elever lyckas bäst i Kaliforniens skolor **20**

24 OPINION

- Forskning Maria Ågren vill nyansera problematiken kring bibliometrihysterin

42 INTERVJU

- Mats Wiklund diskuterar den amerikanska romanen med Joseph O'Neill

46 TRADITION

- Johan Hakelius om den alkoholindränkta brittiske kolumnisten Jeffrey Bernards

50 KULTUR

- Journalistik Kjell Häglund om klyftan mellan två journalistiska generationer **50**
 Konst Thomas Steinfeld ser slutet för de traditionella museerna närma sig **52**
 Historia Roland Zuiderveld om Sverigedemokraternas ökade popularitet **54**
 Medier Einar Askestad läser damtidningar från förr och nu **55**
 Kulturdebatt David Eberhard om det ständiga ifrågasättandet av psykiatrin **56**
 Konst Therese Bohman har kommit till plats åtta på listan över världens bästa målningar **57**
 Krönika Tanja Bergkvist om ärvbar miljö **58**
 Notiser Övernärderat, undervärderat och Cannesfestivalen **59**

60 RECENSIONER

Per Bauhn har läst en handfull böcker som diskuterar frågan om all kultur är likvärdig och om estetiska omdömen enbart är en fråga om tycke och smak. Arne Lapidus recenserar en nyutkommen antologi om sionismens historia, Pernilla Ståhl har fördjupat sig i korruptionen i Kenya och Svante Nordin har bekantat sig med sju män som skrev ut sig ur historieböckerna när de kom för nära nationalsocialismen. Därtill recenserar böcker om ritualer, tystnad och Albert Einstein.

74 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

Den enda sax
som kan sprätta
upp psykets tätt
vävda klasstrådar
är bildning och
förkovran. Det
utgör befrielsen,
oavsett vad man
sedan förtjänar
sitt levebröd på.

Lena Andersson, sid 33

TEMA

DET NYA KLASSAMHÄLLET

28 Klasskamp med nya förtecken

Synen på vänster-höger i svensk partipolitik bestämdes länge av fördelningspolitiken. Men på senare tid har normer och värderingar blivit allt viktigare. **Av Stefan Svallfors**

32 Klass sitter i själen

Klasstillhörighet är framför allt ett mentalt tillstånd, en anpassning till vad omgivningen förväntar. Bara bildning och förkovran kan sprätta upp klasstrådarna. **Av Lena Andersson**

34 Klassresa med bokbagage

En aldrig så välmenande kulturpolitik kan inte driva fram lust till kunskaper och bokläsning. Den måste man själv hitta. **Av Kjell-Olof Feldt**

36 Hierarkierna behärskar oss

Hur vi uppfattar klass är en fråga om värderingar och hierarkier. Makt och status vilar ytterst på den grundläggande driften till fortplantning. **Av Åke Daun**

40 "Marx ville aldrig ha klasskamp"

Den ekonomiska krisen sammanfaller med en renässans för marxismen. Alexander Kluge har gjort en mycket lång film om författaren till *Kapitalet*. **Av Lisbeth Lindeborg**

AXESS

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren
Redigering: Fredrik Sandberg

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Praktikant: Rebecca Heimann
Vinjetbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Hans Strömberg
Omlagsbild: Illustration för Axess av Tzenko Stoyanov.
Nästa nummer: 2 september 2009
Annonser: Ardeo 040-16 54 80
Material: Redaktionen tar inte ansvar

för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 499 kr. Studerande 249 kr
 Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31
 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Agneta Hagander
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50

Lena Andersson
Författare och journalist.

Einar Askestad
Författare.

Per Bauhn
Professor i praktisk filosofi vid
Högskolan i Kalmar.

Tanja Bergkvist
Fil dr i matematik.

Therese Bohman
Kulturskribent på *Expressen*
och redaktör på *Axess*.

Stephen Castle
Brysselkorrespondent för
International Herald Tribune.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Åke Daun
Professor emeritus i etnologi vid
Stockholms universitet.

David Eberhard
Överläkare i psykiatri och författare.

Niklas Ekdal
Författare.

Torbjörn Elensky
Författare.

Inger Enkvist
Professor i spanska vid Lunds universitet.

Roberth Ericsson
Frilansskribent och redaktör på *Tidningen
Kulturen*.

Kjell-Olof Feldt
Före detta finansminister.

Helena Granström
Författare och doktorand i matematik vid
Stockholms universitet.

Johan Hakelius
Skribent.

Rebecca Heimann
Student på journalisthögskolan
i Göteborg.

Kjell Häglund
Redaktionschef för *Residence*
samt kolumnist och tv-kritiker.

Jackie Jakubowski
Skribent och chefredaktör
för *Judisk Krönika*.

Lars Anders Johansson
Journalist, poet och musiker

Arne Lapidus
Frilansjournalist i Mellanöstern.

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap och journalist.

Svante Nordin
Professor i idé och lärdomshistoria
vid Lunds universitet.

Thomas Nydahl
Författare.

Thomas Steinfeld
Kulturchef på *Süddeutsche Zeitung*.

Pernilla Ståhl
Frilansskribent och redaktör
för OBS i P1.

Stefan Svallfors
Professor i sociologi
vid Umeå universitet.

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i teoretisk
fysik vid Lunds universitet.

Johan Tralau
Docent i statsvetenskap vid Uppsala
universitet.

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i ekologisk
zoologi vid Uppsala universitet.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på *Axess*.

Roland Zuiderveld
Reporter på *Kulturnyheterna*, SVT.

Maria Ågren
Professor i historia vid
Uppsala universitet.

Överspönt om Le Corbusier

Den arkitektursyn som tonar fram i *Axess* nr 4 2009 kan sammanfattas som en längtan efter samförstånd kring en slags trivsestetik i nyklassicistisk skrud: enligt detta synsätt bör arkitekturen inte uttrycka de olika viljor, strategier och arkitekturuppfattningar som finns i en växande stad, dess uppgift är istället att vara trevlig och skapa trevnad.

Det finns en del intressanta iakttagelser och uppslag i Peter Elmlunds artikel, även om de redan har formulerats många gånger, men dessa stjäls genom att Elmlund hela tiden blandar ihop modernismens estetik och de modernistiska stadsplaneidealen. Den sammanblandningen öppnar för glidningar i innebörden av begreppet modernism, på ett sätt som fördunklar argumentationen och gör det lätt att avfärda stora delar av texten.

Elmlunds text är emellertid ett mönster av ordning och saklighet jämfört med Theodore Dalrymples överspända försök till äremord på Le Corbusier. Dalrymple är oförmögen eller ovillig att skilja mellan fakta, fördomar och egna åsikter, och han presenterar en historieskrivning som är så selektiv och vinklad att den gränsar till det lögnaktiga.

Efter att ha tagit sig igenom Elmlunds och Dalrymples texter blir Asle Tojes text om förstäderna runt Paris en oväntat angenäm överraskning. Toje berättar lugnt och sansat om några förstäder och deras problematik utan att väja för komplexiteten i ämnet, och utan att förfalla till klichéer eller banal retorik. Om alla texterna hade hållit denna nivå så hade det blivit ett fantastiskt temanummer. Tyvärr skäms denna utmärkta artikel av en sällsynt tendentiös rubrik, som inte har någonting med texten att göra.

Till sist en fundering: omslagsbilden visar bostadsområdet Jakriborg i Skåne, där husen formats med bebyggelsen i Hansatidens Östersjöstäder som förebild. Varför har *Axess* valt att placera just Jakriborg på omslaget? Anser *Axess*-redaktionen att Jakriborg är ett "gott exempel", och i så fall, på vad?

Johan Johansson

Svar: Jakriborg har valts därför att vi uppfattar området som ett bra exempel på en traditionsbaserad kultursyn som är relevant i nutiden – såväl vad beträffar stadsplanering som ifråga om arkitektur. Att Theodore Dalrymple slår in öppna dörrar är knappast det intryck som man får när man tar del av Johan Johanssons och andra modernismapologeters upprördhet över Dalrymples kritik av Le Corbusier och dennes många arvtagare.

Johan Lundberg

Bra om arkitektur

Av en slump fick jag låna *Axess* nr 4 2009 av en vän. Jag ber att få gratulera. Sedan åratals har jag inte läst så spännande artiklar. Då jag själv är arkitekt syftar jag naturligtvis i första hand till temat om arkitektur. Det skulle kunna vara mina egna tankar och jag är därför glad, att inte vara helt ensam därmed.

Rolf Thies

Nedlåtande av David Eberhard

I *Axess* 3/09 fanns ett bidrag från David Eberhard om rätten att överklaga. Alla som fortsätter att klaga över vad de uppfattar som en oförrätt klassas av Eberhard som rättshaverister med den av honom införda sjukdomsdiagnosen kverulansparanoia. Uppenbarligen kan man som psykiater enkelt och elegant bedöma när en person har drabbats av kverulansparanoia och förvandlats till rättshaverist. Enligt vår diagnosmakare gör våra myndigheter sällan fel. Alltså behöver man egentligen aldrig klaga.

Visst kan det finnas sinnessjuka personer som fastnar i en vanföreställning. Men att avfärda alla personer som kränks av vårt rättsmaskineri eller av oförklarliga lagparagrafer är att uppvisa en obetänkt, kategoriskt, tonårsaktig och nedlåtande attityd. David Eberhards förklaring till varför vi har det så eländigt i Sverige med alla dessa kverulansparanoiker är att vi har ombudsmannafunktioner, till exempel JO och JK, som har till uppgift att uppmärksamma orättvisor och påtala dessa. "Det gör fältet fritt för allehanda kränkta rättshaverister," skriver Eberhard. Hans förslag är att vissa människor en gång för alla ska få beskedet att de inte längre har rätt att vare sig klaga eller överklaga.

Elof Pettersson, docent

Svar: Jag vill inte omöjliggöra klagomål för allmänheten utan begränsa möjligheter för en mycket liten grupp som ligger bakom en oproportionerligt hög andel processer. Jag har absolut inte avfärdat alla människor som driver processer mot staten. Lika lite som de instanser som praktiserar ordförandebeslut idag. Jag tror också att det vore bättre om man hade ombudsmannafunktioner som ägnade sig åt att uppmärksamma orättvisor, men att de måste vara helt skilda från de funktioner i samhället som sedan verkligen driver diskrimineringsmål.

Att sedan, som Elof Pettersson gör, insinuera att jag personligen skulle ha hittat på termen kverulansparanoia är smickrande. Men det är en mycket vedertagen term som beskriver just personer som klagat över oförrätter utan ände.

David Eberhard

Språklag – en god idé

Angående Lars Melins krönika i *Axess* nr 4 2009. Språklagen är inte en lag som förbjuder användning av engelska. Poängen är att svenskan ska vara huvudspråk och kunna användas inom alla samhällsområden. Tycker vi att det är viktigt att kunna prata om kärnfysik på svenska, då måste vi också använda svenska i högre utbildning och forskning, vid sidan om engelskan. Det är ännu inte klart vad uppföljningen av lagen konkret kommer att innebära. Institutet för språk och folkminnen, dit Språkrådet hör, har sedan tidigare ett uppdrag att följa språkutvecklingen i Sverige. Alltså är det en god idé att ta reda på hur det ser ut med undervisningsspråket på universiteten och hur många avhandlingar som har en svensk sammanfattning.

Lena Ekberg, Chefför Språkrådet,
Institutet för språk och folkminnen.

Tryggare kan ingen vara

12 Torbjörn Elensky om gated communities

Demokratier svek ideal

13 Jackie Jakubowski om demokratiernas svek

Paradiset vittrade sönder

14 Niklas Ekdal rapporterar från ett land på dehis

Etiken glöms när liv räddas

16 Helena Granström funderar kring stamcellsdonationer

Fjädrar i hatten och sex

17 Staffan Ulfstrand tar sig an Charles Darwin

Formulär som maktmedel

18 Theodore Dalrymple om kraven på formulär

Notiser

18 Artforskning, Sigge Hommerberg och utblick.

EU

Många minor

Europa är idag något helt annat än under det första svenska EU-ordförandeskapet 2001. Nu är uppgiften mycket mer komplicerad och politiskt riskabel.

Av Stephen Castle

SVERIGES FÖRSTA ORDFÖRANDESKAP I EU 2001 blev en obehaglig erfarenhet som man tycktes stå egendomligt oförberedd inför. Det framkom tydligast under upploppen i Göteborg när det visade sig att landets enda vattenkanon sedan länge förpassats till ett museum.

Men mitt starkaste minne är inte från Göteborgs glassplitterprydda gator utan från en enstjärnig restaurang i Guide Michelin, 20 minuter från Stockholms centrum. Dit, till Edsbacka krog, hade en grupp EU-korrespondenter från Bryssel i januari 2001 inbjudits till middag av Leif Pagrotsky, ledamot i den regering som just tagit över ordförandeskapet. Mat och vin var utmärkta och Pagrotsky en både intelligent och underhållande värd. Men sedan uppstod en tvist.

Dispyten gällde om Sverige var berett att ansluta sig till euron, något som Pagrotsky då motsatte sig. Flera journalister hävdade att Sverige var juridiskt uppbundet och att hade man velat hålla sig utanför den gemensamma valutan borde man ha förhandlat fram en undantagsklausul, som Storbritannien och Danmark.

Pagrotsky kontrade med att det var omöjligt för en regering att påtvinga befolkningen euron mot dess vilja. Journalister älskar att vara påstridiga och argumentet om Sveriges juridiska förpliktelse upprepades om och om igen.

Även om gruppen av Bryssel-journalister var oenig befann sig federalisterna i majoritet och var avgjort mest högljudda (de stöddes av några danskar som njöt av att Sverige, till skillnad från Danmark, inte säkrat en undantagsklausul). Till slut utbrast en uppgiven Pagrotsky minnesvärt: "Jag trodde att jag skulle träffa journalister, men det visar sig att ni är missionärer."

Pagrotsky's inställning till euron har stått sig genom tiderna, även efter den misslyckade folkomröstningen. Men den lättretliga stämningen under middagen angav tonen för ett svårhanterligt ordförandeskap där

Sverige och EU tycktes befinna sig på skilda våglängder.

Även om detta var tänkt att utgöra deras stoltaste stund på den internationella scenen verkade flera av landets ledande politiker besvärade. Den dåvarande statsministern Göran Persson tycktes vara någon annanstans och utövade ett begränsat inflytande. Bosse Ringholm blev den förste finansministern som tvingades att ge upp ordförandeskapet i eurogruppen där Sverige inte var medlem.

BARA DEN NUMERA BORTGÅNGNA Anna Lindh föreföll att förstå vad EU handlade om. Hennes förmåga till uppriktighet utövades i privata diskussioner med företrädare för repressiva regimer. Hennes mod att konfrontera dem bakom stängda dörrar gjorde intryck på flera EU-representanter.

Samtidigt lät sig Javier Solana, EU:s representant för utrikes- och säkerhetspolitiken, och Chris Patten, EU-kommissionär för utrikesfrågor, charmas av en flod av pratiga sms-meddelanden. Patten är inte den som ofta gör sig löjlig, men för Lindhs skull underhöll han diplomaterna vid det årets ASEAN-möte genom att sjunga en ABBA-sång.

"Knowing me, knowing EU, ah-hah," stönade Patten och Lindh, den senare iförd blond peruk och glittrig utstyrsel, "We are not the Clinton crew. Knowing me, knowing EU, ah-hah, We have come from Brussels to put our view."

Men det visade sig vara ett undantag. Sverige tycktes knappt, för att låna ännu en ABBA-fras, förstå "the name of the game" under sina sex månader som EU:s ordförandeland. Något som gjorde att man framstod i ofördelaktig dager i jämförelse med en annan ny, nordisk medlemsstat.

Finland hade glatt Europas integrationsförespråkare genom att ansluta sig till euron när den introducerades. Landet utövade sitt ordförandeskap två år före Sverige.

...när Sverige styr EU

I väntan på det stora ansvaret.

FOTO: JONASEKSTRÖMER/SCANPIX

1999 visade finlänarna EU hur saker och ting kunde göras på ett finurligt och nordiskt sätt. (Jag kommer till exempel ihåg en *briefing* i en bastu.)

Finlänarna spelade skickligt ned förväntningarna på sitt ordförandeskap, för att sedan överträffa dem. Inte minst lyckades de säkra en historisk uppgörelse som gav Turkiet status som kandidatland. Svenskarna, däremot, lyckades inte åstadkomma något minnesvärt under sina sex månaders ledarskap. Den här gången lär det bli annorlunda.

ETT AV PROBLEMEN MED det senaste svenska ordförandeskapet var den lättviktiga dagordningen. Nu, däremot, måste svenskarna ta sig an utfallet av den andra irländska folkomröstningen om Lissabonfördraget. Om vi utgår från ett "ja" tvingas Stockholm att förhandla fram en överenskommelse om vem som ska bli den första, permanenta, ordföranden i Europeiska rådet och en ny, mäktig utrikespolitisk företrädare. Blir det

nej i folkomröstningen ställs Sverige inför en regelrätt konstitutionell kris. Stridigheterna kring de uppskjutna förhandlingarna om Turkiets EU-medlemskap lär ta ny fart i slutet av året när det så kallade Ankara-protokollet ses över. Det lär i sin tur ge upphov till ett fortsatt dödläge över Turkiets vägran att öppna sina hamnar och flygplatser för EU-landet Cypern. Om inte en oväntad framgång inträffar, blir det svenskarnas sak att hitta en lösning som avstyr ett potentiellt katastrofalt sammanbrott i relationerna EU-Turkiet.

Över huvud taget ligger utvidgningen – som Sverige drivit – illa till och har föga stöd i länder som Frankrike och Tyskland samtidigt som Slovenien blockerar Kroatiens väg till anslutning. Mot den bakgrunden är det troligt att svenskarna ställs inför en isländsk begäran att ingå i unionen.

ÄVEN OM DANSKARNA leder förhandlingarna om de globala klimatförhandlingarna kommer Sverige att spela en samordnande

roll bland de 27 medlemmarna. Inrikes- och rättsfrågor, inklusive samarbete i asylärenden, prioriteras liksom samarbetet mellan länderna som gränsar till Östersjön.

Därutöver har svenskarna att övervaka installationen av en ny EU-kommission, hantera den globala ekonomiska krisens följder, bemästra de ansträngda relationerna med Ryssland och hålla beredskap inför varje utrikespolitisk kris som inträffar under deras ledning.

2001 TOG SVERIGE ÖVER ordförandeskapet efter ett stort land, Frankrike. Även om den allmänna meningen löd att fransmännen hade skött sig illa, var de en stormakt med stort självförtroende om sin roll i EU.

Den här gången följer det svenska ordförandeskapet på det tjeckiska som sköts så illa att det blir svårt att inte verka duktig. Den svenska regeringens sammanhållning och organisation blir en stor lättnad för EU efter den kaotiska och dysfunktionella och emellanåt kaotiska administrationen i »

Prag. Dessutom, om de genomför ett effektivt ordförandeskap, kan Sverige påminna EU om att små och medelstora länder ofta gör ett bättre jobb än de stora medlemsstaterna.

I utrikesminister Carl Bildt har svenskarna en intelligent, erfaren och värtalig tidigare statsminister på en av ordförandeskapets mest utsatta poster. Bildt kommer inte att bli lika populär bland sina kolleger som Anna Lindh och blir tvungen att övertyga om att han inte anser sig vara numret större och att han kan bli en bra ordförande.

Fredrik Reinfeldt är okänd materia och har hållit en extremt låg profil i Europeiska rådet. Men för utomstående ger han intryck av att förfoga över en ödmjukhet som Persson saknade, vilket kan underlätta i förhandlingssituationer.

MEN DET KANSKE FRÄMSTA skälet till optimism är att både Sverige och EU förändrats sedan 2001. Införlivandet av 12 nya stater gör Sverige – oavsett hur man uppfattar sig själv – till en gammal medlemsstat.

Svenskarna förstår numera hur unionen fungerar och betydelsen av alliansbyggande i en tungrodd organisation med 27 länder. Av vad man sett på senare tid tycks regeringen också omsätta sina erfarenheter i praktiken. Initiativet Östra partnerskapet med Polen är ett exempel på växande svensk inflytande.

Detta kommer inte att göra ordförandeskapet immunt från problem. Kontakterna med Paris måste skötas varligt och i vetskap om att Nicolas Sarkozys krypskytte gjorde mycket för att underminera det tjeckiska ordförandeskapet innan det föll samman. Men svenskarna borde klara av en fransk inblandning, särskilt om de samarbetar med Tyskland efter det tyska valet i september.

2001 innebar Sveriges motvilja mot fortsatt europeisk integrering att landet kopplades ihop med en liten grupp om medgörliga, skeptiska länder som Storbritannien och Danmark. Det gjorde Pagrotsky till en självklar måltavla för eurofederalisterna på Edsbacka krog.

Ätta år senare befinner sig Sverige fortfarande utanför det europeiska valutaområdet, men det gör även tio andra medlemsstater.

Detta är ett mycket mer komplicerat Europa där även de mest integrationsvänliga länderna har en Europaskeptisk opinion emot sig, ett block som sträcker sig ända fram till Ukrainas och Vitrysslands gränser. Sverige är ännu inte en del av Europas kärna. Men det befinner sig inte heller där det var 2001, vare sig geografiskt eller mentalt. ✨

Översättning: Mats Wiklund

Stadsplanering

Tryggare kan ingen vara

På olika håll i världen byggs så kallade *gated communities*, bostadsområden stängda för omvärlden. Vad händer när de privilegierade grupperna låser grindarna och inte längre vill betala till det allmänna?

Av Torbjörn Elensky

FÖR NÅGRA MÅNADER sedan tyckte jag mig uppfatta en glimt av planetens framtid. Jag hade varit utomlands och satt inklämd i flygplanet på hemväg igen. Hungrig, trött och mottaglig bläddrade jag i flygstolsmagasinet där min uppmärksamhet fångades av en ovanligt påkostad annons för en *gated community*, ett av dessa flotta bostadsområden med höga murar och grindvakter som ser till så att inte vem som helst kan promenera förbi på gatan. Enligt annonsen var övervakningen och säkerhetssystemen särdeles bra i detta område: det fanns också bredband, egen vattenrening, reservsystem för elförsörjningen, tennisbänor och swimmingpooler samt naturligtvis en cricketplan – den låg nämligen i Indien.

Gated communities är något man vanligen associerar till USA. Många känner till Disneys satsningar på denna typ av ultra-perfekta bostadsområden, och de desperata tv-hemmafruarna på Wisteria Lane lever också i ett sådant. Redan för tio år sedan beräknades det finnas uppemot 20 000 *gated communities* i USA och omkring 40 procent av de nybyggda hemmen i Kalifornien utgörs av slutna områden. Det handlar förstas om säkerhet. Genom att ingen släpps in utan ID-kontroll och enbart på personlig inbjudan minskas risken för inbrott, enligt flera av entusiasterna. Det är lite som idén om medborgargården, fast förstärkt av murar och övervakningskameror. Samtidigt ska-

pas, enligt kritikerna, helt artificiella områden utan verkligt folkliv.

I Indien, men också i exempelvis Argentina, Sydafrika och delar av södra Kina, där *gated communities* blivit mycket populära i den nya medelklassen, är det förutom säker-

het och prestige den fungerande samhällsservicen som lockar. Det handlar om saker vi här tar för givet att det offentliga ska stå för, som strömförsörjning och rent vatten. De flottaste av dessa *gated communities* erbjuder också både skolor och sjukhus, egna shoppinggallerior eller en ge-

mensam helikopter för brådskande transporter. Storstäderna kan vara hur kaotiska som helst, slumområden växer fram i rena ruiner och inte ens grundservice som sophantering och dricksvatten är självklarheter. Men i en *gated community* skall allt fungera utan störningar och avbrott.

SAHARA INDIA PARIWAR är idag en av Indiens största koncerner. De driver, under namnet Sahara City Homes, hundratals *gated communities* över hela landet. De beskriver själva sin affärsidé på detta sätt:

"The vision to provide not only dream houses but also, for the first time in India, a dream life style for everybody became the foundation of this magnanimous project."

Enligt vissa bedömare passar denna typ av lyxenklaver perfekt i Indiens mångtusentåriga kastsystem. Alltså helt enkelt veta sin

En villavärld att eftersträva?

FOTO:ISTOCKPHOTO

plats, och vad är enklare än att man bor åtskilda, var och en med sin egen kast? Men en allvarlig fråga, som i förlängningen kan bli aktuell också i Europa, är vad som händer med samhällen när de privilegierade abdikerar från det gemensamma. Här lurar sociala och ekonomiska problem som, liksom så många gånger i vår sena tid, sätter de traditionella motsättningarna mellan höger och vänster ur spel.

Nationalismen är idag en av de mest föraktade och förtalade ideologierna. Den anklagas för att vara uteslutande, för att bygga på myter och fördomar. Den associeras nästan enbart till sina extremer, till nazismens brott eller Sverigedemokraternas inskränkthet. Men det är värt att påminna om att idén om en nationell gemenskap också har legat till grund för den sociala utvecklingen, med allt vad den inneburit för alltifrån skola och sjukvård till medborgerliga rättigheter och demokrati.

Den individuella valfriheten är givetvis viktig, och efter hand som skillnaderna tycks öka alltmer exempelvis mellan nivå på skolor i olika områden är det rimligt att den som kan ge sina barn möjligheten att gå i bättre skolor. Om man har råd måste man förstås också själv få välja en bättre sjukvård.

Ett lugnare och tryggare bostadsområde är en självklarhet, och krävs det murar och elektriska grindar för att skydda mig och min familj är det vad jag kommer att välja. Vad kommer stat och kommun att spela för roll om de bäst bemedlade hoppar av gemenskapen? Enstaka *gated communities* i USA har redan krävt att befrias från skatt, med hänvisning till att de ju inte belastar samhället utan är helt självförsörjande med social service. Kommer de också att kunna bära högre utbildning, forskning, kultur och civilisation på samma sätt som, trots alla sina fel och brister, nationalstaterna faktiskt gjort i ett halvt årtusende?

Detta var min nedslående vision av framtidens värld: ett väldigt ingenmansland mellan *gated communities* och ghetton, där den än så länge rådande västerländska bekvämligheten och tryggheten erbjuds medelklassen i länder som Indien och Argentina i slutna områden, medan förorterna runt de europeiska storstäderna, liksom innerstadskärnorna i USA, alltmer förvandlas till tredje världen-enklaver. Klyftorna ökar mellan rika och fattiga, och olika grupper bor för sig och sköter sitt, ideologiskt underblåst av multikulturalismens *apartheid light*. På något sätt är det, i sin extrema variant, som en återgång till medeltiden: isolerade befästa städer i en främmande, fientlig omvärld. Portarna stängs om natten, fienden bor i grannkommunen. ✎

FN

Demokratierna svek sina ideal

Återigen har diktaturstater utnyttjat FN för att angripa yttrandefrihet och tysta ned brott mot mänskliga rättigheter.

Av Jackie Jakubowski

GEORGE ORWELL HADE inte kunnat hitta på en mer absurd situation: Irans president inledningstalar på Hitlers födelsedag om judarnas ondska – på en konferens om mänskliga rättigheter, där det anses vara en framgång att 65 år efter Auschwitz befrielse slå fast att Förintelsen ägt rum. Detta har hänt i verkligheten: konferensen ägde rum i Genève i slutet av april 2009 och arrangerades av FN.

Genèvekonferensen var en uppföljning till den "antirasistiska" konferensen i Durban, Sydafrika, 2001, vars syfte var att behandla rasdiskriminering och förtryck av etniska och religiösa minoriteter i världen. Istället förvandlades mötet till en antisemitisk festival. Redan första dagen vid registreringen distribuerade en av NGO-delegationerna, Arab Lawyers' Union, ett häfte innehållande klassiska *Der Stürmer*-karikatyler. Utanför konferenslokalen hölls högljudda demonstrationer med krav på att Israel skulle krossas, på några flygblad beklagades att Hitler inte hade avslutat sitt verk, på andra fanns uppmaningen: "Kill the Jews!". Antisemitisk litteratur, bland annat *Sions Visers Protokoll*, låg på bordsbord i och utanför konferenslokalen.

Att denna fars sanktionerades av FN: s råd för mänskliga rättigheter är tragiskt men knappast förvånande. Rådets föregångare, Kommissionen, grundad ett år efter andra världskriget, skulle slå vakt om ett regelverk som var och en kunde hänvisa till för att hävda sin rätt till liv och frihet. Så blev det inte. Kommissionen blev från början genompolitiserad, korrumpierad och verkningslös.

Under de tre senaste åren har inga resolutioner, speciella sessioner och granskningar i rådet för mänskliga rättigheter (som 2006 ersatte FN:s kommission) handlat om länder som Vitryssland, Libyen, Ryssland, Zimbabwe etcetera. Man har endast utfärdat fördömande resolutioner mot Nordkorea

(1 resolution), Burma (4) och Israel (20).

Den särskilda expert som knutits till organisationen, schweizaren Jean Ziegler, har tidigare gjort sig känd för att ha hyllat både Fidel Castro och Robert Mugabe. Han var också en av grundarna av "Moammar Kaddafis pris för mänskliga rättigheter", som ett alternativ till Nobels fredspris, som han betecknat som ett uttryck för "förödmjukelse mot tredje världen".

Rådets trovärdighet blir inte större av att man förra året genomdrev ett beslut som innebär att kritik av religioner jämställs med diskriminering av människor. Detta är i praktiken en anslutning till Kairodeklarationen, formulerad av Islamiska konferensen som samlar 57 muslimska stater, som slår fast att yttrandefriheten inte får användas för att kritisera religion (islam).

MED TANKE PÅ förutsättningarna – den iranske presidentens inledningsanförande och Libyens ordförandeskap i rådet som förberedde konferensen i Genève – var slutdokumentet ändå överraskande innehållsrikt. Deklarationen innehöll formuleringar om tolerans, respekt och lika rättigheter. Antisemitism, islamofobi, diskriminering av kvinnor och flickor, romernas svåra belägenhet och utnyttjande av barn nämndes uttryckligen. Men när det kom till konkreta exempel på de svåraste och dödligaste konflikterna var det påtagligt diffust. Durban-konferensen åtta år tidigare utpekade ett enda land, Israel, som världens värsting. I Genève lyckades EU-länderna förhindra denna absurda ensidighet – mot att *inga* länder utpekades. Därför kan folkmordet i Darfur fortsätta ostört. Därför kan Libyen, Sudan, Kuba, Syrien, Iran, Saudiarabien och Zimbabwe fortsätta att förfölja, döda och tortera sina medborgare utan att riskera kritik. ✎

Paradiset som vittrar sönder

Uruguay lever på minnen från fornstora dar. Dess uppgång och fall är en sedelärande historia som Sverige åter har anledning att dra lärdom av.

Av Niklas Ekdal

VISST ÄR DET FANTASTISKT att leva i ett land där temperaturen är lika tempererad som temperamentet. Ett land med hav, himmel och öppna ytor utan trängsel, med välfärdstraditioner, homogen, kultiverad och välutbildad befolkning, flödande vattenkraft som ger miljövänlig el, en fri position mellan stormakterna, stabil intern blockpolitik och tydlig affärsidé på den globala exportmarknaden.

Ja, de har det verkligen bra i Uruguay.

Eller hade, ska man kanske säga.

Den absolut höjdpunkten för detta slättland med drygt tre miljoner invånare inföll den 16 juli 1950. Då sköt den snabbe yttern Alcides Ghiggia 2-1 i den sista VM-matchens 65:e minut – på självaste Maracanãstadion i Rio de Janeiro, där borgmästaren redan före avspark hade gratulerat Brasilien till segern – och lilla Uruguay blev världsmästare i fotboll.

Detta var den andra triumfen inom loppet av tjugo år. När världens första VM arrangerades i Uruguay 1930 tog värdlandet hem pokalen efter finalseger med 4-2 över rivalen Argentina. Framgången underlätades av att många europeiska lag inte hade råd att vara borta i de två månader som båtresan till Sydamerika krävde på den tiden. Men för Uruguay kommer årtalen 1930 och 1950 alltid att ha ett magiskt skimmer – dels tack vara fotbollen, dels därför att de ramar in nationens bästa period.

NÄR ALCIDES GHIGGIA dunkar in segermålet på Maracanã händer dramatiska saker på andra sidan jordklotet. Nordkorea har just intagit Seoul och triggat Koreakriget med USA som huvudrolsinnehavare. Storbritannien har gett upp Indien, och försöker utan vidare framgång behålla greppet om

kolonier som Aden, Malaysia och Kenya.

Dessa stora rörelser på världskartan är synnerligen dåliga nyheter för Uruguay, vars ekonomiska succé och utbyggda välfärdsstat under 1930- och 1940-talet baserats på exporten av kött, ull och ris till framför allt England. Nu ersätts denna – för uruguayanernas vidkommande – lukrativa *Pax Britannica* av en mindre gynnsam *Pax Americana*.

USA är nämligen inte någon stor köpare av jordbruksprodukter, utan en konkurrent på samma marknad.

Resten är historia. I femtio år gick det utför med Uruguay, genom gerillakrig, militärdiktatur och allsköns tråkigheter. Av det politiska föredömet, den fruktbare mixen mellan gamla och nya världen, blev en bananrepublik.

MINNET AV DEN EN gång så solida välfärdsstaten levde dock kvar, och Uruguay blev ett land där man blickade bakåt istället för framåt. Ett land där glaset alltid är halvtomt och aldrig halvfyllt, där även lyckligt lottade medborgare svarar "sådär" på frågan hur det går för dem – i skarp kontrast till de grandiosa och manodepressiva argentinarna på andra sidan vattnet.

Under den svenska 1990-talskrisen åkallades exemplet Uruguay ibland. Här fanns en sedelärande berättelse om att välfärd är en färskvara och inte för alltid given, ifall man missköter ekonomin.

Den som är satt i skuld är icke fri, och så vidare.

Alltså genomfördes en rad epokgörande reformer i enighet över blockgränsen, reformer vars frukter vi har skördat i form av ett kraftigt stigande välbefinnande fram till åtminstone 2009. Sverige klarade skivan,

den gången, men frågan är om vi inte måste damma av skräckexemplet från Rio de la Plata igen.

ATT PROMENERA GENOM gamla stan i Montevideo är som att gå in i en tidsmaskin. Skvalmusiken är från 1980-talet: "Forever Young" med Alphaville tävlar om förstaplatsen som mest spelad med Abbas "Voulez-Vous". Kläderna är 1970-tal och byggnaderna ser inte ut att ha blivit underhållna sedan 1930-talet.

Här finns egentligen allt: underbar arkitektur, perfekt klimat, oslagbar mat, utmärkta viner, naturresurser, stabilitet, historia, hav, folk. Men tyvärr står alltsammans och vittrar sönder.

De bästa restaurangerna gapar tomma. Den fantastiska järnvägsstationen Estación Central gar Artigas nere vid hamnen bommade igen för tjugo år sedan, och ser nu ut som något i en övergiven krigszon. Jätteklockan högst upp har fått några skott eller stenar i sig och stannat.

Framför den magnifika fasaden står statyer av ångans, elektricitetens och tågens fäder – Watt, Stephenson, Volta, Papin – och ser ledsna ut. Kanske beror det på deras utsikt mot den väldiga containerterminalen, där importerad högteknologi strömmar in i landet utan att matchas av motsvarande export.

"Hamburg Süd" står det på de flesta containrar. Evert Taubes eller Harry Martinsons anda känns avlägsen.

Den enda verksamhet i staden som verkar mer energisk än hanteringen av inkommande styckegods är marininstaben en bit längre bort. Där surrar det av aktivitet, fast juntan släppte greppet 1985 och landet saknar militära åtaganden, inklämt som det är mellan jättarna Argentina och Brasilien.

Råvaruboomen på 2000-talet gav Uruguay några år av god tillväxt, kring åtta procent. Men nu slår krisen till som oxpiskan från en gaucho, precis som den gjorde 2002 när BNP föll med 20 procent i spåren av den argentinska bankkraschen. Den gången ledde paniken till kravaller och sönderslagna butiker, när regeringen stängde bankerna för att hindra folk att ta ut sina besparingar.

ARBETSLÖSHETEN OCH inflationen ligger runt 10 procent. Den vänsterkoalition som röstades fram till makten 2004 har inte gjort mycket för att åtgärda Uruguays strukturella problem, bara lutat sig tillbaka och skördat frukterna av en god världskonjunktur som hållit alla på hyfsat humör.

Om landet haft olja hade politiken antagligen liknat Venezuelas. Nu är man på sätt och vis mera lyckligt lottade, för ödet ligger i de egna händerna. Men minnet av det förflutna tycks stå i vägen för framtiden.

Presidenten avgick nyligen, sedan han

Höjdpunkten för Uruguay var på många sätt segern i VM 1950. Därefter har landet upplevt en långsam nedförsbacke.

FOTO: SCANPIX/AP

lagt in sitt veto mot fri abort. Ekonomin är däremot ingen stor fråga. Folk i allmänhet tycks inte räkna med att det ska bli bättre, definitivt inte taxichaufförerna, som genomgående pekar på hålet där det tidigare satt en bilradio, och beklagar sig över brottsligheten.

JAG SLÅR MIG NER PÅ EN BAR med den liberale oppositionspolitikern Alvaro Lorenzo, som har gott hopp inför de nationella valen i oktober. Han tillhör "Blancos", den vita sidan i Uruguays gamla tvåpartisystem. Valresultatet 2004 var ett unikt undantag från det traditionella politiska mönstret, och förde en bred mix av socialdemokrater och marxister till makten, men nu hoppas Alvaro Lorenzo på comeback.

Hans lista på nödvändiga reformer låter märkvärdigt bekant:

- Ryck upp skolan och universiteten.
- Konkurrensetsätt den missköttade offentliga sektorn.
- Släpp loss entreprenörerna som vill anställa.
- Förbättra säkerheten genom att stärka polisen.

LIKSOM I SVERIGE FINNS det nära nog konsensus om politikens grundförutsättningar: frihandel och välfärd. Liksom i Sverige är det också hart när omöjligt att komma åt de stora systemfelen, eftersom man inte kan göra det utan att utmana mäktiga sårintressen, framför allt facket och byråkratin.

Alla inser att vi måste reformera, säger

Alvaro Lorenzo. Men alla tänker sig att någon annan ska göra det.

Uruguay som tidigare hade den högsta utbildningsnivån i Latinamerika, och dubbel så bra resultat på nationella prov som Chile, är nu upphunnet av grannarna. Lärarkåren har inga som helst incitament att anstränga sig, i ett proletariserat skolväsende som har slutat se till resultaten.

Av invånarna under 30 år saknar mer än var fjärde sysselsättning, berättar Alvaro Lorenzo:

"Socialt har vi stora grupper som är bortom räddning, som har varit arbetslösa i generationer. Det är framför allt barnen vi måste rikta in oss på."

PÅ VARJE PUNKT LIKNAR profilen Sveriges, fast med sämre nyckeltal. Också vi har mediokra resultat i skolan, en offentlig sektor som inte levererar, skrämmande hög ungdomsarbetslöshet samt en sårbar affärsmodell på exportmarknaden.

Uruguay har sitt jordbruk och sin livsmedelsindustri. Sverige har sina storföretag. Vi delar också den speciella mentalitet som gör att de ekonomiska problemen är ett kulturellt fenomen snarare än ett politiskt:

- Förväntan om att stat och kommuner ska fixa det mesta.
- En löntagarkultur snarare än en företagarkultur.
- En allmän missunnsamhet som speglas i skattesystemet och regelkrånglet för entreprenörer.
- Stora krav på offentlig välfärd men en

minskande vilja och förmåga hos yngre generationer att bidra till den.

- En vanföreställning om fornstora dar som blockerar vägen framåt.

I BÅDE SVERIGES OCH Uruguays fall är utgångsläget så gynnsamt att det krävs aktiv vanskötsel för att vi inte ska ligga i världsklass. Sverige upplevde något av detta under de tjugo åren efter 1970, när vi föll från toppen till 17:e plats i välfärdslistan. Uruguay har haft en ännu längre utförsbacke.

Så som trenderna ser ut i världen borde framtiden ändå vara ljus. Glesbefolkade länder i tempererade områden, med mycket jord, färskvatten och vattenkraft, borde klara sig utmärkt i en värld av klimatförändringar och livsmedelsbrist. Skam vore det väl annars. Politisk stabilitet och hög utbildningsnivå är andra avgörande fördelar i dagens värld. Här är det upp till oss själva – svenskar och uruguayaner – att lösa våra egna problem. Detsamma gäller effektiviteten i välfärdsproduktionen, och återväxten underifrån i ett näringsliv som måste kunna konkurrera på världsmarknaden.

"Världen är platt", som *New York Times*-kolumnisten Thomas Friedman så riktigt har konstaterat; alla tävlar nu i princip på lika villkor, och gamla meriter går inte att leva på.

Sverige är kanske inte lika platt som Uruguay, men vi kan lära oss mycket av denna tvillingnations väg från välfärdsparadis till bananrepublik och – kanske, förhoppningsvis – tillbaka igen. ✨

Etiken glöms när liv räddas

Stamcellsdonationer kan inte bara ses från ett tekniskt perspektiv. De väcker också grundläggande moraliska frågor.

Av Helena Granström

VARFÖR ÄR DU FÖDD? Det är en fråga som få av oss behöver ställa sig, och som svårigen kan besvaras med ord. Vårt enda svar på denna fråga ger vi dagligen, genom att leva. Vad händer med den människa som har ett annat svar? Vad sker med henne som kan svara: "För att min sjuka bror skulle bli frisk."? Naturligtvis kan detta barn, i minst lika hög grad som andra, vara älskat, välkommet och önskat också för sin egen skull. Men hennes livsvillkor är i grunden annorlunda – hon utgör inte i första hand sitt eget syfte.

I februari i år föddes en sådan flicka på Drottning Silvias barnsjukhus i Göteborg, in i en hårt prövad familj med en tonårig son som låg för döden i en ärftlig sjukdom och en femåring som skulle gå samma öde till mötes om ingenting gjordes. För den äldste sonen var det för sent att ingripa, för den yngre utgör flickan en möjlig räddning. Särskilt utvald genom så kallad preimplantatorisk genetisk diagnostik (PGD) har hon med säkerhet den genuppsättning som gör det möjligt för henne att fungera som stamcellsdonator för sin storebror – redan vid förlossningen togs blod från moderkaka och navelsträng till vara för att användas i detta syfte.

PGD-TEKNIKEN, som innebär ett genetiskt baserat urval av de befruktade ägg som implanteras i modern vid provrörsbefruktningsprocess, har utövats i några decennier. Syftet har i första hand varit att undvika att sätta barn med allvarliga genetiska sjukdomar till världen; i fall med könsbundna åkommor genom att helt enkelt välja bort ägg av det ena könet, eller genom mer avancerad genetisk sållning. Använd på detta sätt har tekniken utsatts för kritik för att innebära en utveckling mot en alltmer kontrollerad fortplantningsprocess, i vilken föräldrarna tillåts påverka egenskaper som intelligens och utseende hos fostret.

Ett bruk av PGD som vuxit fram under senare år och som alltså nu för första gången

När tekniken finns tillgänglig så kommer den tveklöst att användas.

skett i Sverige gäller embryoselektion i syfte att skapa en donator till en familjemedlem, i förekommande fall ett äldre syskon. Med PGD-teknologin tillgänglig och med klartecken från Socialstyrelsens medicinska råd är föräldrarnas ställningstagande knappast möjligt att invända emot: beredskapen att göra vad som helst för att värna om sitt barn ingår snarast i föräldraskapets definition. Inte minst i detta avseende är donationsmotiverad PGD intressant: den visar på det problematiska med föreställningen om teknikens neutralitet. När de teknologiska möjligheterna väl föreligger tycks nyttjande av tekniken i varje enskilt fall moraliskt önskvärd och närmast oundviklig ur ett mänskligt perspektiv – vem vill

inte rädda en sjuk femåring från döden? Därpå bör också följas insikten om att etisk utvärdering av tekniska innovationer måste ske i ett långt tidigare skede än vid ett eventuellt bruk av dem – den existerande teknologin utgör ett moraliskt imperativ i sig.

MEDIERNAS RAPPORTERING av det aktuella fallet har snarast riktat fokus bort från ett, ur ett samhällsperspektiv högst angeläget, moraliskt grundat ifrågasättande av PGD-metoden. Ett exempel på detta är en nyligen publicerad DN-artikel om familjen, i vilken den journalistiska stilistiken närmar sig fantasyromanens: "De höll tekniken i handen och var beredda att göra allt som stod i deras makt. Tiden var deras fiende. [...] De jagar inte längre i blindo. De skall få hjälp att hitta exakt det embryo som kan rädda [deras son]. Men de jagar tid. Skall de hinna?" Medial dramaturgi lämnar ytterst lite utrymme för kritisk diskussion.

Många av de filosofiska invändningarna mot genetisk selektion av donatorembryon kan hänföras till den kantianska etikens påstående om att människan inte bör behandlas som medel utan som mål i sig. Försvare av donationsmotiverad PGD har besvarat kritiken med att hävda att Kants påbud snarare handlar om att använda en människa enbart som medel för att nå ett mål. Vi människor nyttjar ständigt varandra i olika syften och den moraliska problematiken, menar man, uppstår först när det funktionella värdet är det enda som tillskrivs en människa.

AV TEKNIKENS FÖRESPRÅKARE har vidare anförts att det barn som kommer till i syfte att fungera som donator annars inte skulle ha tillkommit alls. Med ett sådant resonemang är både donatorembryot och dess sjuka storsyskon vinnare – det senare eftersom det räddas från en för tidig död, det förra eftersom det får födas. Till skillnad från andra moraliskt problematiska aspekter av PGD är de etiska farhågorna kring skapandet av ett donatorembryo inte enbart av "sluttande plan"-karaktär. Den drabbade är här inte i första hand samhället eller dess värdegrund som helhet, utan ett enskilt barn som föds under existensiellt tvivelaktiga omständigheter. Detta kommer utöver den moraliska problematik som behåller all PGD, till exempel kasserandet av outnyttjade embryon eller risken för användning i eugeniskt syfte.

Således kan konstateras att behovet är stort av en offentlig debatt kring den nya gentekniken som utgår från ett individperspektiv utan att för den skull hänfålla åt känslomässigt frosseri i enskilda familjers öden. Varför är du född? Man önskar varje nyfött barn att utgöra sitt eget svar på denna fråga – man önskar att den inte alls skulle behöva ställas. ✨

Fjäder i hatten ger säkert sex

Människan tycks ha en inbyggd drivkraft att briljera och uppnå status. Charles Darwins teori om sexuellt urval belyser den eviga konflikten mellan natur och kultur.

Av Staffan Ulfstrand

MÄNNISKAN TYCKS HA en inbyggd drift att briljera och uppnå status. Charles Darwins teori om sexuellt urval belyser det oavslutliga växel-spelet mellan natur och kultur.

Överallt där forskning kan bedrivas någorlunda fritt firas detta år 200-årsjubileet av Charles Darwins födelse och 150-årsjubileet av hans revolutionerande bok, *Om arternas uppkomst* (1859). I den presenterar och diskuterar han den process, naturligt urval, som ligger bakom alla levande varelsers anpassningar till sina olika miljöer och som under vissa betingelser kan leda till uppkomsten av nya arter.

En av de arter som Darwin undviker att diskutera i sin bok är människan. Det skulle dröja 12 år tills han skulle ta itu med vår arts tillkomsthistoria, vilket skedde i hans andra mästerverk, *Människans härkomst och den sexuella selektionen* (1871).

I PRINCIP SKER ALLT darwinsk urval genom individuella skillnader i fortplantningsframgång. Naturligt urval (i strikt mening) producerar livsuppehållande anpassningar: strömlinjeform, känslig näsa, gott minne, tålig mage, skyddande förklädnad... Sexuellt urval alstrar däremot drag i byggnad eller beteende vars enda funktion är att öka individens framgång i konkurrensen om den fundamentala resursen, nämligen sexpartners. Att överleva är viktigt men endast som nödvändig förutsättning för fortplantning, vilket kräver en eller flera partners av god kvalitet. Båda typerna av urval fungerar således på samma sätt, nämligen genom individuella ojämlikheter i fortplantningsframgång ("fitness" i fackjargongen), även om de som sagt opererar inom olika domäner. Naturligt urval leder till funktionella finesser som imponerar på en ingenjör, sexuellt urval till märkvärdiga

strukturer och beteenden, så kallade ornament, som ser ut att härröra från de sköna konsternas mystiska värld.

Tänk gorillamamma: först graviditet, sedan amning, vård, skola och omsorg... Det blir åtskilliga år mellan födslarna. Pappan då? Någon eller några sekundsnabba kopulationer, och så har han fullgjort sitt uppdrag. Exemplet nämns för att påpeka att fortplantning merendels är en mer tidsödande och kostsam procedur för honor än för hanar, vilket i sin tur betyder att det vid varje tidpunkt finns fler fortplantningsberedda hanar än honor och att honor till följd av sin enorma investering i varje fortplantningsomgång är mycket noggrannare i partnervälet än hanarna, som inte har mycket att förlora. Resultat: honor väljer noga, hanar säljer gärna. Väl att märka är detta inte någon naturlag. Det finns ett antal djurarter där könsrollerna sägs vara "omvända": honor som säljer, hanar som väljer.

Praktiskt taget oavsett hälsotillstånd och utseende kan en hona få den befruktningsservice som hon behöver för sin fortplantning. Däremot är en hanes framgång helt beroende av hur många honor som accepterar honom. Allt-

så måste hanarna göra allt, till och med riskera en tidig död, för att bli valda. Som desperat konkurrerande säljare måste de satsa stora resurser på reklam. Men vad är det som honorna är in-

tresserade av att köpa?

Kort uttryckt: gener och (hos vissa arter, till exempel människan) resurser. En genetiskt förstklassig far till ungarna är en viktig faktor för maximal avkastning på en honas fortplantningsinvestering. Men ett näringsrikt revir är inte att förakta. Ungar ska matas, och då är det bra om skafferiet är välfyllt.

I *MÄNNISKANS HÄRKOMST* skriver Darwin utförligt om evolutionen av ornamentala drag hos olika djurarter inklusive människan. En fråga som han dock inte kunde svara på var vad honorna vinner genom sitt omsorgsfulla partnerväljande. Varför inte spara tid och ta första bästa?

Inte förrän på 1970-talet – ett decennium då evolutionsbiologisk forskning genomgick en markant uppgradering – dök en förklaring upp. Det var en israelisk biolog vid namn Amotz Zahavi som föreslog att om det finns ett samband mellan ett ornaments extravagans och de kostnader i tid, resurser eller risktagning som det orsakar sin ägare, då kommer en hona med stor sannolikhet att få en genetiskt bättre far till sina ungar om hon efter att ha granskat ett antal hanar väljer den mest ornamenterade än om hon tar första bästa. Numera finns det goda belägg från åtskilliga arter för att det faktiskt finns ett positivt samband mellan genetisk kvalitet (via god fysisk kondition) och ornamentalt extravagans och att honornas tidsödande väljande faktiskt ökar deras sannolikhet att få en bra far till sina ungar.

Är man näktergal, ska man vara i kanonform för att orka sjunga högst, längst och mest omväxlande av alla hanar inom hörhåll, och "kanonform" är en indikation på god genetisk kvalitet.

INOM VÅR EGEN ART varierar uppenbarligen könens arbetsfördelning i samband med fortplantningen i tid och rum. Ju mindre skillnader i satsningsingen storlek, desto mer ömsesidigt och nogräknat blir de två kontrahenternas partnerval. Lika visst som att kvinnor i genomsnitt spenderar mer resurser än män på att framhäva indikationer på sin ungdom och hälsa, lika tydligt är män mer inställda än kvinnor på att skylta med sitt resursöverskott. Men skillnaden i "annonsbeteende" har minskat på senare tid, rimligen som ett resultat av mer jämställda insatser i familjelivet.

All vetenskap, all teknik och alla de sköna konsterna – har allt tillkommit genom sexuell selektion? Representerar civilisationen det sammanlagda utfallet av en oavslutlig tävling individer emellan om att göra beundrade insatser, "briljera", och därigenom stiga i status och tjuskraft? Är vår strävan efter "mer", "nytt", "större" och "dyrare" en obetydlig naturkraft? Vad betyder det för mänsklighetens framtidsutsikter? ✨

Näktergalen – inte helt befriad från statustänkande? FOTO: OLE ANDERSEN/SCANPIX

Formulär som skrämstaktik

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *Not With a Bang But a Whimper*, kom ut i höstas. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Jag har just anlänt till Turkiet. Innan vi landade fick jag och alla andra passagerare ett formulär att fylla i. Hade vi hosta, feber eller något annat symptom på svininfluensa? Det var inte svårt att gissa vad som var det rätta svaret. Det var "Nej".

Detta är påminnelse om att varje katastrof, verklig, inbillad eller kommande, är ett gyllene tillfälle för byråkrater. Formulär är inget som man bara kan bortse från. De måste granskas, begrundas, jämföras, arkiveras och datoriseras, helst när de har blivit helt inaktuella. Statistik måste sammanställas och publiceras. De som är sysselsatta med dessa uppgifter föreställer sig att de arbetar, och arbetar mycket hårt.

Dyrkan av formulär och den information de påstås innehålla är en modern men primitiv vidskepelse, inte olik vidskapelsen hos en analfabetisk bonde som tror att skriften rymmer magiska krafter. När man reser till USA får man ett formulär där man ombads intyga att man aldrig har ägnat sig åt folkmord – som om byråkraterna inte kunde föreställa sig att en människa som mördat miljoner skulle kunna ljuga. I deras ögon liknar tydligen den som begår folkmord den unge George Washingtons bekännelse om det nedhugna körsbärsträdet: "Far, jag kan inte ljuga. Jag gjorde det med en yxa." (Eller, i rwandiernas fall, med en machete.)

Jag känner en kirurg i en brittisk stad som ombads informera om var tionde operation han utförde. I årtal påstod han att det var en abort på en tolvårig indisk flicka. Det behövs knappast sägas att ingen sådan operation någonsin utförts, eller behövt utföras, i staden.

Men de byråkrater som han skickade denna information till ifrågasatte den aldrig. Detta illustrerar en generell regel, att insamlandet av information i byråkratiska organisationer inte nödvändigtvis har något att göra med strävan efter kunskap, än mindre användbar kunskap: snarare handlar det om maktutövning och skrämstaktik.

Ur detta perspektiv är det bättre ju mer absurda frågor som ställs. Det blotta faktum att högtintelligenta, välutbildade och bildade människor kan tvingas besvara enfaldiga frågor tjänar till att förödmjuka och sätta dem på plats. Förödmjukade människor är lättare att manipulera. Detta är så mycket mer tilltalande för byråkrater, som mycket väl kan vara mindre intelligenta, välutbildade och bildade än de människor som de styr över. I mångt löjligt formulär känner man därför förbittringen ligga på lur.

Påtvingat deltagande i procedurer som är löjliga och saknar värde är ett effektivt sätt att kuva begåvade människor och beröva dem deras redlighet. Det minskar deras förmåga att motsätta sig absurditet och rentav ondska i framtiden, eftersom de redan har underlåtit att protestera mot sådant som är absurt och rentav ondskefullt.

Tidigare var kommunisterna mästare på att utnyttja denna dunkla vrå i människans psykologi. Eftersom ingen fick avvika från den officiella propagandan, och till och med måste stämma in som om han trodde den var sann, fungerade propagandan bättre ju lögnaktigare och mer i strid med den uppenbara verkligheten den var. Man kan förstöra en människa genom att tvinga henne att heja på den som förstör henne.

En äldre läkare som arbetade i samma fängelse som jag lärde mig en gång en värdefull läxa. Var sjätte månad fick han ett formulär från huvudkontoret där han tillfrågades om fängelsens schema för nålutbyte. Vi vägrade att ha något sådant.

Han plockade upp formuläret som om det vore en död kackerlacka och lät det singla ner i papperskorgen.

"Om jag sätter minsta kryss på det", sa han, "blir det ett liv utan ände. På det här sättet skickar de bara ett nytt om sex månader." ✨

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

Utblick

✨ Oliver Kamm skriver i *Times* med anledning av en dansk journals yttrande i *Guardian*.

TIMESONLINE

an om att islamistiska terrorrattacker inte är försvarbara men väcker frågor om det kloka i publiceringen av de danska Mohammed-teckningarna: "Respekt för idéer behöver inte vara eftersträvaransvärt. Det beror på idéernas intellektuella spänstighet i den offentliga debatten. Inget fritt samhälle kan behandla människors djupaste övertygelser som heliga. De måste kunna göras till föremål för fientlig och hånfull kritik. Det är så kunskapen ökar."

✨ Författare som fått utstå nedgörande recensioner har nu någonting att samlas

THE WORST REVIEW EVER

LET THE HEALING BEGIN

kring: theworstreviewever.blogspot.com (med underrubriken "Let the healing begin"). Här listas ogenerat och entusiastiskt de mest nedgörande omdömen. Syftet är terapeutiskt: att sörja och stödja andra litterära olycksramade. Men också, medges det, att känna lite *schadenfreude*: "För om man inte känner sig bättre efter ha läst dåliga recensioner som drabbat andra, *what will?*"

✨ Signaturen Girogione i *Liberation*-bloggen "24 heures Philo" reagerar mot politiker som

åker ut i provinsen för att träffa vad de kallar "riktiga människor". "Alla förstår innebörden i denna fras som utvecklats inom ramen för ett politiskt sammanhang där de enkla medborgarna jämförs med de styrande. Det är de anonyma i motsats till 'kändisarna', 'les people'. För att sammanfatta: De riktiga människorna är de som man (medierna, de administrativa rapporterna) inte pratar om, inte ser på tv, som inte är i rampluset. I princip du och jag'."

✨ Anders Heger skriver i *Morgenbladet* att det inte finns någon "sanning" om den ännu poli-

MORGENBLADET

tiskt kontroversielle Knut Hamsun som föddes för 150 år sedan: "Sanningen om Hamsun är att det bara är texten som rättfärdigar honom. Och i hans text finns ingen sanning. Bara litteratur." Lögnerna och ambivalensen kring Hamsun gör att ett firande inte kan gå på autopilot, skriver Heger och konstaterar: "Det är genom att veta och minnas detta, inte veta och glömma, som vi gör Hamsun den största tjänsten."

På äventyr med Hommerberg

"Till Paris, mitt herrskap!

Ska det inte bli skönt att komma ut och lufta på sig och låta sig smekas av kontinentala fläktar en tid? Bara detta att vrida om dörrnyckeln därhemma ett extra varv, stoppa den i fickan och veta att det ska dröja en fjorton dagar innan den ska tas upp på nytt, är en underbar känsla."

Det fanns en tid då jag uteslutande läste Sigge Hommerbergs reseguider (eller resehandböcker som de kallades) för underhållningsvärdet: den flåsiga hurtfriskheten, de vilt grasserande patentuttrycken och den forcerade familjariteten. Här ytterligare en av många stilistiska pärlor:

"Förlåt, att jag tränger mig in så här på hotellrummet, men det ser faktiskt ut som om damens samtliga koffertar och hattaskar redan skulle vara uppackade, och innehållet i min herres lilla resväska kan ju inte ha vållat några större magasineringsbekymmer."

Och så där går han på. Inte bara i *Om ni reser till Paris* utan i volym efter volym: om Rom (där 1955 års tredje och omarbetade upplaga definierar pizza som "ett slags pannkaka"), London, Österrike, Tyskland, Frankrike, Spanien och andra europeiska städer och stater.

Full fart mot Paris.

Om ni reser-serien sålde i hundratusentals exemplar och gjorde filosofie doktorn i arkeologi som blandade lärdom med "akademiskt skämtlynn" (gammal lundaspexare) till ett begrepp. Han visade att utlandssemestern, en möjlighet för allt fler välbeställda svenskar efter kriget, inte behövde förknippas med gravallvarligt inpluggande av årtal och ortnamn.

Hommerberg är säkert både glömd och förtalad. Men även om hans böcker knappast är aktuella för nytryck förtjänar de faktiskt

att omvärderas och omläsas – av åtminstone två skäl.

Det första är ambitionen att låta resandet vara ett äventyr. Dagens guider till London, Paris och Berlin blir ofta tröttsamma i sina närmast utstuderade ansträngningar att framstå som mondäna. Läsaren antas vara så resvan och blasé att bara det mest obskyra kan stimulera. Att någon idag skulle se fram emot att åka upp i Eiffeltornet är en löjeväckande tanke.

Det andra skälet, som står i förbindelse med det första, är ambitionen att stimulera till lärande. Jag återvände en gång till Forum Romanum utan min Hommerberg – ett misstag som aldrig kommer att upprepas.

De 20 sidor som ägnas området, fint illustrerade och med en nätt liten utfällbar kartsnitt, är inte bara föredömligt pedagogiska utan ger också den där svindelkänslan av att ingå i ett historiskt skeende. Och då, plötsligt, får inte bara Rom utan hela syftet med semestern en helt annan innebörd.

Mats Wiklund

INGEN MER ART-ART PÅ MODERNA?

Det vid Lunds universitet nyligen initierade försöket med genuscertifikat, där genus-specialister ska kontrollera enskilda lärare och läroplaner, riskerar att slå extra hårt mot genusforskningen. Detta framgår av den granskning som Axess har gjort av några genusvetenskapliga institutioner. Där visar det sig nämligen råda en föga fullkomlig symmetri mellan män och kvinnor.

Ett exempel: Centrum för genusvetenskap i Uppsala har 40 anställda. Av dessa är blott fyra män. Anläggs å andra sidan ett så kallat "artperspektiv" blir resultatet ännu mer nedslående. Mellan tummen och pekfingeret råder det nämligen vid centret en total artdominans. Nu kanske det sistnämnda låter långsökt, men det gäller blott för den som inte tagit del av den forskning som vid nämnda center bedrivs i gränslandet mellan genus och djur. I slutet av maj ägnade man exempelvis en konferens åt frågan

om hur olika former av underordning hänger samman med inte bara kön, klass och etnicitet utan även art.

På konferensens första dag föreläste professor Carol J Adams om västvärldens relation till kött och könsroller. Och där kom forskaren enligt UNT fram till följande slutsatser:

"Se på tiden efter flygattackerna mot World Trade Center den 11 september 2001. Händelsen skapade en ängslan i det amerikanska samhället.

Ur denna ängslan framkallades en bild av den triumferande mannen. I både annonser och reklamfilmer blev bilden av en stark, köttätande man allt vanligare. (...) Kvinnan har i stället blivit en symbol för kött, ett ting, säger Carol J Adams. Som exempel ger hon när en kvinna förknippas med en hamburgare i ett nummer av det amerikanska magasinet

Sports Illustrated, något som helt saknar identitet. Ett kycklinglår jämförs i en matannons med en kvinnas lår."

Om jag har förstått saken rätt menar sig professorn se

ett mönster i den amerikanska kulturen: Genom att anlägga ett "artperspektiv" blottläggs hur vi som konsument blir matade med bilder på mannen som den som äter och kvinnan som den som äts.

Att detta i förlängningen kan resultera i ren och skär kannibalism bör kanske inte helt uteslutas?

Hur som helst: med tanke på att detta forskningsfält just nu "befinner sig i en stor och dynamisk utveckling" är det väl inte uteslutet att vi kan förvänta oss även ett slags art-certifiering av olika utbildningar, allt i det lovvärda syftet att motverka underordning av djur, vilket kan ske genom att man uppmärksammar verk i konst- och litteraturhistorien där djur framställs i ofördelaktig dager.

När nu Moderna museet har lagt ut 42 miljoner på att jämföra ut könsfördelningen i museets samlingar kan man tycka att en bra början på art-arbetet vore att kasta ut Rauschenbergs gamla get.

Varför ska just ett djur behöva avbildas som en lustifikation med ett bildäck runt magen?

Johan Lundberg

Därför lyckas asiatiska elever

Det räcker inte med att öka resurserna till skolan för att få bättre utbildningsresultat. Nya studier visar att det viktigaste är att föräldrar och elever tar skolarbetet på allvar.

Av Inger Enkvist

Under långtid har utbildningsideologer hävdad att utbildning bör "fördelas" demokratiskt. För att underlätta detta har man tagit bort behörighetskrav och erbjudit studiebidrag. Man har emellertid inte velat ta itu med det faktum att det behövs vilja och ansträngning för att lära sig. Kaliforniens utbildningssituation visar detta på ett närmast övertydligt sätt.

Kalifornien har en befolkning på nästan 40 miljoner människor och utgör den sjunde största ekonomin i världen. Framgångsrika industrier är film, musik, elektronik, vinframställning och turism. Kalifornienborna är bildade, bor i en underskön del av världen och är pionjärer när det gäller ekologi. Trots denna goda situation sjunker utbildningsresultaten. Som i andra delstater i USA har myndigheterna försökt åtgärda problemet genom att minska antalet elever per klass samt införa skrivprojekt och tvåspråkig undervisning, men kvaliteten har ändå fortsatt att sjunka. Det kaliforniska exemplet visar hur väsentlig elevernas och familjernas inställning är för resultatet och hur olika etniska grupper skiftande inställning till studier slår igenom. De elever som når bäst resultat är de asiatiska, sedan kommer de med europeiskt ursprung, sedan afroamerikanerna och sist de spanskspråkiga, i regel av mexikanskt ursprung.

De spanskspråkiga och de afroamerikanska eleverna är relativt lika i sitt sätt att tänka och handla. Som forskarna Robert Ketner Ream och Laurence Steinberg har visat tror de här eleverna att man får bra betyg om man är intelligent, ligger bra till hos lärarna och har tur. De nämner alltså inte betydelsen av att anstränga sig och de brukar inte öppna skolböckerna hemma. Både elever och föräldrar anser att det är viktigt med avgångsbetyg från *high school*, men de ser det som ett papper, inte som en viss mängd kunskap. Dessutom framstår avbrutna studier inte som speciellt negativt för eleverna. De känner till andra ungdomar som inte heller har gått ut skolan och vet att det finns sport- och musikstjärnor som blivit rika och berömda trots att de inte gått färdigt *high school*.

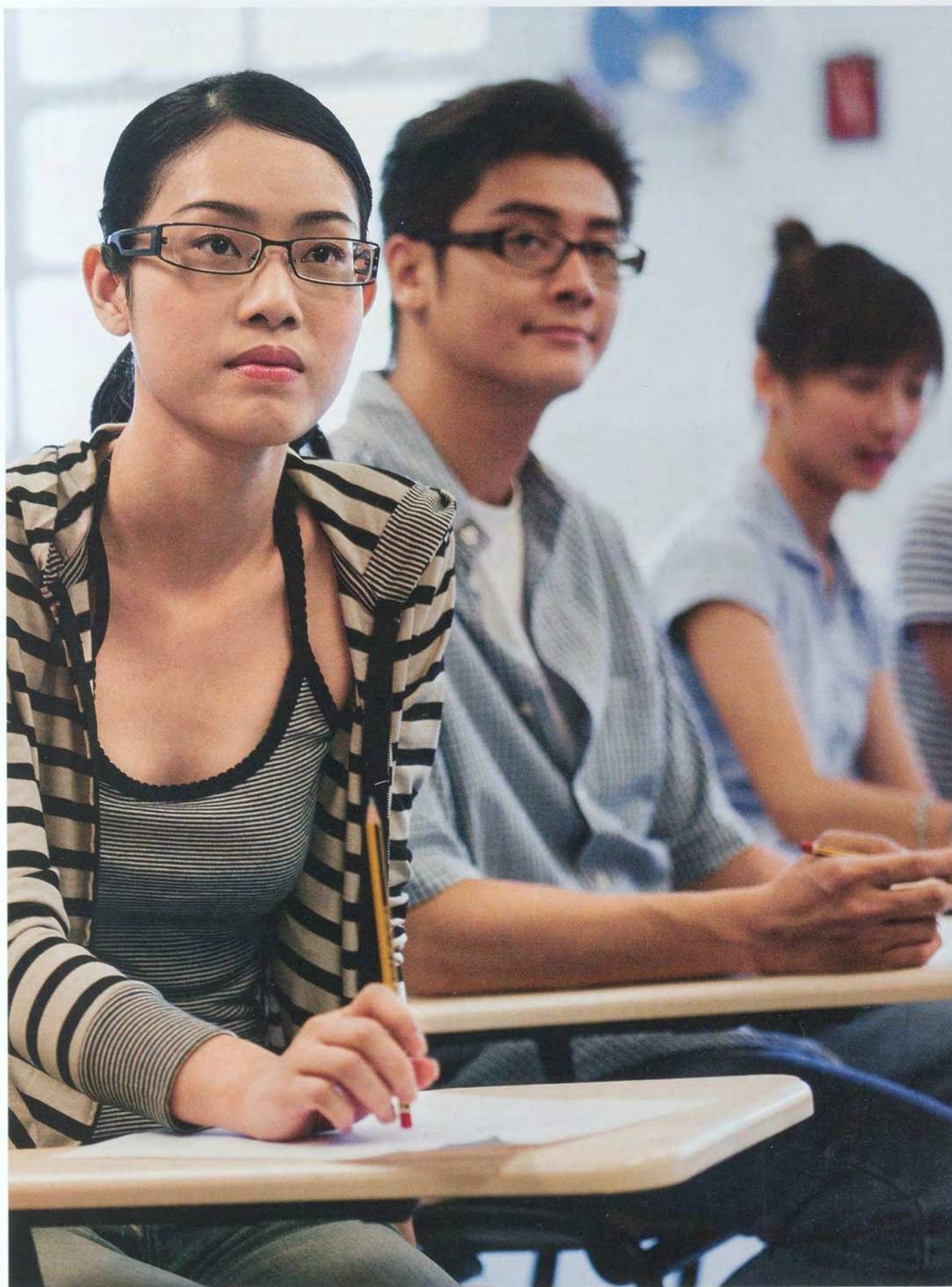
Med andra ord påverkas eleverna av en antiintellektuell social miljö, förstärkt av tv. Fler spansktalande än afroamerikaner avbryter studierna.

De här eleverna byter skola uppseendeväckande ofta. Det finns enligt Ream skolor i Los Angeles där 35 till 50 procent av eleverna byter skola under läsåret därför att deras familj flyttar, därför att eleverna inte trivs eller därför att de har skolkat eller har uppfört sig illa. Detta betyder inte bara att vissa elever försvinner ur klasserna utan också att nya kommer till, nya som inte kan det som de andra eleverna lärt sig. Lärare och elever får börja om från början om och om igen, och på det sättet är det omöjligt att nå bra resultat.

För elever med europeisk etnisk bakgrund, som man skulle kunna kalla "anglos" eller vita, är det grundläggande problemet att de ägnar sig åt så många aktiviteter att de inte har tid att studera. Steinberg sammanfattar tio års studier av 20 000 *high school*-elever med slutsatsen just att dessa ungdomar knappast kan sägas studera. Om de sover 7 timmar per natt, återstår 120 timmar av en vecka. Varje skoldag erbjuder i genomsnitt 6,5 timmar intellektuell verksamhet. Eleverna ägnar 25 timmar åt att äta, tvätta sig och transporteras. De deltar i det som kallas *extracurricular activities*, främst sport och musik, under 10–15 timmar per vecka, bland annat därför att sådana aktiviteter räknas som ett plus när de söker till *college*. Dessutom tenderar de att arbeta 15–20 timmar per vecka, exempelvis med att sälja hamburgare. Det finns en lång tradition i USA att se positivt på att ungdomar arbetar bredvid studierna, ett synsätt som lever kvar sedan den tid då arbetet var ett sätt att finansiera studierna.

Numera arbetar ungdomarna för att köpa märkeskläder och bilar. Eleverna ägnar sedan 20–25 timmar åt socialt liv som att tala i telefon, chatta, stå och prata på skolgården, sitta på kafé och gå på fester vid veckoslutet. De ser på tv 10–15 timmar i veckan. Steinberg kallar det för ett mirakel att de lyckas pressa in 5 timmars läxläsning i hemmet under veckan. De här ungdomarna tycker att det är viktigt att skaffa sig ett slutbetyg och de vill fortsätta på *college*, men det är inte någon katastrof att inte gå ut *high school*, även om deras föräldrar skul-

1
Inger Enkvist är professor i spanska vid Lunds universitet. Hennes senaste bok är *Uppfostran och utbildning*

Studieframgångar är något man motiveras till, inte föds till.

FOTO: MICHAEL HALL PHOTOGRAPHY PTY LTD/CORBIS/SCANPIX

le bli besvikna. Eleverna känner en betydligt hårdare press att vara populära bland kamraterna än att få bra skolresultat.

De asiatiska eleverna är kineser, japaner, koreaner och vietnameser. Några kommer från familjer som är installerade i Kalifornien sedan länge, men de flesta är relativt nyanlända i USA. Att barnen är framgångsrika i skolan betyder mest för familjen. Behövs det mer inkomster i familjen, föräldrar föräldrar att arbeta mer själva så att barnen kan koncentrera sig på sina studier. När det gäller skolresultat är målet att barnen ska få det högsta betyget i alla ämnen. Om de behöver extrahjälp för att uppnå det resultatet, är föräldrarna villiga att betala en äldre elev för att läsa med dem eller att skriva in barnen på en eftermiddags- eller veckoslutsskola. Om eleverna inte når det resultat de hoppas på, drar asiatiska föräldrar och elever slutsatsen att eleven måste anstränga sig mer. De asiatiska eleverna deltar i sport- och musikaktiviteter, men inte alls i lika stor utsträckning som europeerna. De ägnar dessutom betydligt mindre tid åt sociala aktiviteter än andra grupper. De försöker skaffa sig vänner som också är duktiga i skolan och som de kan diskutera skolarbetet med. Elevernas mål är att komma in vid bra universitet. Deras studieförfrågningar är så stora att de nu får draghjälp av att lärare och elever ser asiater som intelligenta fastän inte alla asiater kan ha fötts med en extraordinär intelligens.

Dehäruppgifterna motsäger rådande utbildningspolitiska dogmer:

- Samhällets investering i skolan skulle vara avgörande för goda skolresultat och för social utjämning. Exemplet Kalifornien visar att investeringar inte ger avsedda resultat om inte elever och föräldrar anser att kunskap är viktigt och kräver av de unga att de verkligen anstränger sig.

- Hemmets utbildningsnivå antas avgöra om eleven lyckas i skolan eller inte. Nu visar det sig att en kinesisk familj utan utbildning är en bra studiemiljö för barnen om familjen drömmer om att deras barn ska bli framgångsrika i skolan och dra nytta av utbildningsmöjligheterna i det nya landet.

- Familjens ekonomiska nivå har setts som avgörande för elevens studieresultat. Ändå når barn med fattiga asiatiska föräldrar utmärkta studieresultat. Samtidigt har välbärgade familjer svårigheter att få sina barn att anstränga sig, bland annat därför att deras barn redan har allt de kan önska sig och inte kan se varför de skulle avstå från fritidsaktiviteter.

- Det har ansetts vara avgörande att vara infödd i landet i fråga. Nu visar det sig emellertid att det går bättre för nyanlända asiater än för "anglos" och afroamerikaner. Dessutom går det något bättre för första generationens asiater än för andra generationens. Med andra ord innebär anpassning i det här fallet att ambitionsnivån sänks något.

- Att ha ett andra språk i hemmet har antagits vara en komplikation. Men det går alltså bättre för de asiatiska eleverna än för de infödda. De asiatiska eleverna brukar inte kräva att den amerikanska skolan ska ge dem undervisning i deras föräldrars språk. Ibland studerar de detta språk i veckosluts-

skolor, men oftare vill eleverna studera matematik och engelska för att få högsta betyg i ämnen som är viktiga vid college. Tvåspråkig undervisning är främst förknippad med de spansktalande eleverna, den grupp som har sämst resultat.

- Föräldrar i västvärlden har under lång tid inlatats att de kan överlämna uppfostran och utbildning till skolan, men den kaliforniska situationen visar betydelsen av föräldrarnas engagemang i barnens inläring. Skolans kvalitet är viktigt men har ett samband med familjen, eftersom de föräldrar som intresserar sig för att det ska gå bra för barnen i skolan letar upp skolor som har bra kvalitet. De asiatiska föräldrarna väljer inte sällan bostadsort efter skolornas kvalitet. Skulle barnen ha otur och få en eller flera dåliga lärare, ser föräldrarna till att skaffa extraundervisning åt barnen för att reparera skadan. Dessutom brukar bra skolor erbjuda eleverna medstudierande som också ägnar sig åt studierna. Kamraternas beteende är en viktig faktor i tonåren.

Idet kaliforniska exemplet kan man konstatera att de spansktalande eleverna som grupp halkar efter från första början och att gapet mellan dem och de andra ökar för varje år. Deras skoltid avslutas tyvärr inte sällan med att de lämnar skolan i förväg, inte med att de kommer ikapp. Detta är ett stort problem för eleverna själva, för familjerna och för samhället, eftersom de här eleverna som vuxna utgör en ökande andel av arbetskraften.

De spansktalande och de afroamerikanska eleverna är speciellt utsatta för risken att hamna i skolmiljöer som domineras av elever med ett antisocialt beteende. Idén att ingen ska utestängas från utbildning tolkas numera så att även elever med antisocialt beteende accepteras inom skolans ram. Andra elever känner sig inte trygga i skolan, eftersom hot och misshandel förekommer och tillhörigheter stjäls. Elever som inte accepterar skolans regler brukar också systematiskt utmana lärarnas auktoritet. Detta leder i sin tur till att undervisningen störs och gruppen inte går framåt normalt. Lärarnas psykiska och fysiska krafter tas i anspråk av ungdomar som egentligen inte studerar. Eftersom skolan för barn och ungdomar utgör den första organiserade kontakten med samhället, kan de unga få uppfattningen att samhället accepterar antisocialt beteende. Eleverna behöver en skola med klara regler för uppträdande och samtidigt krav på inläring. Det gäller att förtydliga för elever och föräldrar att samhället menar allvar med skolplikten.

Det är också uppenbart att "angloeleverna" inte har någon djup respekt för skolan, eftersom de knappast ägnar sig åt den. De är fysiskt närvarande men egentligen inte engagerade i inläringen. De slösar bort studieåren med arbete för att få mer fickpengar och fritidsaktiviteter av olika slag. Eleverna tillbringar sin mesta tid med icke-intellektuella aktiviteter. Enda sättet att få tillstånd en ändring är att ställa högre krav på studieprestationer och att också införa högre krav för att få börja på college. I Kaliforniens högprestigesystem med tio statliga universitet behövs en tredjedel av de studenter som tas in läsa stödkurser i engelska och

Harvard University
- längtans mål.

De asiatiska eleverna och deras föräldrar använder skolan för att klättra socialt och ekonomiskt och lägger i första hand vikt vid det som är direkt nyttigt för karriären, vilket främst anses vara naturvetenskaper.

Många studenter har ett fullspäckat schema med fritidsaktiviteter som lämnar lite tid för lärläsning.

FOTO: ISTOCKPHOTO

”

Som i andra delstater i USA har myndigheterna försökt åtgärda problemet genom att minska antalet elever per klass samt införa skrivprojekt och tvåspråkig undervisning, men kvaliteten har ändå fortsatt att sjunka.

matematik. En självklar förbättring är därför att kräva en betydligt högre lägsta nivå för att antas till college. Nuvarande system är dyrt, sänder fel signaler och sänker kvaliteten.

De asiatiska elevernas framgångar ställer också frågor till systemet. Eleverna och deras föräldrar använder skolan för att klättra socialt och ekonomiskt och lägger i första hand vikt vid det som är direkt nyttigt för karriären, vilket främst anses vara naturvetenskaper. Eleverna brukar sällan välja humanistisk eller samhällsvetenskaplig inriktning. USA kan komma att få en elit som inte bara har ett speciellt etniskt ursprung som skiljer sig från majoritetens utan också en elit som inte är djupt förankrad i landets kultur.

Exemplet Kalifornien ställer också frågan om USA är på väg bort från att vara ett invandrarnarland som fungerar som en smältdegel bland annat genom att alla barn växer upp med en gemensam kultur som de kommer i kontakt med i skolan. Kanske är USA snart ett "ingenmansland" som ingen känner som sitt, ett land som alla antas ha rätt till men ingen har några skyldigheter mot. Kalifornien uppvisar speciella drag i form av illegal invandring, säsongsarbete och ryckig budgetprocess i delstaten men visar ändå tydligt att det innebär ett enormt slöseri att organisera och finansiera ett skolsystem och sedan inte se till att det respekteras. Investering i utbildning leder inte automatiskt till vare sig kvalitet eller jämlikhet.

Varför är ovanstående information inte redan välkänd i Sverige? Ett skäl torde vara att samma pedagogiska trender varit starka i Sverige som i Kalifornien och att företrädare för den nya fria peda-

gogiken förstås inte har något intresse av att peka på problem med modellen. Det torde finnas betydande likheter mellan "angloelevernas" situation och de svenska elevernas. När det gäller invandrarutbildning har det dessutom under lång tid varit språkforskare med intresse för flerspråkighet som uttalat sig och forskarna har sett som sin roll att försvara invandrare mot det mottagande samhället genom att kräva respekt för elevernas kulturella bakgrund. Man har understrukt hur svår elevernas situation är och inte påpekat att dessa skulle behöva arbeta åtskilliga timmar varje dag efter skolan för att få bra resultat, på samma sätt som de asiatiska eleverna gör i Kalifornien. Nu är emellertid en förskjutning på gång i Sverige från fokus på språket i hemmet till vikten av att utveckla elevernas svenska så att de klarar studierna, en lovan- de utveckling.

De allra flesta länder i världen sliter med att förbättra sin utbildningsnivå. Den väg som man ofta har gått är att investera mer samt ändra organisationen av lärarnas arbetssätt. Ett material som visar att detta inte torde vara rätt väg är den så kallade McKinsey-undersökningen som – i en studie baserad på material från många länder – visade att kvaliteten på lärarna är den väsentliga faktorn. Nu kan informationen från Kalifornien läggas till denna undersökning. Efter att ha tagit del av både McKinsey-undersökningen och materialet från Kalifornien kan man konstatera att för att ett skolsystem ska fungera behövs att skolan lockar till sig intelligenta och engagerade lärare samt att skolsystemet är sådant att eleverna verkligen anstränger sig för att studera. Tänk att det behövs internationella studier för att komma till en sådan slutsats! ✨

Att mäta mängden publikationer kan vara ett steg i rätt riktning om man härigenom gör alla delar av verksamheten lika synliga.

Mängden publikationer får inte bli det enda måttet på vetenskaplig framgång. Men det finns vinster med att premiera universitetets institutioner ekonomiskt efter kvantitet, menar Maria Ågren i replik på Jonas Nordins artikel i Axess 4/2009.

Kvantitet av god kvalitet

Av Maria Ågren

I majnumret av Axess kan man läsa en artikel om bibliometrihysterin och dess effekter på humanistisk forskning. Här återges ett citat som korrekt tillskrivs mig, men citatet uppträder lösryckt ur sitt sammanhang och saknar referens. Läsaren får felaktigt intrycket att jag på ett oreserverat sätt stöder bibliometri och dess användande, bland annat vid beslutsfattande inom Vetenskapsrådet. Om man läser den text som citatet är hämtat ifrån (i *Forska*), ser man att jag på flera punkter håller med om de kritiska synpunkter som kommer fram i Axess. Men problematiken är samtidigt mycket mer komplex än vad Axess-artikeln gör gällande.

Sedan många år präglas universitetens vardag av kontroll, mätning och utvärdering. Den präglas av en politiskt motiverad strävan att vara resultatorienterad och av en överdriven tilltro till kvantitativa beräkningar av allt. Vi lever i "an auditing society": alla ställs hela tiden till svars för att visa att de arbetar tillräckligt mycket och väl. Detta gäller alldeles oavsett om allmänheten har förtroende för universiteten (vilket Axess-artikeln hävdar) eller ej. Det gäller heller inte bara universiteten utan all statsförvaltning.

Man kan gilla eller ogilla detta tillstånd, men det är en realitet. I ett sådant samhällstillstånd är det viktigt att statsförvaltningens hela verksamhet ställs till svars på samma sätt. Annars kommer de delar av verksamheten som inte utvärderas och kopplas till resurstilldelning att förtvina.

För universiteten, som har flera sidordnade uppgifter – grundutbildning, forskarutbildning, forskning, tredje uppgiften – blir denna problematik särskilt aktuell. Om man har ett resurstilldelningssystem som bara "ser" grundutbildningen, till exempel, kommer de "ösedda" delarna att undermineras. På institutionerna kommer det att te sig rationellt att lägga så mycket tid och kraft som möjligt på undervisning-

en, eftersom det ger en direkt utdelning i ekonomin. Den enskilde individen kommer att finna det svårt att slå vakt om sin forskningstid när systemet huvudsakligen är fokuserat på att höja produktion och kvalitet inom grundutbildningen.

Detta problem – att balansera olika mål på ett optimalt sätt och att i Humboldtskanda låta de olika verksamhetsgrenarna berika varandra – är särskilt påtagligt inom de delar av akademien där det är svårt att få forskningsresurser. Detta gäller för humaniora, där chansen att beviljas anslag från Vetenskapsrådet ligger kring 10 procent (med vissa fluktuationer mellan åren).

Om det är svårt att få resurser, och om de resultat som resurserna ger upphov till inte "ses" i systemet, kommer forskningen på sikt att dö ut.

Därför är det faktiskt av godo att man på senare år alltmer försökt komma ifrån denna obalans och att man, som följd härav, ställer större krav på institutioner och universitet när det gäller att redovisa forskningsprestationer så att dessa också kan ses – och inspekteras. Humaniora har allt att vinna på att dess prestationer synliggörs i universitetens publiceringsdatabaser, årsredovisningar och utåtriktade tidskrifter. Inte minst har vi allt att vinna på att forskningsresultat tillmäts vikt vid resursfördelning.

Problemet är att det vi alla vill veta egentligen inte är hur mycket forskarna skriver utan hur bra det är.

Vi vill egentligen hellre se en publikation som löser ett svårt problem en gång för alla än tjugo publikationer som gör samma sak eller, ännu värre, tjugo publikationer som bara svamlar. Att mäta mängden publikationer kan vara ett steg i rätt riktning om man härigenom gör alla delar av verksamheten lika synliga, men det kan samtidigt vara ett steg i fel riktning om det stimulerar till ett urskillningslöst skrivande av ointressanta

texter. Det här är ett betydande problem. Vi vill ha ett system som synliggör forskningsprestationer (i alla fall så vill jag det) men vi vill inte ha ett system som premierar produktion framför kvalitet. Vad skall man då göra? Jag håller helt med om att det inte går att bygga på *Web of Science* i humaniora, och det är en uppfattning som de humanistiska och samhällsvetenskapliga ledamöterna av Vetenskapsrådet tydligt framfört i flera sammanhang.

Det system som redan finns för kvalitetsutvärdering i liten skala bygger på *peer review*. När helst en artikel, ett bokmanus eller en forskare skall bedömas, låter man någon på området sakkunniggranska verket eller personen. Detta system är inte ofelbart, men det är det bästa vi har och det åtnjuter också legitimitet i forskarsamhället.

Det finns all anledning att slå vakt om det. Men *peer review* är enormt tidsödande och dyrt. Alla inser att det är helt omöjligt att utvärdera stora mängder forskning på detta sätt. Med "stora mängder" menar jag till exempel all forskning som bedrivs inom en disciplin i ett land, eller all forskning som bedrivs inom en fakultet vid ett universitet.

Det av European Science Foundation initierade ERIH, European Reference Index in the Humanities, är ett försök att skapa ett system som bygger på *peer review* och som samtidigt kan användas för att bedöma större mängder forskning. Det utgår från tanken att kvalitet inte skall mätas i form av egenomslag, det vill säga inte genom citeringar.

Istället drar man nytta av det kvalitetsbedömningsarbete som ju hela tiden pågår inom akademien.

Genom att bedöma hur noggrant olika tidskrifter låter granska inkomna artiklar får man ett mått på kvaliteten hos "kanalen", alltså tidskriften. En artikel som publicerats i en tidskrift med noggrann *peer review* skulle alltså, med denna indirekta mätmetod, anses ha högre kvalitet än en artikel som publicerats i en tidskrift med bristfällig eller obefintlig *peer review*.

En sak är dock säker, och det är att det inte ligger i humanioras intresse att ta avstånd från hela denna svåra problematik och två sina händer.

Vi skulle ha ett bättre läge idag om vi tidigare hade tagit tag i problemet. För om det är illa att enbart grundutbildning synliggörs på bekostnad av forskning, så är det lika illa om enbart naturvetenskaplig och medicinsk forskning synliggörs och inte humanistisk och samhällsvetenskaplig sådan. Det är ett faktum, och inte ett "konstruerat argument" (som *Axess*-artikeln menar), att den uppfattade kvaliteten hos forskningen har en koppling till statsmaktens benägenhet att tilldela resurser. ✱

KulturResor

SVENSKA KULTURRESOR AB

Klosterkyrka i Sucevita, Moldavien, Rumänien

HELSINGFORS OCH SAVONLINNA OPERAfestival

Reguljärflyg/buss: 5/7 – 8/7

Kultursightseeing i Helsingfors.

Opera i Savonlinna - Turandot och Madama Butterfly

OPERA OCH KONST I ST PETERSBURG

Reguljärflyg/Buss: 14/7 – 19/7

Historia! Konst! Opera! Balett! Stadsrundturer!

OPERA I VERONA KONST I VENEDIG OCH RAVENNA

Reguljärflyg/Buss: 30/7 – 4/8

Carmen och Aida i Verona.

Konstupplevelser i Venedig och Ravenna

RUNDRESA I RUMÄNIEN

Reguljärflyg/Buss: 20/8 – 29/8

Bukarest! Transylvanien med mäktiga naturupplevelser!
Moldaviens kyrkor och Kloster! Donaudeltat! Constanta!

RUNDRESA I UKRAINA MED OPERA OCH BALETT I KIEV OCH ODESSA

Reguljärflyg och nostalgiskt tåg: 9/10 – 18/10

Kiev - Poltava - Gammalsvenskbyn - Krim -
Sevastopol - Jalta - Baktiseraj - Odessa.

KAIRO OCH ALEXANDRIA

Reguljärflyg: 25/10 – 31/10

Kairo 4 dagar! Alexandria 2 dagar!

Ökenkloster Wadl an-Natron 1 dag

Fördjupad kultursightseeing, 5-stjärniga hotell!

Helpension! Skandinavisk guide och svensk färdledning!

NYÅRSFIRANDE I WIEN

Reguljärflyg 28/12-09 – 2/1-10

Wienerfilharmonikernas TV-sända Nyårskonsert

i Gylene salen på Musikverein!

Kejsarbalen på slottet Hofburg!

Staatsoper! Volksoper! Spanska Ridskolan! Grinzing!

Svenska Kulturesor AB

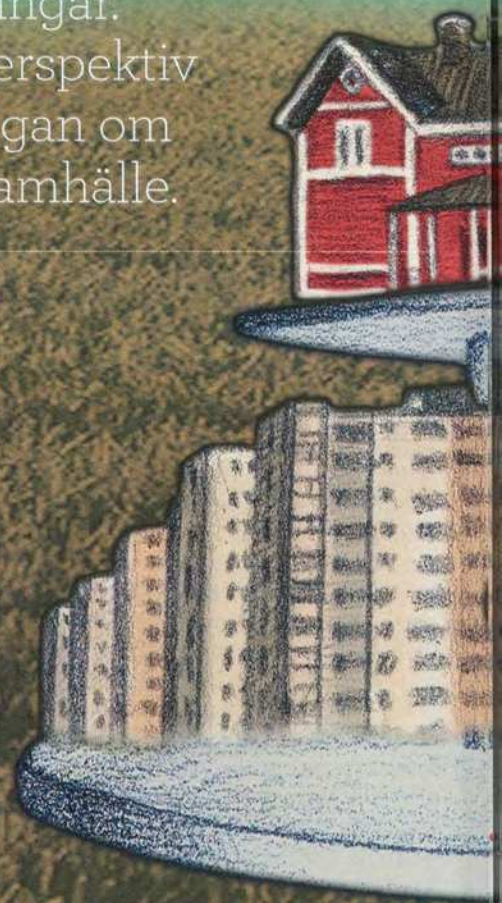
Tel 040-10 35 70, Fax 040-30 33 45,

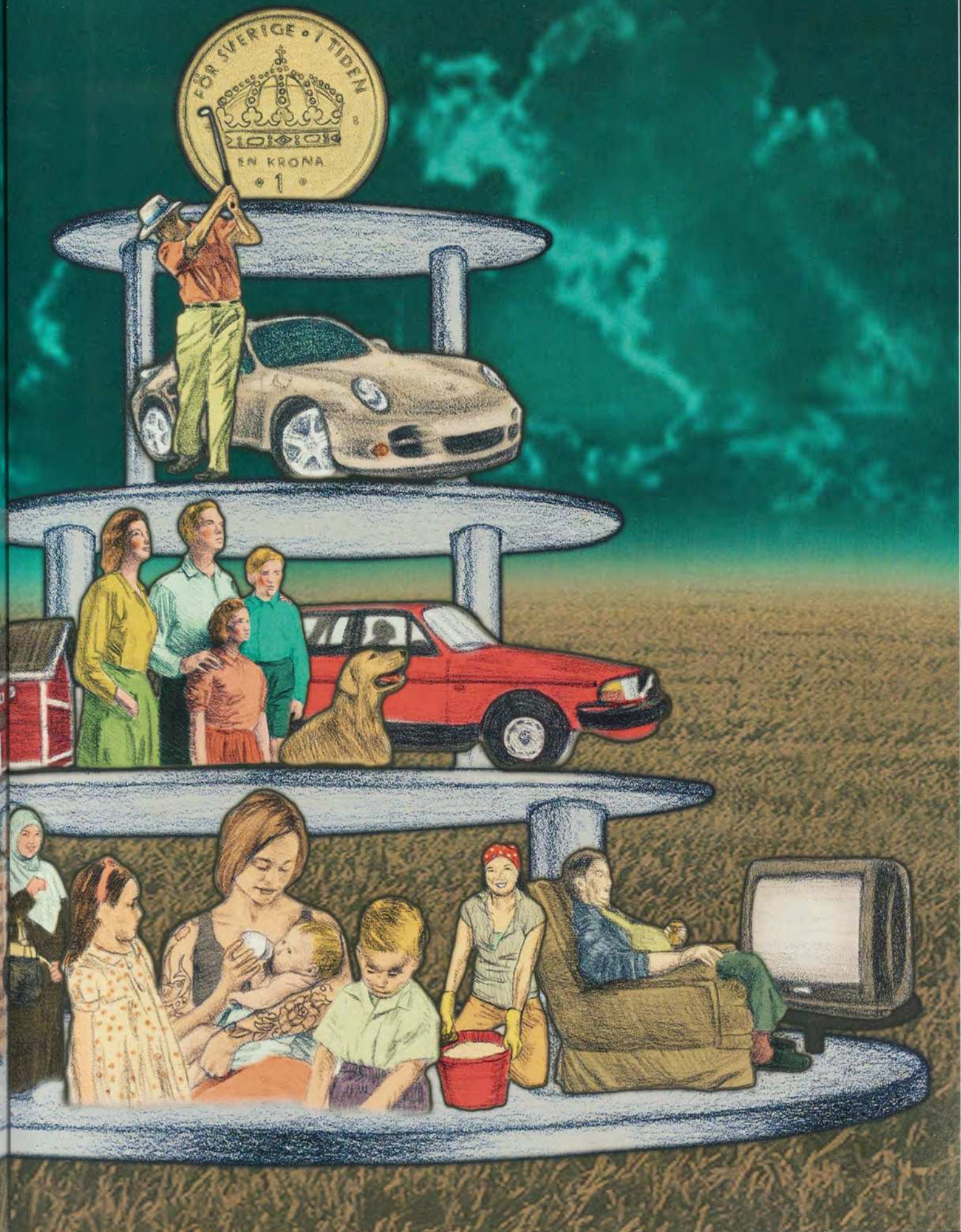
www.kulturesor.se info@kulturesor.se

TEMA

DET NYA KLASSAMHÄLLET

Klass och klassidentitet är fortfarande realiteter. Men som begrepp är de varken beständiga eller okomplicerade och utsätts dagligen för nya tolkningar. Utifrån skilda erfarenheter och perspektiv tar sig ett antal skribenter an frågan om hur klass påverkar individ och samhälle.

Klasskamp med nya förtecken

I svensk politik har dimensionen höger-vänster länge dominerats av fördelningsfrågan. Men när både socialdemokrater och moderater närmat sig mitten blir frågor om moral, kultur och livsstilar viktigare.

Av Stefan Svallfors

Finns det klasser i dagens Sverige? För många skribenter och offentliga debattörer tycks svaret vara ett självklart "nej". Klasser var något som hörde det gamla industrisamhället till, i ett modernt tjänstebaserat kunskapssamhälle kan man väl inte prata om klasser? Möjligtvis om mer eller mindre välutbildade människor? För de flesta samhällsvetenskapliga forskare är svaret lika självklart "ja". För oss handlar nämligen inte klass om huruvida man arbetar med att tillverka saker eller om man producerar tjänster, inte heller om vilken utbildning man har, utan om vilken position man har i samhällets arbetsdelning.

Men där upphör vår konsensus. Samhällsvetenskapliga begrepp är ofta omstridda. Dessutom läcker dagsdebatten och de politiska diskussionerna hela tiden in i den samhällsvetenskapliga forskningen och hotar att förvandla innebörden i begreppen. Klass är inget undantag – snarare hör det till de mer omstridda begreppen – och det finns flera olika sätt att använda ordet.

En innebörd av klass är att se det som ett slags samlingsnamn på samhällets samlade materiella ojämlikhet. Detta sätt att använda klassbegreppet har nog varit vanligast i amerikansk samhällsforskning. Framstående forskare som använder klassbegreppet på det viset är till exempel Stanford-sociologen David Grusky och New York-sociologen Dalton Conley. Conley menar självironiskt att detta kanske gör klassbegreppet till ett "slaskbegrepp" (*a kitchen-sink concept*), men menar att det finns goda skäl att använda ordet på just det viset. Fördelen är att man hamnar ganska nära den vardagliga användningen av ordet: när människor i gemen pratar om "klass" är det nog just detta man menar. Grusky fyller i med att påpeka att genom detta sätt att använda klassbegreppet väcks intressanta frå-

gor om vilken sorts kategoriseringar och indelningar som bäst fångar klass: är det genom en finfördelad yrkesindelning, eller genom att mäta människors livsinkomster, eller deras uppnådda utbildning som vi bäst fångar samhällets ojämlikhetsstruktur?

Andra forskare, som Oxford-sociologen John Goldthorpe, menar att detta sätt att använda klassbegreppet är alldeles för vittomfamnande och oprecist. För Goldthorpe och de många forskare som anammat hans position betyder klass något mycket mer specifikt. Det är en beteckning på de anställningsrelationer som karaktiserar olika positioner i arbetsdelningen. Yrken och arbetsuppgifter skiljer sig från varandra, dels ifråga om hur specifika och svåruppnådda kunskaper och färdigheter man behöver för att klara av dem, dels ifråga om hur lätta eller svåra de är att innehållsbestämma och detaljövervaka.

Yrken och arbetsuppgifter som inte kräver särskild specialistkompetens och som är lätta att detaljövervaka återfinns man i arbetarklassen. Yrken och arbetsuppgifter som kräver avancerade specialistkunskaper som man typiskt bara kan tillägna sig genom år av högre studier, och som dessutom är svåra att detaljövervaka, återfinns man bland de högre tjänstemännen (eller *the Service Class* som gruppen kallas på engelska). Arbetaryrkena innehåller typiskt få karriärmöjligheter och ersättning ges för specifika insatser (som ackords- eller timlön). De högre tjänstemannayrkena tenderar istället att ha inbyggda karriärstegar och ersättningssystem som karakteriseras av långsiktighet.

Den brittiske sociologen John Scott accepterar i huvudsak Goldthorpes klassbegrepp men menar att för att vi ska prata om klasser »

DET NYA KLASSAMHÄLLET

krävs det att grupper med likartade anställningsrelationer dessutom är *sociala* kategorier. Det är bara om människor exempelvis har de flesta av sina vänner, eller tenderar att gifta sig, med människor som har likartade anställningsrelationer som vi kan tala om klasser.

Scotts ståndpunkt är ett slags medelväg mellan Goldthorpes "minimalistiska" klassdefinition och mer "kommunitära" klassbegrepp. Förespråkarna för de senare menar att klass är ett subjektivt begrepp: människor som ser sig som en gemensam grupp med gemensamma intressen i materiellt hänseende är en klass. Om man inte delar intressen och identiteter så är man ingen klass. Klass är någonting som man gör tillsammans, inte något som forskare eller andra kan tillskriva gruppen.

Trots de ganska skilda innebördena som getts klass finns här ändå en gemensam kärna. Klassförhållanden grundas i arbetsdelningen och materiella villkor, klass handlar om vad vi gör eller har tillgängligt för vår försörjning. Det är därför inte så meningsfullt att kalla invandrade eller kvinnor eller ungdomar för "klasser". Däremot är det intressant att fundera på hur etnicitet, kön eller ålder samverkar med klassförhållanden.

Hur klassförhållanden struktureras och vilken betydelse de får för det övriga samhället och människors livsvillkor beror på de politiska kontexter som så att säga bäddar in klassförhållandena. Politiska kontexter handlar här om hur samhällets institutioner fungerar och om hur politiska partier och andra organiserade intressen argumenterar och agerar. Här finns en intressant paradox. De länder som är mest jämlika, det vill säga där de faktiska klasskillnaderna ifråga om inkomster, utbildningsval, arbetsförhållanden och hälsa är minst, är samtidigt de där klasskillnader i åsikter och röstande är som störst. Det beror på att de också är länder där fördelningsprocesser politiserats mest och där man pratar mest om fördelningsfrågor i politiken. Då ökar chansen att människor ska se sig som medlemmar i klasskollektiv med likartade intressen och värderingar och då växer klasskillnaderna i åsikter och värderingar.

Sådana klasskillnader i åsikter tar sig ofta uttryck i skilda klassröstningsmönster. Men hur ser egentligen förhållandet mellan klass, politik och röstande ut? Politik handlar i grunden om vilket samhälle vi vill ha. Ibland beskrivs detta som en fråga om vi är för frihet eller för jämlikhet. Men jämlikhet och frihet refererar i själva verket till två separata och grundläggande dimensioner i samhälle och politik.

Inom samhällsvetenskapen har man sedan länge analyserat vad dessa två dimensioner innebär för attityder och politiskt handlande. Dimensionerna har getts olika namn. Ibland har man pratat om den "socio-ekonomiska" och den "socio-kulturella" dimensionen, ibland om den "kapitalistisk-socialistiska" och "libertariansk-auktoritära" dimensionen, eller "fördelningsdimensionen" och "konformismdimensionen". I stort sett tycks detta dock som rent se-

Det politiska samtalet kommer att efterhand handla allt mindre om fördelningsfrågor och allt mer om erkännande eller fördömande av minoriteter, livsstilar, moraliska ståndpunkter, tillhörighet och uteslutning.

mantiska skillnader. Man menar i stort sett samma sak och man identifierar i stort sett samma slags frågor som centrala i respektive dimension.

I den första dimensionen är jämlikhet det grundläggande värdet. Vid den ena polen återfinns vi dem som anser att en jämlik fördelning är det goda och rättvisa. Man vill därför ha en politik som i så stor utsträckning som möjligt fördelar och omfördelar pengar och andra nyttigheter så att alla får lika mycket. Vid den andra polen återfinns vi dem som anser att människors skilda begåvning, ansträngning och andra insatser bör ge som resultat att vissa får mycket och andra lite. Ojämlikhet betraktas då som det rättvisa, eftersom det återspeglar värdet på de insatser vi gjort i olika avseenden.

I den andra dimensionen, där friheten är det värde man strider om, är polerna andra. Här återfinns vid ena polen den som anser att var och en har rätt att leva som den själv vill: det finns inga givna värden som säger att ett visst sätt att leva är godare, bättre eller finare än det andra. Vid den andra polen finner vi dem som anser att auktoriteten – oavsett om denna står att finna hos Gud, traditionen, vedertagna normer eller helt enkelt majoriteten – bestämmer vad som är det goda eller acceptabla sättet att leva.

Det är med all säkerhet ganska få människor som återfinns vid någon av dimensionernas poler. Få vill att alla ska få exakt lika mycket av allt, oavsett hur mycket man ansträngt sig eller vad man själv vill, lika få vill förmodligen att alla (o) färdigheter – även medfödda funktionshinder – ska få genomslag i hur samhällets goda fördelas. Få är beredda att i praktiken acceptera *alla* livsstilar och levnads-sätt som lika mycket värda, likaså är det få som menar att auktoritet och tradition bör utesluta *alla* individuella val och variationer ifråga om hur man lever. Men som människor, eller politiska aktörer, tenderar vi ändå mot den ena eller andra polen i våra värderingar och vår praktik.

Ofta har det tagits för givet att arbetarna står till vänster i politiken. Det är också sant om vi betraktar den första politikdimensionen. Arbetarna tenderar att i högre grad än de högre tjänstemännen och företagarna förespråka små löneskillnader, politisk styrning hellre än fri marknad, statlig omfördelning och i största allmänhet att se det jämlika som det rättvisa. Men betraktar vi den andra politikdimensionen blir det mer komplicerat.

Arbetare tenderar nämligen också att vara mer skeptiska eller fientliga mot homosexuella, invandrare och andra minoritetsgrupper. Man har en mer repressiv inställning till brottslingar och andra normbrytare och lägger överhuvudtaget ett större värde i att vara "normal" än vad de högre tjänstemännen gör. Här återfinns alltså arbetarna till höger – eller vad man traditionellt har betraktat som "höger" i denna dimension.

Det tycks dessutom som om det till stor del är skilda mekanismer som skapar dessa klasskillnader i de båda dimensionerna. I den första dimensionen är det framför allt arbetarnas svaga marknadsposition, där risker för arbetslöshet, arbetsskador och försörjningsproblem är framträdande, som skapar stödet för jämlikhet. Detta betyder inte nödvändigtvis att man tänker rent egoistiskt: omsorgen om dem man uppfattar som sina likar är nog en väl så viktig faktor. I den andra dimensionen är det framför allt frågan om högre utbildning och mer allmänt tillgången på det som brukar kallas "kulturellt kapital" som bestämmer klassmönstren. Det är de lågutbildade och fin-kulturellt ointresserade som är de auktoritära/konformistiska, och eftersom dessa är överrepresenterade i arbetarklassen blir den därmed mer "höger" i denna dimension än andra klasser.

Beroende på vilken av dessa båda dimensioner som dominerar politiken går det alltså att hitta vitt skilda sätt på vilket klass och po-

DET NYA KLASSAMHÄLLET

litik länkas samman. För att drastiskt förenkla: där politiken dominerar av jämlikhets- och fördelningsfrågor röstar arbetarna vänster, där den dominerar av moral- och livsstilsfrågor röstar de höger. Sverige har, på ett sätt som saknar motstycke, varit helt dominerat av den första dimensionen, i sådan utsträckning att dessa frågor kommit att definiera vad som är vänster-högerdimensionen. Det är först på senare år som den andra politikdimensionen överhuvudtaget dykt upp på dagordningen, och fortfarande är den helt underordnad jämfört med den första. Arbetarna röstar fortfarande till vänster i större utsträckning än vad de högre tjänstemännen gör.

Aven om Sverige alltså dominerats och fortfarande domineras av de "socioekonomiska" vänster-högerfrågorna, där fördelningsfrågan är central, finns det mycket som tyder på att den "socio-kulturella" dimensionen har fått en ökad betydelse. Studerar man de socialdemokratiska partiprogrammen för att se hur man där lyfter fram dessa båda dimensioner ser man en långsam men stadig rörelse mot mitten i fördelningsdimensionen ända sedan 1970-talet. Parallellt med detta finner man också en viss ökad betoning av de socio-kulturella frågorna, även om programmen fortfarande domineras av de socioekonomiska frågorna.

Till detta ska läggas att Moderaterna med Reinfeldt som partiledare inför det senaste valet gjorde en skarp sväng åt vänster i fördelningsfrågorna och nu närmat sig mitten från andra hållet av det politiska spektrumet. Avståndet mellan partierna i deras retoriska appeller och programförslag har alltså minskat avsevärt i den socioekonomiska dimensionen.

För väljarna blir det därför allt svårare att skilja på partierna utifrån deras position i den socioekonomiska dimensionen, den som i Sverige alltså traditionellt betraktats som vänster-högerdimensionen. Alla partier trampar varann på tårna i kampen om mittenväljaren. För att ändå kunna göra ett val tvingas man att i större utsträckning titta på andra frågor än fördelningsfrågorna: Vad anser partierna om invandringen, brottslingarna, feminismen, EU?

Det ökar i sin tur incitamenten för partierna att profilera sig just i denna dimension, att bli lite hårdare mot brottslingarna, lite hårdare (eller mer generösa) mot flyktingar, eller ta ställning för eller emot medborgarskapstest för invandrare, homoäktenskap, skoldisciplin eller någon annan av alla de frågor som kan tänkas dyka upp i den sociokulturella dimensionen.

Det politiska samtalet kommer, om rörelsen från socioekonomiska till sociokulturella frågor får tillräcklig fart, att efterhand handla allt mindre om fördelningsfrågor och alltmer om erkännande eller fördömande av minoriteter, livsstilar, moraliska ståndpunkter, tillhörighet och uteslutning.

Detta är dagspolitisk realitet i flera kontinentaleuropeiska länder, liksom i Danmark och Norge. Här röstar arbetarna inte sällan höger, men inte på de marknadsliberala partierna utan på de högerpopulistiska. Det som hittills besparats Sverige är ett trovärdigt högerpopulistiskt alternativ – men hur länge till?

Relationen mellan klass och politik bestäms alltså till stor del av

I Folkpartiets argumentation syns ett politikskifte som tydligt positionerar partiet som ett "krav- och disciplinparti". Onekligen en delikat positionsförändring för ett liberalt parti.

hur politiken formuleras och genomförs. Den som inte tycker att högerpopulistiska framgångar i politiken är önskvärda har skäl att fråga hur de kan motverkas. En strategi som prövats men inte fungerar är att bli nästan lika högerpopulistisk som högerpopulisterna. Enligt denna i grunden förfelade idé så kan man rycka mattan under fötterna på högerpopulismen genom att ta deras frågor och anamma deras perspektiv som sitt eget. Utöver att detta leder till en politik som borde vara motbjudande för varje demokratiskt parti värt namnet så fungerar det inte heller rent taktiskt. Man bidrar istället till att legitimera den yttersta högerns partier – och varför välja en blek kopia när man kan få det färgstarka originalet? Att slå högerpopulismen i dess egen paradgren har man försökt med både i Frankrike, Holland och Danmark. Man har misslyckats – även om man ibland nått kortsiktiga valframgångar på att exploatera högerpopulistiska frågor.

Även om inget svenskt etablerat parti varit i närheten av att ta över högerpopulisternas perspektiv som sitt eget kan man ändå se att den auktoritära frestelsen ligger nära till hands. Att ställa krav är nämligen ofta populärt – i synnerhet när kraven riktas mot någon annan. Inte minst i Folkpartiets argument om hårdare tag mot brottslingar, språktest för invandrare och mer disciplin i skolan syns ett politikskifte som tydligt positionerar partiet som ett "krav- och disciplinparti". Onekligen en delikat positionsförändring för ett liberalt parti.

En liknande förskjutning kan skönjas hos moderaterna, där den tidigare utpräglade nyliberalismen fått ge vika för slagord som ansvar och egen försörjning och där kampen mot fusk i socialförsäkringen blivit en profilfråga. Kravlinjen kan lätt vinna uppslutning långt in i de socialdemokratiska leden, i synnerhet om socialdemokraterna upplevs som otydliga i fördelningsfrågorna. Samtidigt bådär den för en socio-kulturell förskjutning som lämnar större utrymme för en mer öppen och brutal högerpopulism. Allt som behövs är att ge den fuskande bidragstagaren eller strulande eleven en etnisk profil.

En betydligt mer aptitlig strategi, men som inte heller riktigt fungerar, har varit att ta strid i de sociokulturella frågorna. Upp till kamp för HBT och multikulturalism, ned med repression och normalisering, möt nyhögern på dess egen arena. I vissa delar av den svenska vänstern är detta de frågor man brinner för. Men än en gång spelar man på motståndarens villkor. Motmobiliseringen bidrar nämligen till att politiken ännu mer vrids bort från de socioekonomiska frågorna, vilket skapar större utrymme för de högerpopulistiska partierna.

För den som vill undvika högerpopulistiska framgångar ligger därför nyckeln fortfarande i den socioekonomiska dimensionens fördelningsfrågor. Jämlikhet, välfärdsstat och full sysselsättning har starkt stöd i den svenska befolkningen. Ett halvsekel av framgångsrik utjämningspolitik har kvarlämnat jämlikhetsbaserade åsiktsmönster i befolkningen. Detta har moderaterna nu insett och anpassat sig efter. Mycket riktigt belönades deras flexibilitet med regeringstabetterna.

Nya motsättningar i fördelningsfrågorna är precis vad Sverige behöver – då behålls polariseringen i den socioekonomiska dimensionen, och de sociokulturella frågorna kommer åter att inta en mer undanskymd position. Politiken blir kanske lite grå och kompromissartad men – handen på hjärtat – vill vi verkligen ha en spännande politik? Där tonläget är högt, där politiken handlar om exkludering på liv och död, där hat och förakt är viktiga drivkrafter? Medborgarna i länder som haft väldigt spännande politik skulle nog svara nej.

Stefan Svallfors är professor i sociologi vid Umeå universitet.

Han har bland annat skrivit boken *Klassamhällets kollektiva medvetande* (2005).

Klass sitter i själen

Människans uppfattning om sig själv är mycket mer avgörande för klassbestämning än yrke, bostad och inkomst. Klass är en mental horisont som man bibringas av sin omgivning.

Av Lena Andersson

Klassfenomenet tar sig subtila uttryck. Jag har en bekant som kommer ur den bildade borgerligheten, uppväxt med humanistiska värderingar på liberal grund. Klass gör honom obekvämt då han finner strukturella orättvisor moraliskt anstötliga. Det hindrar honom inte från att ha filippinsk städerska som han betalar svart och ger familjens avlagda märkeskläder till utan att se det förringande i gesten. Han gör en lustig poäng av att städerskan inte förstår vilka dyra och fina kläder hon får. Min bekant klandrar mig för att jag inte är tillräckligt "trevlig mot servicepersonal". Själv tycker jag att han daltar med servicepersonal. Att vara servicepersonal är för mig ett normalt yrke, det var sådant som folk i min närhet var när jag växte upp och vad som väntade en människa efter skolan. Men eftersom min bekant på ett självklart sätt ser ner på servicepersonal måste han vara väldigt trevlig mot dem för att visa att han inte ser ner på dem. På detta följer också en vaksamhet på andras beteende gentemot servicepersonal, det blir lackmustestet för att vara en god människa – men endast för den som inte märker att detta i själva verket är tecknet på klassnedlåtenhet.

Min pappa som är son till en piga och kvinna som i hela sitt liv servade andra, brukade gå till servicepersonalen och klaga när något var fel. Som barn skämdes jag och ville skona dem, men han klagade att de representerade inrättningen utåt och därför hade att ta emot klagomål, för vidarebefordran till ansvarig person. Tanken att de var under honom i rang och att han därför behövde behandla dem försiktigt och med extra välvilja skulle inte ha slagit honom.

Min bekant blir också bestört när jag säger att jag tycker att det är angenämt att befinna mig på platser där människor har välskurna kläder, är nyduschade och luktar gott. Om man inte kände mig, säger han, skulle man kunna tro att jag var "värsta överklassnobben". Han blandar åter ihop begreppen. Att påtala att klassamhället och de uttryck det tar sig existerar är inte att bejaka det. Att tycka att en jacka som kostar femtusen är snyggare att se på än en som kostar hundrat-

jugonio är inte att säga: han som har en jacka för femtusen är en bättre människa än han som har en för hundratjugonio. Det är inte ens att tycka att de har gjort sig förtjänta av sina respektive jackor. Det är endast att konstatera att kapital – kulturellt, socialt, ekonomiskt – ger möjligheter till ett vackrare och mer omsorgsfullt livsinnehåll. Men min bekant anser inte att man ska benämna att man ser skillnad i det yttre. Om alla förmodas ha lika möjligheter att förädla sina liv hamnar en moraliskt tänkande liberal person i ett dilemma när utfallen blir så olika. För medger man vad klass är och gör med människor blir nästa steg att inse att en samhällelig förändring behövs för att man ska kunna fortsätta att vara moralisk. Eventuellt behöver man då avstå från egna privilegier, vilket är oroande.

Att påtala att rika människor har vackrare kläder än fattiga är lika odramatiskt som att säga att belåsta människor vet mer om böcker än de som aldrig läser. Elegans kräver en viss blick som kanske är medfödd, men den följer inte klassgränserna, vissa har den och andra inte, men den måste likafullt förvärfas och odlas. Man förmår bara upprätthålla elegans om man vet att man kommer att fortsätta leva gott och i överflöd, annars är man för orolig för ekonomin för att kunna vårda den. Den som fötts ur de lägre samhällsskikten är alltid orolig för ekonomin och för att hamna i rännstenen, det är inbyggt. Men då säger min bekant som inte förstått de mentala mekanismerna i att tillhöra de lägre skikten och se på samhället underifrån: "Men alla har råd med två snygga skjortor. Man kan köpa två snygga skjortor och tvätta dem ofta." Med det vill han bestrida att det handlar om pengar, eftersom orättvisan i den ojämna fördelningen ger honom skuld känslor. Bättre då att det är en fråga om kapacitet till smak, vilket inte kan åtgärdas genom politiska beslut.

Det fungerar inte så, replikerar jag. Klass utgörs av människans uppfattning om sig själv, mycket mer än av sociologiska kategorier som yrkestillhörighet, inkomster och bostadsform. De som kommer

DET NYA KLASSAMHÄLLET

från obemedlade miljöer föreställer sig helt enkelt inte att de där snygga skjortorna är för deras kroppar. De går inte in i de affärer där de säljs, och går de in där, känner de sig bortkomna vid åsynen av expediten. De beger sig till billighetsvaruhuset där de känner sig hemma och hittar skjortor som bekräftar deras identitet. Samma sak gäller på andra områden. Därför reglerar klassamhället sig självt. Folk vet sin plats och håller sig där. En stor del av klassunderläget består i att känna att samhället inte är för mig att ta plats i.

Klass sitter i själen, i psyket. Den utgör en mental horisont. Man bibringas den via omgivningen och det är ens plikt att vidga den horisonten, men med det behöver man hjälp. Att äga en inre rikedom, en bildning, en förmåga att förstå världen och sig själv är djupt berikande, oavsett vad man har för arbete. Det förstod den tidiga arbetarrörelsen och enhetsskolans tillskyndare, vilket fick en oöverskådlig inverkan på den svenska arbetarklassens självuppfattning och sociala mobilitet under 1900-talet. Ett av socialdemokraternas stora verk under det förra seklet är att den gav möjlighet till så många att göra inte bara yttre klassresor utan inre – intellektuella och existentiella.

Men klassresan kostar på. Klassresenären reser ifrån sina föräldrar och sin historia och i det finns smärta och existentiell ensamhet. Den medför ansatser att dölja packning, resrutt och kartor, för att inte genera och inge underlägsenhetskänslor.

Den som intar en amerikansk hållning och anser att klassamhället i ett fritt och demokratiskt samhälle där alla formellt har samma möjligheter avspeglar en korrekt uppdelning efter intellektuell potential och begåvning, förbiser att klass sitter i psyket, invävt med tusen starka trådar. En medelmåttig begåvning från de övre skikten krånglar sig in på och ut ur juristlinjen trots klen fallenhet för yrket. Det tar lite längre tid men det går. Hon klarar sig sedan bra i livet, lever gott, har ett givande umgängesliv. För en medelmåttig begåvning från de lägre skikten vore det en främmande tanke att söka juristlinjen. Hon har aldrig träffat någon som är jurist och känner ingen som gått på universitet. Universitetet är en skrämmande plats som är till för andra. Hon uppmuntras inte att söka utan avråds tvärtom med den uttalade eller outtalade självklara motiveringen att det är för svårt. Dessa oåtkomliga mentala trådar påverkar en människa under hela hennes liv, och gör att nästan inga klassutjämnande politiska åtgärder kan vara för stora, så länge de inte inkräktar alltför mycket på friheten.

Som ung ägnade jag alla mina ambitioner åt idrott. I fråga om yrke och utbildning hade jag inga mål eller föresatser, kunde inte urskilja vägen uppåt eller framåt, men med idrotten var allt klart och urskiljbart redan vid tio års ålder. Jag såg vägen och målet och visste hur man skulle ta sig dit, och att jag kunde göra det, för det hängde inte på någon annan och inte på en dunkel struktur. Idrotten är mindre komplex än samhället och yrkeslivet. Man åker fortare eller långsammare, man hoppar högre eller lägre, resultaten är oavvisliga och ingen diskrimineras godtyckligt; den position man får motsvarar kapaciteten. Min pappa hade ägnat en stor del av sitt liv åt idrotten. Han såg den som det enda sättet att förvalta sitt pund och göra något med sitt liv. Några andra vägar i samhället skönjde han inte, men idrottens förstod han och kände till. Och alla beundrade stora idrottsutövare, till och med kungar och presidenter. Han ville att jag och min bror skulle om inte ta oss fram så åtminstone inte hindras att göra det om vi hade de rätta gåvorna. Vi skulle få chansen att satsa och utvecklas, träna hårt och tävla mycket. Pappa skjutsade, valade, tog tid, planerade, hejade och uppmuntrade. Han lade all sin fritid och alla sina pengar på detta. Idrott var vårt liv och det fanns aldrig någon tvekan om vad målet var. Det var inte att vinna DM utan SM, och senare inte SM utan VM och OS. Jag skulle bli bäst i värld-

den, allt annat var ointressant, tiondeplatser intresserade mig inte. Att jag kunde sikta högt berodde på att jag förstod hur man skulle göra och inte trodde att jag hade mindre tillgång till förstaplatsen än någon annan. Jag slösade inte bort tiden på att vara ovetande om möjligheterna och hur jag skulle bära mig åt. Det går inte att ta sig till en plats man inte vet finns, och en plats man inte tror är för mig. Så förhåller sig också klasserna till samhällsordningen. Medelklassen tänker aldrig, vad som än händer, att de kommer att bli brevbärare, sopåkare, snickare, socialbidragstagare eller sjukvårdsbiträde. Arbetarklassen tänker att det är några andra som blir författare, läkare, forskare, jurister, diplomater och professorer.

Men det var inte några andra som blev världsmästare. Den världen var klar och begriplig.

Den enda sax som kan sprätta upp psykets tätt vävda klasstrådar är bildning och förkovran. Det utgör befrielsen, oavsett vad man sedan förtjänar sitt levebröd på. Det var genom att ta del av andras kunskaper i form av texter, tankar och bilder som jag lyckades spränga mina mentala ramar och börja förstå att jag hade tillträde till den här världens kollektiva tankeverksamhet. När farmor under hela min uppväxt sagt: "Jag förstår mig inte på't jag", tänkte jag till slut: Det kan inte vara meningen att man inte ska förstå, mig ska ingenting vara främmande. Men det räcker inte med egen kraft för att komma loss från sin bestämning. Det behövs goda, fungerande samhällsinstitutioner som inte hämmar och hindrar utan verkar som en brygga mellan familjen och den individ man skulle kunna bli.

Lena Andersson är författare och skribent i bland annat DN. Hennes senaste bok är *Duck City* (2006).

VEM ÄR SJUK OCH VEM ÄR FRISK? OCH VEM AVGÖR?

314 s, hft

Lotta Vahlne Westerhäll
med Stefan Thorpenberg & Magnus Jonasson

Läkarintyget i sjukförsäkringsprocessen

Läkarintyget ur tre perspektiv. 1) Ekonomisk och politisk agendas påverkan på intygets rättsliga styrningseffekter. 2) Läkarintygets ställning som instrument för rättssäkra beslut. 3) Läkarintygets funktion som bevismedel. Författarna gör såväl rättsliga som vetenskapsteoretiska och statistiska överväganden.

279:–

ord. hemsidespris 320:–

Mejla din beställning till: info@santerus.se eller ring 08-30-34 62 och ange koden "ax0905lvw" för att få del av erbjudandet. Vi behöver ditt namn, adress och telefonnummer. Vi skickar mot faktura 20 dagar. Moms ingår men frakt tillkommer. Detta erbjudande gäller t.o.m. den 31 augusti 2009.

Du kan läsa mer om våra böcker på

www.santerus.se

eller fråga i din bokhandel

SANTÉRUS
FÖRLAG

FOTO: BOLIN

Klassresa med bokbagage

Arbetaren som törstar efter bildning genom böckernas värld finns fortfarande. Men inte ens den mest välmenande kulturpolitik kan visa vägen till upplysande läsning. Den bör man istället hitta på egen hand.

Av Kjell-Olof Feldt

En bit in på min politiska vandringsväg stötte jag på begreppet "arbetarklassens bildningstörst". Det fanns inte bara i det socialdemokratiska partiets programskrifter utan även i dess handlande. Det klaraste uttrycket för övertygelsen att denna törst existerade hittade jag i Arbetarnas Bildningsförbund (ABF) men också i sådana insatser som stödet för folk- och skolbiblioteken, tidskriften *Folket i Bild*, Tidens förlag, folkhögskolorna (särskilt Brunnsvik) samt naturligtvis i socialdemokratiska regeringars kulturpolitik – bland annat författarsättningen för bibliotekslånen och En Bok för Alla (samt, långt senare, den sänkta bokmomsen).

Den bildningstörst man ville tillgodose handlade alltså först och främst om den bildning som finns i böcker. (Visst fanns, och finns, viljan att uppmuntra konsumtionen av film, teater, musik, dans. Men litteraturen hade länge övertagit.) Och då handlade det inte bara om böcker nödvändiga för att utbilda sig eller förkovra sig i det politiska hantverket utan böcker som lästes för nöjes och den personliga upplevelsens skull, det vill säga skönlitteratur. Naturligtvis fanns där anvisningar till medlemskadern om vilket slags skönlitteratur

som var särskilt värdefull, nämligen den som beskrev människoöden i kamp mot orättvisor eller i undergång på grund av samma orättvisor. Men det viktigaste verkade faktiskt vara själva läsandet, inte vad man läste, i varje fall så länge det handlade om böcker.

Jag kände stark sympati för denna inställning. I den miljö (sågverksorten Holmsund) där jag tillbringade det första dussintalet av mina levnadsår hade läsandet i sig inget värde, sedan man väl inhämtat folkskolans grunder i denna färdighet. De kunskaper man behövde för att överleva erövrades muntligt och praktiskt – fiska, jaga, sätta potatis, laga nät, hantera båtar och hugga ved. Bokläsning ödade bara bort tid och gav ingen inkomst eller annan nytta. Själv lydde jag inte sådana påbud. Innan jag började skolan hade jag lärt mig läsa; problemet var att komma över annat läsbart material än psalmboken och folkskolans läsebok. I de hus jag bodde eller besökte fanns inga böcker (frånsett en gulnad volym om Hjaltekonungen) och själv ägde jag bara en bok: *Guffars sagor*. Den absoluta merparten av min nöjesläsning kom att bestå av veckotidningar (rostidningar kallades de) som två äldre anförvanter sparade åt mig och ett antal tunna häften med benämningen 25-öresdeckare som en grannpoj-

DET NYA KLASSAMHÄLLET

ke lånade ut för 5 öre styck. Men i Holmsund fanns ju folkbiblioteket. Barnboksavdelningen ratade jag – den bjöd bara på sagoböcker – så redan vid den brådmogna åldern av sju hade jag en äldre kusin som langade böcker åt mig ur folkbibliotekets vuxenavdelning. I dem fanns mycket jag inte begrep, annat skrämde mig. Jag läste av det enkla skälet att det var roligt att läsa.

I ngen i min närmaste omgivning uppmuntrade mig i dessa förhållanden. Men ingen hindrade mig heller – en klar skillnad mot vad släkten gjorde med min mor, som direkt förbjöds att läsa annat än skolböckerna och (möjligen) Bibeln. Man var bara ointresserad. Min läshorisont vidgades betydligt sedan min mor gift om sig och vi flyttat till Skellefteå. Där öppnade sig en guldgruva: Stadsbiblioteket. Min styvfar läste också; han köpte till och med böcker. Men inköpen bestod bara av kriminalromaner som sedan gick vidare till mig. Jag blev en tidig beundrare av bland andra Dashiell Hammett och Raymond Chandler. Stadsbiblioteket fick försörja mig med annat slags skönlitteratur. I den ingick naturligtvis arbetarförfattarna – Fridtjof, Lo-Johansson, Moberg och så vidare – men även Steinbeck, Dickens, Faulkner och många andra. Mest tagen blev jag nog av Fridtjofs *Lars Hård*. Den angrep det klassamhälle som jag kände igen.

I läroverket, där jag nu gick, tillhörde de flesta barnen det Skellefteå hade av medelklass. Ett mindre antal kom från arbetarhem. Givetvis läste man – och måste läsa – för att hänga med i lärandet. Men jag minns ingen som delade mitt intresse för skönlitteratur, ville ägna tid och möda åt att plöja igenom tjocka romaner. I varje fall kan jag inte erinra mig något samtal om sådana böcker och vad som stod i dem; det gällde också deckarna. Visst kunde jag i romanerna hitta män och kvinnor från arbetarklassen som törstade efter bildning eller åtminstone ville ge den åt sina barn. Men i det Västerbotten på 1930- och 40-talet där jag levde såg jag dem inte. I min åldersgrupp var jag närapå ensam om min passion, tycktes det.

Det var alltså med dessa personliga erfarenheter i bagaget som jag på 1950-talet kom till insikt om att "boklig bildning åt alla" var det kanske viktigaste målet för det stora arbetarpartiets kulturpolitik. Jag tänker mycket lite röra vid frågan i vilken utsträckning målet nåtts. Det som intresserar mig är hur politikens tillskyndare tänkte när de ville göra boken till ett medel i kampen för jämlikhet, frihet och broderskap.

T anken att boken kan användas för politiska strävanden är förvisso inte ny, inte uppfunnen av den svenska socialdemokratin. Historien är fylld av berättelser om böcker som måste läsas och inte får läsas, böcker som är obligatoriska för medborgarna och böcker som bränns på bål. Och det har inte alls bara gällt agitatorisk, opinionsbildande litteratur utan minst lika mycket, eller än mer, episk litteratur om tider, samhällsförhållanden och mänskliga öden, som regimerna ville endera hålla dolda för sina undersåtar eller få dem att längta efter, i vissa fall avsky.

Så, vad ville då mitt parti? Många stora tänkare har sysslat med den frågan och det är lite förmåtet av någon som bara skött politikens ekonomiska hantverk att ha en egen mening. Men denna min mening är att boken, läsandet, sågs som ett medel i uppfostrans och upplysningens tjänst. De människor som ledde partiet – och särskilt de som drev kulturpolitiken – såg sig själva som upplysta och moderna, fria från fördomar och mogna för den solidaritet och tolerans som det nya, jämlika samhället krävde. Den goda boken var inte det enda redskapet att lyfta arbetarklassen ur sitt andliga och kulturella armod. Men den gav viktiga insikter, inte bara om existensen av orättvisor, förtryck och lidande, utan, ännu viktigare, om männis-

kans vilja och förmåga att förändra sina egna och sina medmänniskors levnadsvillkor. Några tillmätte boken en mer konkret betydelse: läsandet höll de unga borta från sedeslöst leverne och dryckenskap.

Alla de kulturpolitiska program jag som aktiv politiker var med om att stödja (och finansiera) hade denna mission. Med mina minnen från barndomen av arbetarklassens likgiltighet för boklig bildning föreföll den nödvändig. Men vid ett tillfälle – jag tror att det var inför 1982 års val – försökte jag tillföra kulturpolitiken något annat eller kanske något mer. Den socialdemokratiska riksdagsgruppen höörde under stor andakt en föredragning av det program vi skulle gå till val på. Seriöst, tungt, uppfostrande. Ingen sa, så vitt jag minns, ett knyst tills jag upphov min röst och frågade var lusten, glädjen, verklighetsflykten fanns, till exempel i läsandet. Olof Palme såg för några ögonblick nästan förvåntansfull ut. Men någon debatt blev det inte, programmet antogs.

Idag är mycket annorlunda. Vare sig man söker upplevelser eller uppfostran trängs boken med bilder, ljud och andra uppenbarheter i den elektroniska rymden – för att inte tala om alla kolorettade tidskrifter som kommer och går. (Min barndoms rostidningar förbleknar.) Rent kvantitativt trängs den med framgång, även om bokrecensioner får allt mindre utrymme och bokhandelns utbud blir allt tunnare.

Aldrig förr har så många boksidor tryckts och publicerats – och, antagligen, blivit lästa. Men läsandet tycks behålla mycket av sin klasstruktur, även om den inte har samma tydlighet som den jag en gång upplevde. Undersökningar görs som uppger att många med arbetaryrken, särskilt unga män, aldrig öppnar en bok. Och mycket av det som ändå läses klarar nog inte bildningsmålets krav på "god", det vill säga upplysande och uppfostrande, litteratur. Bästsjäljarlistorna talar sitt språk.

Hur bekymrad ska man vara över detta sakernas tillstånd? För dem som i boklig bildning ser uppkomsten av upplysta och engagerade samhällsmedlemmar borde det vara oroande om den trots all utbildnings- och kulturpolitik inte nått stora delar av det arbetande folket. Men det går också att trösta sig med att det finns andra vägar än litteraturen fram till både upplysning och samhällsengagemang. Kanske man till och med kan medge att föreställningen om den goda bokens förmåga att lyfta arbetarklassen ur dess andliga armod var betydligt överdriven, en alltför romantisk syn på läsandet som danare av bättre människor.

M in uppfattning är att det går en skarp gräns mellan läsning av tvång och läsning av lust. Med det menar jag inte att den framtvungna läsningen måste vara olustig. Den kan tvärtom fylla en med den glädje som nya kunskaper, nyförståelse av människo- och samhällsliv kan ge. Men man väljer inte själv och man läser inte mer än vad man behöver för att lösa den förelagda uppgiften – att ta examen, förkovra sig i sitt yrke, avancera i en karriär. Läsningen av lust uppstår ur egna val och personliga behov. För mig har drivkrafterna varit en blandning av nyfikenhet och längtan: nyfikenhet på främmande människor och miljöer, längtan bort från de människor och miljöer jag levde med. Från tid till annan har längtan bort – verklighetsflykten – betytt mer än nyfikenheten. Och åtskilliga böcker jag valde för lustens skull fyllde mig bara med olust eller tråkade ut mig; de var inte roliga att läsa.

Den bildningstörstande arbetaren, finns han? Jag tror det. Men ingen aldrig så välmående kulturpolitik kan visa honom vägen till boken, där nyfikenhet eller längtan eller någon annan känsla kan stillas. Dit måste han hitta själv.

Kjell-Olof Feldt är före detta finansminister.

Hierakierna behärskar oss

Att dela in människor i grupper och identifiera status tycks vara ett naturgivet tillstånd. Allt klasstänkande vilar på en rangordning som har sin grund i viljan till fortplantning.

Av Åke Daun

Hierarkier som sociala fenomen kan angripas kulturellt, exempelvis genom lagstiftning och demokratiska reformer; däremot inte de hierarkiserande attityderna. Dessa förefaller outrotliga. Även om fruktan för främlingar ofta är omotiverad i sak – fler människor är snällare än man tror – fortlever xenofobin.

Samma ofrånkomliga grundmönster följer driften att dela in människor i socialklasser. Finns egentligen arbetarklassen? Är den inte ett hjärnspöke? Jag syftar givetvis inte på själva existensen av denna kategori i arbetslivet, utan dess tankemässiga inplacering i en hierarki.

Hierarkiseringar som fenomen tycks vara genuint naturgivna. Prova (den omöjliga) tanken att upphöra med att utdela priser vid tävlingar. Försök ta bort första, andra, tredje pris! Hierarkin är ju själva idén. Tävligen kommer från latin, *tabula* = bräde, spelbräde. Hur skulle man kunna spela schack utan vinnare? Hur roligt skulle det vara att se på längdhoppare, där det anses vara ointressant vem som kommer längst.

Evolutionssykeologens intresse sträcker sig djupt ned i historien, minst så långt som de fem miljoner år tillbaka, då våra förfäder avvek från vår tidigare gemensamma ap-linje. Senare års rön utifrån det nära släktskapet med schimpanserna har fört fram till nya slutsatser om vår egen historia.

Det ultimata syftet som vi delar med alla andra däggdjur är att behålla livet och att fortplanta oss. Kopulationens biologiska syfte är för både hanar och honor att föra sina gener vidare, för mannens del så många som möjligt. Denna uppgift är inbyggd i själva organismen och behöver alltså inte vara "önskad". Det fungerar i huvudsak som en följd av hannarna starka sexualdrift, skriver evolutionssykeologen Anne Campbell vid Durham University i sin bok *"A Mind of Her*

Own. The Evolutionary Psychology of Women" (2002). (Det är därför som kvinnorna bör ta på sig ansvaret för preventivmedlen, passar hon på att syrligt kommentera.)

Det bör vara just här som den för mannen så utpräglade konkurrensandan har sitt ursprung. För hannen gällde det att tillintetgöra eller bortmota övriga pretender från de mest fertila honorna. Dessas fruktsamhet var (och är fortfarande) instinktivt avläsbar som frisk hy, symmetriska drag, proportionen höft/midja 0,7 till 1,0 med mera, alltså de samlade kännetecken som vi kulturellt omtalar som "kvinnlig skönhet", men utan att alltid så noga veta varför. Följaktligen har vi även här att göra med ett hierarkiskt värdesystem.

Däggdjurshanarnas olika framgång att kopulera var avgörande för deras ställning i fortplantningshierarkin. Toppositionen intog "alfahannarna". Idag finns det som bekant också andra meriter, men även dessa erövrar i konkurrens. I den reproduktiva tävlingen tillhör de flesta hanarna en mellangrupp; de lyckas bra men inte bäst. Liksom idag existerar det även en jumbogrupp, de hanar som inte fick några honor alls och följaktligen inte heller någon avkomma.

Allt klasstänkande, förr och nu, kan på goda grunder antas vila på detta rangordningens äldsta fundament. Det behöver kanske inte upprepas att makt och status i vår tids samhälle bygger på flera företräden än de nyssnämnda, men fortfarande är likväl mäns sexuella "erövringar" statusgrundande, inklusive den kvinnliga partnerns skönhet.

Ättlingarna i vårt eget samhälle till evolutionshistoriens alfahannar grundar sedan ett par årtusenden sin hierarkiska upphöjdhet mestadels på andra värden: samhällelig makt, anseende och pengar. Utan att egentligen opponera oss godtar vi intressant nog beteck-

>>

DET NYA KLASSAMHÄLLET

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV TZENKO STOYANOV

ningen över-klassen. Vi underkastar oss språket och resonerar om "dom däruppe".

Överklass behöver vanligtvis inte närmare specificeras; den kan vara hur högt upp som helst. Kriterierna börd, rikedom och inflytande kvalificerar vart och ett för sig, men sammanfaller som bekant inte sällan. De individer som närmast följer i rangskalan har knappast mer att skryta med utöver att de inte befinner sig längst ned; de representerar ett normaltillstånd skulle somliga hävda: medelklassen (jämför mellangrupp, medelinkomsttagare, medelbetyg, medelgod, rentav medelmåttig). Genom vår arts historia har majoriteten fått acceptera "alfahannarnas" till och med språkligt överordnade position, med olika beteckningar i olika kulturer. (Alfa är den ljusstarkaste stjärnan i viss stjärnbild.)

I den stora fråga som vi här behandlar, alltså den om människans sinne (*mind*) som det heter bättre på engelska) kan somliga möjligen finna det aningen långsökt att jämföra vår tids människor med de nakna varelser som levde flockvis i Afrika för så kolossalt länge sedan. Men det är fel tänkt. Biologiskt är vi alla arvtagare. Evolutionen har utrustat oss med förutsättningar som händelsevis låtit oss fortleva och fortplanta oss, oaktat revirkonkurrens och trots de ständiga anfallen av blodtörstiga djur. Vårt främsta försvar har varit gruppmedlemmarnas allt bättre organiserade samverkan.

När jag talar om evolutionen är det obligatoriskt att påpeka att den så kallade "naturens ordning" inte alltid ska framhållas som den bästa. Den har endast evolve-rats (skapats evolutionärt) utifrån sina i varje ögonblick givna förutsättningar. Det är "de bäst anpassade" som vinner, inte bäst i något som helst annat avseende. Anpassningen behöver inte ens gynna artens egen överlevnad.

Följaktligen bör naturen inte heller betraktas som kulturellt förebyggbar, som modell i vårt samhälle. Det är exempelvis inte hållbart att hänvisa till "den naturliga ordningen" som ett argument för att kvinnor ska vara hemma med barnen. Ett sådant argument brukar omtalas som det naturalistiska misstaget (*the naturalistic fallacy*). Mänskliga beteenden kan mycket ofta modifieras kulturellt, så att de passar värderingar i vår tid. När pappor tar hand om spädbarn, så är detta en kulturell modifiering. På flera sätt bryter familjelivets kulturella förändringar mot det evolutionärt naturliga. Kulturens inflytande har blivit allt starkare.

Ingen vuxen människa i vår tid är okunnig om att ordet samhällsklass är relaterat till begrepp som makt och status. När vi säger samhällsklass åsyftas en relativ position, hög eller låg eller någonstans däremellan. I sin avhandling *Trivsel i Söderort* (1951) använde sociologen Edmund Dahlström ordet "socialklass". Från år 1846 känner vi Marx begrepp *Klassenkamp*.

Den senare etablerade synonymen "socialgrupp", som döljer hierarkin, kan kanske förklaras som en tidstypisk nyansförändring. Ytterligare ett steg bort från klassbegreppet underförstådda hierarkisering togs med termen "socioekonomisk grupp". Den återspeglar dessutom ett behov av att inkludera fler variabler, i samklang med samhällets ökade komplexitet.

Men ... eftersom människans verklighetsuppfattning sällan låter sig förvandlas med hjälp av ändrad terminologi (jämför utbytet av *utlänning* mot *invandrare*) uteblir i allmänhet den avsedda effekten. Hierarkiseringarna och graderingarna fortlever, och medelklassen har tveklöst utkorats till vinnare under 1900-talets senare hälft. När fler individer och familjer själva räknar sig som medelklass problematiseras begreppet arbetare; vad ska då känneteckna en arbetare? Ägna samtidigt en tanke åt den (outtalat provocativa) beteckningen kulturarbetare! Överklassen, kvantitativt obetydlig, har för sin del levt vidare som överklass *in splendid isolation* och fort-

satt att känna sig nöjd med sin oomtvistade topplacering. På 1950-talet var svensk arbetarklass fortfarande en lätt definierad kategori i sociologiska tabeller, även som personlig identitet för vederbörande själv. Naturligtvis kunde individer bakom de statistiska tabellerna vara såväl mer som mindre stolta över sin socialgrupp 3-tillhörighet. Men med röstsedeln stödde man självklart något av de två arbetarpartierna. Idag befinner sig stora delar av "arbetarklassen" i den socioekonomiskt hela tiden växande medelklassen, dessutom med den vida innebörd som denna numera ges.

Vilka tillhör idag den "objektiva" arbetarklassen? Kanske klasser bäst konstitueras av anställningsrelationer, som Stefan Svallfors föreslår. Den upplevda identiteten är däremot oklar. Dagens "objektiva" medelklass står emellertid ostadigt på massutbildningens styrtor. Innehav av "tjänst" samt månadslön är numera glanslöst, och titeln "kontorist" i telefonkatalogen skulle idag framkalla gapskratt.

I medelklassen återfinns arbetarklassens många klassresenärer, somliga med oklar tillhörighet. Till råga på allt har röstbeteendet blivit beroende av partiernas specialerbjudanden. De som på det sättet alternerar mellan höger och vänster kan förväntas ha en instabilt upplevd klassstillhörighet. På den tiden då arbetarklassen var stor fungerade dess kvantitativa tyngd som en stödjepelare. "Majoriteten har alltid rätt", var en näraliggande tanke.

Överklassen finns kvar överst på prispallen, vare sig det är börd, utbildning eller pengar som kvalificerar. En liten komplikation har dock tillkommit. Tillskrivningen överklass kan numera kännas onaturlig bland både överläkare och högavlönade bolagschefer, samtidigt som medelklass inte alls passar. Räddningen har blivit den från USA importerade beteckningen övre medelklass (*upper middle class*). I denna kan till och med lågbetalda docenter få vara med, om de känner för det.

Trots vänsterpolitikens framgångssaga under 1900-talet har befolkningens värdeorientering inte fortsatt i den riktningen. Tidsandan har övergivit "det kollektiva". Överhuvudtaget tycks den enskilda människans samhällsstatus förlorat begreppsligt tyngd, alltså själva tanken på att bli "inplacerad". Det biologiska givna hierarkiska arvet kvarstår visserligen, men det marginaliseras av den nya livsorienteringen, det förändrade sättet att betrakta det egna livet, självförverkligandet som mål och värdegrund.

Med detta frihetens evangelium har följt minskad respekt för alla slag av auktoriteter: arbetsgivare, byråkrater, politiker, lärare, journalister, präster, poliser, föräldrar, etcetera. En kulturell omvandling, som inte torde ha undgått någon. Enligt *World Values Survey* har Sverige positionerat sig som ett av världens i särklass mest individualistiska länder. Hälften av alla parbildningar – eller vad vi ska kalla dem – spricker. Det inlånade begreppet *single* har laddats positivt, banden mellan generationerna försvagats, sammanlänkade med en allmänt försvagad samhällstillhörighet. Den mest revolutionerande bakomliggande faktorn är *nonparental transmission* (de lösgjorda banden mellan generationerna), suveränt analyserat av evolutionspsykologerna Peter J. Richerson & Robert Boyd, University of California i deras bok *Not by Genes Alone. How Culture Transformed Human Evolution*, 2005 (se närmare min egen bok *Arv och miljö*, 2009).

Bostadsbyggandet från 1960-talet blev under en kort period den mest synliga manifestationen av ett jämlikhetsinriktat samhälle, som gjorde anspråk på att vara (nästan) klasslöst. Utländska delegationer anmälde sin ankomst, för att i miljonprogramsområdena bekanta sig med den omtalade svenska modellen. Under rundvandringarna häpnade besökarna inför lägenheternas genomtänkta planlösningar och kompletta utrustning. Förväningen ökade än-

DET NYA KLASSAMHÄLLET

nu mer, då de fick veta att arbetare och ingenjörer kunde bo sida vid sida i samma trappuppgång i 3 rum och kök. Vem var då arbetare, vem var tjänsteman?

Men ganska snart, efter årtionden av bostadsbrist, överraskades bostadsmarknaden av en överproduktion av hyreslägenheter. Allt förändrades då snabbt. Den stora mängden av outhyrda lägenheter resulterade i ett inflöde av sociala problemhushåll, sådana som tidigare ofta avvisats. Alla invandrare var välkomna, även nykomlingar som stått alltför kort tid i bostadskö. Som en effekt av det nya läget vände byggindustrin sina blickar mot den andra sortens bostadsmarknad, där efterfrågan länge varit stor. Sälunda rivstartade småhusbyggan-

*Däggdjurs-
hanarnas olika
framgång att
kopulera var
avgörande för
deras ställning
i fortplantnings-
hierarkin.*

Jag var forskare på KTH:s arkitektursektion under dessa år och stiftade bekantskap med de nya fastighetsägande svenskarna, de med oklar klassbakgrund, unga och barnalstrande, i radhus och villor med carport och garage, tomt med maskinclippt gräs. Somliga bildade samfällighetsföreningar som välkomnade de goda grannarna till diskussioner om gemensamma lekplatser och vårstädning. En ny tillhörighet.

Likväl fortsatte många svenskar vid denna tid att lägga sin röst på socialdemokraterna, i övertygelse om att det var deras parti som möjliggjort utträdet ur arbetarklassen. Vad man vunnit var moderniteten, Ikea-samhället, betoningen av ungdomlig livsstil, fritidshus och chartersemester, "tvi ungarnas rum", videorullar, chips, rödvin och vodka, utegrill och studsatta. Det var verkligen höjd status, accentuerad vid anblicken av de alltmer invandrartäta bostadskomplex man lämnat bakom sig.

Vart tog då identiteten "arbetare" vägen? Den på 1950-talet lovordade nybebyggelsen i Vällingby och Farsta gav ingen föraning om denna omvandling. "Jag är bara en vanlig arbetare", hette det alltjämt här och var, ett ursäktande klassmedvetande. På den tiden var bilinnehav lika sällsynt som sommarstuga, och det skulle dröja åtskilligt innan arbetarklassen kunde ses ligga solande längs badstränderna på Kanarieöarna.

Även om semestervanorna fortfarande är klassåtskilljande utgör de ingen tydlig klassmarkör, inte heller hushållens innehav av fritidshus, villor och bostadsrätter. I arbetslivet är många fabriksarbetare "proffs" med ansvar för maskiner värda miljoner. I påfallande rena fabriksbussar övervakar de elektroniskt styrda produktionsystem och hanterar datorer. Arbetslivet är inte detsamma. Sophämtare bär inte längre säckarna på ryggen och kan tjäna mer än universitetslärare. Skogens värdefulla exportråvaror sågas och barkas med hjälp av spakar. Operatören står inte i snödrivorna, utan sitter i en cockpit likt en flygkapten.

Globalt påstås antalet arbetare ha fyrdubblats de senaste tjugofem åren, medan den svenska arbetarklassen har krympt. Har kanske invandrarna intagit platsen som vår tids proletärer? Nej, så kan man inte säga. Sverige som för ett halvsekel sedan var ett av världens demografiskt mest homogena länder hör nu till de mest heterogena. De utlandsfödda återfinns dessutom numera på alla nivåer.

Likväl har den infödda befolkningens självbild förändrats såsom följd av den utländska invandringen. Somliga av dem som tidigare såg sig som högkvalificerade "yrkesarbetare" torde idag av och till

hellre betrakta sig som "svensk". Det psykologiska behovet av en positiv självbild tar icke oväntat bruk av nya möjligheter. Behovet att se sig själv i positiv dager tillgodoses av de evigt närvarande kulturella hierarkierna. Den artikulerade motviljan mot invandrare både i samhället och i den egna närmiljön erbjuder ett sätt till uppflyttning på den självupplevda värdeskalen.

Varje tid har sina hierarkier och klassmarkörer. Söderslang var en gång i tiden arbetarnas sociolekt i Stockholm, ännu fläckvis kvarlevande i en äldre generation. Söderslang var tidigare innanför den socialt homogena stadsdelsmuren lika litet stigmatiserande som Kalå Ada-sociolekt i Göteborgs förutvarande arbetarstadsdelar. Det var utanför det egna området som dialekter och sociolekter var föremål för klara hierarkiseringar. Idag är etnolekter de mest livligt omtalade.

I en attitydundersökning bland lärarelever tenderade de intervjuade att uppfatta personer som talar dialekt (svenskt landsmål) som "mer mänskliga". Andra beskrev dialekt-talare som "snälla, tröga och naiva". Standardspråkiga personer gjorde i gengäld intryck av att vara "mer kompetenta". De etnolekt-talande invandrarna upplevdes som mer "nonchalanta", och i större utsträckning än arbetarnas sociolekt, som visserligen också ansågs stigmatiserande, "men i mindre grad" (Andrew Johansson, magisteruppsats, Växjö universitet 2006).

Återigen: att identifiera status är en evolutionärt given disposition. Enligt en artikel i *Economist* (13/4 2009) hävdade den amerikanske satirikern H.L. Mencken 1949 att status "som välbeställd" innebar "att tjäna minst 100 dollar mer än sin sväger". Eftersom status är ett "rörigt mål" existerar det ingenting sådant som "tillräckligt mycket pengar". Samma komparativa mått gäller stundom mäns tillgång till unga kvinnor. Många våldtäkter inklusive gruppdito ger hög prestige i somliga kretsar.

Mordbränder ska inte liknas vid fyrverkerier. Vad de åstadkommer är en förbättring av gärningsmannens självförtroende, vilket annars kan åka dalbana från dag till dag. Att bränna ner butiker och varuhallar, skolor och daghem är inte meningslöst, som det sägs, inte heller att hindra brandkåren och polisen i sitt arbete. Att under några timmar ha makten i sin hand ger status i de egna leden. Det belönas dessutom av kvinnor, förmodligen något yngre än dem som att-rahernas av de initiativkraftiga och manligt risktagande värdestransportörarna.

Notoriska snabbare och bidragsfuskare, svartarbete-re och svindlare tillhör också arbetslivet, men vilken klass? Kommer arbetarklassen betraktad mot denna bakgrund att behålla sin ställning som forskningsfält? Uppenbarligen väntar i alla fall mer akuta ideologiska och moralrelaterade frågor på sina vetenskapliga uttydare.

Med vilka metoder kommer i så fall den disparata kategori angräpas, den som ännu inte fått något namn? Inom denna finns det gott om hybrider. Långa arbetsdagar på den legala arbetsmarknaden, förenade med avancerad skatteplanering och insiderbrott som kreativa bredvidsysslor. Övre eller lägre medelklass? Hur källsorterar vi nästa generation etnolekt-talande cancerforskare, skadereglerare, tågklarare, pizzabagare och statssekreterare? I vilken tabell ska sociologerna placera brottssyndikatens överskikt, de som aldrig låter sig intervjuas, de med extra bostad i London och fritidshus i Côte d'Azur? De som sätter sina väluppföstrade barn i utländska privatskolor? Ska statistikerna rubricera den högkvalificerat brottsaktiva socialklassen som överklass eller underklass? Vad ska vi gissa om deras egen, självtillskrivna position i den sociala hierarkin?

Åke Daun är professor emeritus i etnologi vid Stockholms universitet. Hans senaste bok är *Arv och miljö. En kulturforskare expedition i naturen* (2009).

"Marx ville aldrig ha klasskamp"

Den tyske regissören Alexander Kluge har gjort en nio timmar lång film om Karl Marx. Det är lysande konst men också en omvärdering som visar på aktualiteten i marxistisk teori.

Av Lisbeth Lindeborg

När Alexander Kluge i oktober 2008 avslutade sitt gigantiska filmprojekt *Nachrichten aus der ideologischen Antike* var finanskrisen ännu inte ett faktum. Inte heller hade det som vi idag kallar Marx-renässansen haft sitt genombrott. Under hösten 2008 och våren 2009 har nämligen Marx återupptäckts. Förläggare i Tyskland, Storbritannien och Frankrike berättar om slutsålda upplagor av *Kapitalet* och en efterfrågan som ökat med 300–400 procent. På över 30 universitet och högskolor läser man Marx i nyinsatta kurser. Man vill förstå finanskrisen enligt Marx träffande analyser; man vill förstå hur kapitalismen och klassamhället fungerar. Ty vem har analyserat detta bättre än Marx? Enligt Marx var just överproduktion av olika slag en utlösare för finanskris och för kapitalismens slutgiltiga sammanbrott. Enligt den tyske förläggaren är en bra försäljning av Marx ett bevis på att samhället är på dekis.

Kluges projekt har anor långt bak i filmhistorien. För den ryske filmlegenden Sergei M. Eisenstein var den 30 november 1929 en betydelsefull dag. Under en filmning i Paris mötte han James Joyce för att tala om sin idé till ett nytt filmprojekt inspirerat av Joyces *Odyssus*. Samtalet blev givande, noterade Eisenstein efteråt; tillsammans hade de lyssnat till en raspig grammofonskiva där Joyce läst in texter ur sitt mästerverk.

Eisensteins idé var inget mindre än just en "universell film" om Marx *Kapitalet*. På samma sätt som Joyces *Odyssus* skulle den utspelas under en enda dag. Med utgångspunkt i skildringen av en arbetarkvinnas liv och en ramhandling som visar hur hon kokar en näringsfattig vattensoppa till sin man då denne kommit hem från sitt arbete ville han i första hand ta upp Marx analys av klassamhället. Redan två år tidigare, den 12 oktober 1927, hade Eisenstein noterat

i ett av sina arbetshäften: "Beslutet är fattat att filma *Kapitalet* efter Marx scenario – detta är den enda möjliga formella utvägen." Meningen var att filmen skulle fungera associativt och bestå av "visuella konstellationer". Istället för en lineär berättelse avsåg den ryske pionjärfilmaren att använda och vidareutveckla sin berömda montage teknik.

Men Eisenstein förverkligade som bekant aldrig sitt projekt. Först nu, 80 år senare, har den kände tyske filmaren Alexander Kluge gjort allvar av Eisensteins planer. Eftersom också Kluge är känd för sin montage teknik är det svårt att tänka sig någon som passar bättre idag för att göra en film i Eisensteins anda. Resultatet är en nio timmar lång dvd-version: *Nachrichten aus der ideologischen Antike* – ett av den senaste tidens mest inspirerande och intellektuellt spännande verk.

Filmen ägnas både Eisenstein och Marx. På en bild i början står de båda genierna i var sitt fönster i ett engelskt rött tegelstenshus. Eisenstein har höjt handen till en vänlig vinkning. Därifrån spanar de ut över världen, över sina egna världar och över vår nutid. På så sätt pendlar filmen mellan tre tidsepoker med Eisenstein och hans ofullbordade projekt som filmens återkommande ramhandling. Samtidigt som Marx viktigaste tankar binder samman de tre tidevarven – vilket bevisar hans aktualitet – är det dessa tankar som är filmens substans och innehåll. De är skärningspunkter som går på djupet.

I 56 avsnitt gör Kluge egna montage av text och bilder. Han möter tänkare för långa intervjuer, skådespelare läser ur Marx samtliga verk i duett och dialog, dokumentära bilder sammanfogas med fiktiva, utdrag ur operor och pianokonsorter spelas. Men gränserna mellan dessa former är alltid flytande.

Den fråga som intresserar Kluge (i hans egenskap av efterföljare

DET NYA KLASSAMHÄLLET

till Eisenstein) och som han ställer till sina intervjupersoner är vad Eisenstein velat med sin film och varför han ville göra den med utgångspunkt i Joyces verk. Enligt filosofen Peter Sloterdijk porträtter Marx liksom Joyce en generell (abstrakt) äventyrare på väg. "Odysseus är en metafor. Penningen är kostymrad materie – en generaliserad strateg – och en mästare i förvandling. Marx framhåller ju själv att ingenting är vad det synes vara utan det är förvandlat, förklätt. För att förstå Marx behöver man en sagoteori. Framväxten av kapitalismen är som en saga."

Tillsammans med sin själsfrände och ständige samarbetspartner Oskar Negt, professor i sociologi, ventilerar Kluge Eisensteins notering att inte framställa filmen anekdotiskt som i sin tidigare "Oktober". Tvärtom vill han använda filmens bilder till att gestalta människans, eller snarare – människosläktets – *undertext*. Detta är ett helt nytt och mänskligare sätt att närma sig Marx. En bättre värld innebär för Marx ett *Vermenschlichung* (förmänskligande), där människan i samhället står i centrum, erinrar Negt.

Läsningen av Marx tidiga skrifter och av *Kapitalet* visar att hans människosyn och hans världsåskådning är så långt från sovjetisk och annan människoföraktande kommunism som man kan komma. "Marx kritiska teori har förändrats till oigenkännlighet innan den instrumentaliserades som medel för indoktrinering och kadaverdisciplin i de kommunistiska länderna", konstaterade en av mina egna professorer, Iring Fetscher i Frankfurt am Main för drygt 20 år sedan. Marx, som själv framhåller att han inte är någon marxist, och citeras i filmen med orden "Vad vore jag utan kapitalismen", hade säkert instämt.

Därför är det mer än beklagligt i hur hög grad som förvanskningen av många av Marx analyser bidragit till hans dåliga image i liberala-borgerliga sammanhang; detta är oberättigat. I den tyska intellektuella debatten där man förstår att skilja agnarna från vetet har man inga större problem med Marx – man ser honom som den geniale analytiker han faktiskt var.

Det var inte Marx mening, hävdar Kluge, att de härskande och de undertryckta klasserna ska förgöra varandra inom ramen för klasskampen. "Teoriingenjören" Marx är noga med att framhäva att de härskande klasserna inte består av människor som är ute efter att förtrycka. De är delar av det kapitalistiska systemet. Istället behöver klasserna varandra. På Marx tid var det enklare att föreställa sig en klasskamp – vilken gestalt den än kunde ta – eftersom parterna fanns på samma plats. Idag hindras kampen av de ofta förekommande stora geografiska avstånden mellan dem som äger produktionsmedlen och dem som producerar. På många håll, understryker Kluge, har det viktiga personliga momentet då kontrahenterna står öga mot öga med varandra upphört att existera.

Hade Kluge gjort sin film ett år senare hade han under G20-mötet i London i våras funnit stoff för motargument till sin utsaga. Just nu pågår en klasskamp mellan storindustrins överbetalda managers, bankirer och börsmäklare å ena sidan och alla andra medborgare, antingen de är anställda eller ej, å den andra. Hade inte den engelska huvudstadens City varit delvis avspärrat kunde det ha kommit till handgripligheter mellan demonstrerande vredgade medborgare och den finansiella aristokratin.

I filmen talas det visserligen om innebörden av revolutioner och om vad som utmärker revolutionärer. Men de medverkande är överens om att en revolution inte erbjuder en utväg i dagens samhälle. Likt Hans Magnus Enzensberger som är övertygad om att 1929 var sista chansen för en revolutionärt betingad samhällsförändring menar Kluge att det är svårare att ändra samhället idag. Här finns alltför många verkligheter vilka alla gör anspråk på att vara tongivande. En-

ligt Marx, erinrar Kluge, kan en ändring till det bättre först komma till stånd då olika intressen konvergerar. Missar man det ögonblicket finns risk för ödesdigra urspårningar. Detta illustreras i filmen med en bild av en börskrasch: "en börskrasch är som en raket som träffar bogen på ett krigsskepp. Fartyget har ingen chans utan störtar ner i vattnet till jordens medelpunkt och upplöses i intet".

Av de många tilltalande tankar som filmen rymmer slås man framförallt av Marx övertygelse att allting måste flyta – *panta rei*; inte minst måste tankeverksamheten vara i rörelse; varje form av stillastående är skadligt. "Man måste få de förstenade tingen att börja dansa", citerar Kluge Marx.

Men den ständiga rörelse som är Marx ideal avtar eller avstannar för många människor – för löntagarna – då tiderna blir osäkra och då man står inför en eventuell katastrof. De enda som då har råd att röra sig är finansaristokraterna med sina plundrings- och rovtåg på börsen och utanför. Går man vidare i resonemanget, framhåller Sloterdijk, går rovtågen över i krig. Ett sätt att expandera är att lägga under sig väl utrustade besittningar vilka befinner sig i en annans ägo. Ett krig innebär inga produktionskostnader utan bara reskostnader tur och retur.

I en av de utblickar som görs i filmen om Eisenstein och hans tid konstaterar Kluge hur märkligt det är att Eisensteins ursprungliga idé gick förbi finanskrisen 1929. I sin egen film tar Kluge igen vad Eisenstein försummat: tidningsurklipp och dokumentärfilmer om krisen 1929. En man som kramar om sin utmärklade frus skelett samtidigt som hon erbjuder honom en Billy-cigarette; ett *lamento* över varor som ingen har råd att köpa; människors flykt från sina hus som de inte längre kan betala. Samma skeende upplever människor i USA i finanskrisen 2008–2009.

Samtidigt som finanskrisen pågår i väst 1929–1934 tror man i Sovjetunionen att kapital- och trovärdighetskrisen inte berör dem själva. Man diskuterar över om man inte kan köpa det kapital som väst förlorat. Sagt och gjort: i en fiktiv spelscen berättar Kluge om hur den ryske presidenten Vladimir Putilov lastar allt sibiriskt guld på en karavan med långtradare som han skickar mot väst för att köpa upp "kapitalet". Men projektet misslyckas. Det är en utgång med mångtydig och symbolisk betydelse (som faktiskt bygger på ett verkligt skeende).

I filmens sista avsnitt gör Kluge fiktiva intervjuer med en arbetslös, med Marx och med Eisensteins kompositör Rostoptschin. Samtliga roller spelas av Helge Schneider, en unik begåvning som förenar komedi med allvar på ett oerfärhärmligt sätt. "Idag", påpekar Schneider, "hade Marx inte haft något skägg, kanske hade han haft en toupé, och han hade säkert tagit en kurs i hur man talar – hans röst var gäll." På en bild ser vi Marx (Schneider) jämte Angela Merkel på G8-toppmötet på Hokkaido: "Möjligt är att han hade jobbat som konsult till Angela Merkel."

Kluges långa film blir som en följeslagare för den som ser och grips av den. En av dess många fantastiska bilder som sammanfattar filmens budskap symboliskt är när Marx plötsligt dyker upp mitt i filmen vid skrivbordet i sitt arbetsrum i London, belamrat med papper och böcker. Bilden innehåller flera budskap; ett av dem är att även om Marx bestämmer vad han vill producera så lider han gra-verande finansiell nöd.

Frågan är om rätten att bestämma över sin produktion för den som inte är ägande leder till fattigdom. För de flesta konstnärer är det så. Man kan alltså säga att klasskampen på många men andra sätt är lika aktuell som under Marx tid. Över den bilden vill jag som sammanfattning sätta ett citat av Kluge: "Utopin blir bara bättre och bättre ju längre vi väntar på den."

Lisbeth Lindeborg är fil. dr i statsvetenskap och journalist.

Joseph O'Neill står med ena foten i det amerikanska litterära arvet och med den andra i sin erfarenhet av utanförskap. Resultatet har blivit den kritikerrosade romanen *Netherland* som med öppna ögon beskriver en stad – och en värld – som blundar.

Av Mats Wiklund

»Romanen är i kris«

På skrivbordet i Joseph O'Neills arbetsrum ligger en cricketboll. Det är frestande att uppfatta dess placering som beräknande och utstuderad. Under vårt timplånga samtal tar O'Neill med jämna mellanrum upp den röda, hårda bollen och gnider den mot handen, som vore den en talisman.

Men jag har föresatt mig för att avstå från alla referenser till cricket. Samt att inte med ett ord nämna *Den store Gatsby*. De är annars obligatoriska ämnen i alla intervjuer med författaren till *Netherland*, som blev 45-åringens stora genombrott efter ett par tidigare visserligen väl mottagna men snabbt bortglömda böcker.

Det är ingen överdrift att påstå att hans roman tagit amerikanska kritiker med storm. *New Yorkers* kräsne litteraturrecensent James Wood kallade den för "en av de mest enastående postkoloniala böcker jag någonsin läst". *New York Times* rankade den som en av 2008 års tio bästa böcker. I februari belönades den med prestigefyllda PEN/Faulknerpriset. Och i våras berättade Barack Obama – som i sina egna böcker visat att han har sinne för ordens valörer – att han just nu läste *Netherland*. I höst ges den ut på svenska på Brombergs Förlag.

Det är en roman som tar ett stort grepp: i ämnesval och stilistiskt. På ett plan infinner sig alldeles självklart jämförelsen med *Den store Gatsby*: en berättelse om självförverkligande, om den amerikanska drömmen som i både fiktion och verklighet nästan alltid är en fråga om pånyttfödelse, illusioner och manipulationer. Liksom i Scott Fitzgeralds mästerverk utspelas ett relationsdrama mot en samhällsfond som skildras distanserat och retroaktivt av huvudpersonen. Här begås också ett stort svek och ett mord.

Men även om relationen mellan Hans van den Broek och Chuck Ramkissoon har överensstämmelser mellan Nick Carraway och Jay Gatsby tjänar de mest som resonansbotten och litteraturhistorisk förbindelselänk. *Netherland* rör sig på en global scen där den första världens aktörer i New York och London växelverkar med den tredje världens immigranter. Holländaren van den Broek, en finansiell investerare, träffar den karismatiske trinidad-

diern och affärsmannen Ramkissoon på en cricketplan. För van den Broek blir spelet och samvaron med de fattiga västindiska spelarna en fast hållpunkt i en tillvaro på glid. Hans mor har just dött och hustrun har åkt tillbaka till London. New York befinner sig fortfarande i ett traumatiskt tillstånd efter terroristattackerna.

Hans van den Broek är mentalt, känslomässigt och geografiskt isolerad. Han trevar sig fram i ett överkligt och drömligt New York. Den karismatiske handlingsmanniskan Chuck Ramkissoon, däremot, har stora ambitioner: att bygga en cricketstadion. USA ska betvingas med en sport som ingen bryr sig om. Men det är, som Ramkissoon förkunnar, en "ren sport" – om den spelas rätt. Cricket blir i *Netherland* en metafor för den amerikanska immigrandrömmen, om möjligheten till en andra chans, att börja om på nytt.

När van den Broek dras in i denna osannolika, grandiosa vision förflyttas han också från Manhattan till ett helt annat New York och en helt annan värld (*Netherland* ska förstås som en både rumslig och själslig bestämning: de nedre regionerna, "Nederländerna"). I de miljöerna börjar van den Broek att återskapa sin identitet, finna en gemenskap och mening med livet. Han och Ramkissoon förenas av sina minnen av det förflutna, av sitt utanförskap och en stor förlust.

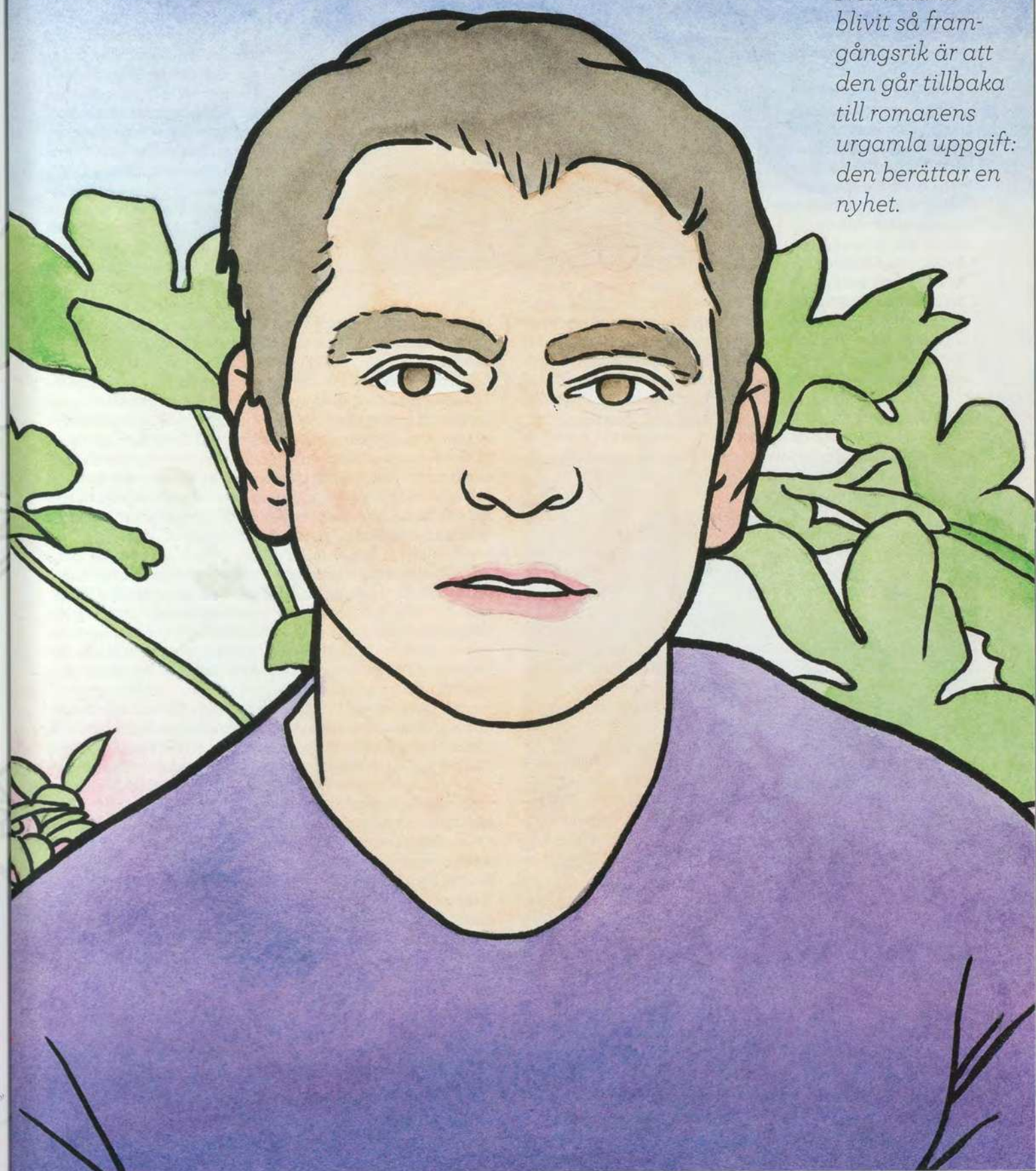
Joseph O'Neills roman är meditativ och betraktande. Stilistiskt har den jämförts med Flauberts och Balzacs realism. Ett annat sätt att uttrycka saken är att kalla den klassisk: i perspektiv, teknik och ambition. O'Neill är, likt många stora författare, en moralist. *Netherland* domineras av ett i ordets egentliga mening *seende*. Det är lätt att enbart tjusas av de glimrande, knivskarpa meningarna och den suggestiva stämningen. För detta är också en intensiv kärleksförklaring till New Yorks komplexitet, vitalitet och orimligheter. Men det är Hans van den Broeks intensiva behov av att iakta och hans ständiga skifte av synvinkel som inte bara driver handlingen framåt utan faktiskt också kan sägas *vara* handlingen. Vad han – och vi – uppfattar är ofta en värld som vägrar att se, som stän-

Bellow, Updike och Roth. Vi har varit så vana vid att de här giganterna ska vara med oss. Men vad händer nu?

”

*Jag tror att
ett skäl till att
Netherland
blivit så fram-
gångsrik är att
den går tillbaka
till romanens
urgamla uppgift:
den berättar en
nyhet.*

digt tycks kamouflera sina avsikter bakom falska anspråk och myter. Uppgiften som van den Broek tar på sig, och därmed även *Netherland*, är att våga se för att förstå och ta plats i en värld som är sann. Boken avslutas också symboliskt och sublimt i parisershjulet London Eye.

Joseph O'Neill föddes på Irland (med turkiskt påbrå), växte upp i Holland och utbildade sig i England (Cambridge). Han var i flera år advokat i London. Han är, liksom Hans van den Broek, en mycket duktig amatörickettspelare. Han bor, vilket också van den Broek gör, på bohemiska Chelsea Hotel i New York med sin familj. Överensstämmelserna mellan fakta och fiktion är alltså flera men mest intressant är personlighetstypen som de båda representerar: *a citizen of the world*. Realisten O'Neill har skrivit en samtidsroman i allra högsta grad grundad på egna erfarenheter och intressen. Det tog honom sju år.

Denna dag i januari är New Yorks himmel bländande blå, men det skarpa solljuset tränger knappt in i gränden vid Greenwich Street där Joseph O'Neill hyr ett arbetsrum i ett litet och mycket enkelt 1800-talshus. Han är intensiv, tillmötesgående och artig. Efter någon minuts småprat bekänner han att han har sorg. Bara några dagar före vårt möte dog John Updike.

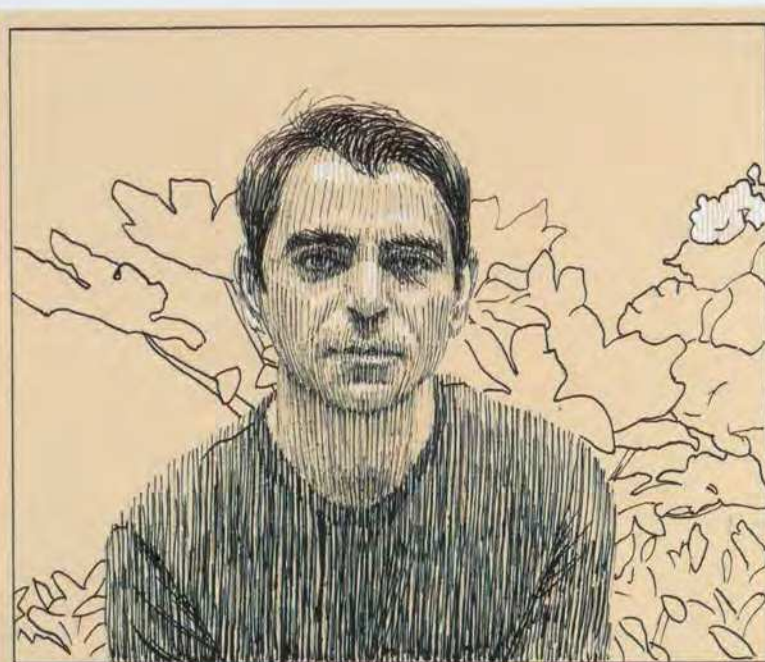
– Jag har alltid och kommer alltid att vara påverkad av honom. När jag skrev *Netherland* körde jag fast några gånger och vid ett tillfälle tog jag fram *Self-Consciousness* och plötsligt blev själva skrivakten viktig igen. En fantastisk bok! Han visar att det är möjligt att se världen. Att det är möjligt att skriva om den.

Joseph O'Neill beundrar Updikes enastående produktivitet, hans ständigt höga kvalitet och inte minst hans räckvidd. Inget var honom främmande. När jag ser den röda cricketbollen tänker jag på skildringarna av basketboll i romanerna om Rabbit Angstrom, det verk av Updikes som utan vidare kan hänföras till kandidatlistan till "The Great American Novel".

– Det är en stor förlust. Han var som en fadersfigur för mig. För första gången lever jag i en värld utan John Updike. Saul Bellow, som också har varit enormt viktig för mig, är redan borta. Den ende som är kvar, den ende som ingår i mitt privata amerikanska Pantheon, är Philip Roth. Bellow, Updike och Roth. Vi har varit så vana vid att de här giganterna ska vara med oss. Men vad händer nu? Det finns ingen under 65 år i det här landet som kommer i närheten av någon dem när det gäller kvalitet och kvantitet.

Det innebär faktiskt en kris för amerikansk litteratur, säger han. Förutsättningarna har ändrats. Att ha en karriär som Bellow, Roth och Updike är antagligen inte längre möjligt. Världen är så "medialiserad" att en romanförfattare ständigt befinner sig i ett underläge gentemot andra uttrycksformer. Förr var romanen också en informationskälla. O'Neills kunskaper om amerikanska judar förmedlades av Bellow och Roth.

– Jag växte upp med två tv-kanaler, i svart-vitt och på holländska. Webben existerade inte. Tidningarna erbjöd inga kulturella utblickar. Men nu, genom webben, globaliseras romanförfattarna. Om jag vill ta reda på hur det ser ut i Kazakstan, hur människor tänker så

kan jag det. Jag tror att ett skäl till att *Netherland* blivit så framgångsrik är att den går tillbaka till sin urgamla uppgift. Utöver allt annat som sker utför den vad romanen brukade göra förr: den berättar en nyhet. Många amerikaner lärde sig något de inte kände till om New York och USA. Och i den meningen fyller den en funktion som ligger utanför den rent skönlitterära.

Ända sedan *Netherland* kom ut har den utsatts för en rad tolkningar. Joseph O'Neill ställs ständigt inför frågan som romanförfattare kanske mest avskyr: Vad handlar din bok om? Även under vårt samtal hänger den i luften och det är uppenbart att något svar inte är aktuellt eller för den de-

len möjligt. Däremot utgör sättet att skriva på en nyckel till O'Neills avsikt, men också hans inställning till romanens möjligheter och uppgift.

– Min ambition är att skriva obestämbar för att visa att världen är obestämbar. Å ena sidan att spegla världen, å den andra att spegla världens obestämbarhet. Och att visa det omöjliga i att ha några bestämda uppfattningar om världen, eller att förminska den. Jag vet att det finns de som säger att min roman är postkolonial eller post-11 september. Men jag tror att vi är på väg in i en mycket förvirrad och svårbeskrivbar tillvaro. Idealet för en roman är att vara både så lätt och så tung som tillvaron själv. Naturligtvis är det fruktansvärt svårt att åstadkomma.

När jag påstår att ett centralt tema i *Netherland* är utanförskap och förskjutning överger O'Neill sin reserverade hållning.

– Mitt eget liv är ju en fråga om geografisk förskjutning, konstaterar han och glider sedan snabbt in på ett annat tema i romanen: identitet och självförverkligande – identitet och nationalitet i vår globaliserade tillvaro är grundläggande och sammanflätade begrepp.

– När jag växte upp i Irland var det fullt möjligt att identifiera människor geografiskt, eftersom samhället var så statiskt. Den tiden är förbi. Etnisk identitet är numera ett mycket mer komplicerat begrepp. För att inte nämna hur identiteten påverkats av den postnationella värld vi lever i och hur det ekonomiska systemet är konstruerat. Samtidigt har internet fundamentalt förändrat oss så att vi kan identifiera oss med människor från hela världen.

Men det är en delvis illusorisk föreställning. Hans van den Broek ägnar timmar åt att googla fram bilder på föräldrahemmet i Nederländerna och bostaden i London där hans hustru och son lever. Betendet både lindrar och förstärker känslan av övergivenhet. Men längre än så kommer han inte. Allting befinner sig likväl på avstånd och den efterlängtnade gemenskapen är onåbar. Världen ruvar på en oåtkomlig hemlighet.

I århundraden har den amerikanska immigrantdrömmen tagit sin början i New York. Ingen stad symboliserar heller starkare strävan efter en ny identitet. Det är här den inleds, prövas och tar sig en myriad uttrycksformer i det öppna, fria amerikanska samhället.

Men 11 september 2001 utsattes USA och det öppna samhället för en oerhörd prövning. Joseph O'Neill var där då och jag frågar honom om han tycker att terroristattackerna förändrat New York. Terro-

ristattackerna 11 september utgör, trots att de bara hänvisas till vid ett par tillfällen, ett underliggande tema i *Netherland*.

– Ja visst. Den förknippas nu med en stor berättelse. Men jag tror att New York kommer att fortsätta att dra till sig människor från olika delar av världen och från olika delar av USA. 40 procent av invånarna är inte födda i USA – jag är en av dem. Jag tror också att den kommer att förbli helt annorlunda än övriga USA. New York är nästan som en stat (*city-state*). Men det är klart att 11 september innebär en stor förlust. Jag håller nog med Hans att de som verkligen drabbades var de i Twin Towers. Jag känner mig tveksam till att använda 11 september som litterärt tema. Risken är stor att offren skildras orättvist, och det vore i sin tur ett litterärt nederlag.

Lite försiktigt återknyter jag till diskussionen om vad *Netherland* egentligen handlar om. I nästan samtliga recensioner som jag läst återkommer begreppet "Den amerikanska drömmen". Är det inte en nött och tröttsam klyscha? O'Neill håller inte med. Min bok, säger han, avslutar sig ytterst medvetet till en lång, litterär tradition.

– Chuck Ramkisson känner mycket väl till myten om den amerikanska drömmen och utnyttjar den i eget syfte. Men den används ju inte bara litterärt utan är en omistlig beståndsdel i hela den amerikanska erfarenheten. Tänk bara på presidentvalet och Barack Obamas retorik! Att Chuck ingår i den amerikanska drömmen betyder inte att jag ägnat mig åt manipulation eller efterrapning. Chuck själv fattar beslutet, eftersom han vet att det kan gynna honom.

Den lätt defensiva formuleringen "manipulation och efterrapning" är det närmaste vi kommer Scott Fitzgerald och *Den store Gatsby*. När Joseph O'Neill sedan säger att hans främsta ambition med *Netherland* var att finna en röst som man obetingat tror på och är beredd att följa, oavsett handlingen, frågar jag honom vad han tycker om Richard Ford. I honom, inbillar jag mig, har han en självklar själsfrände, en författare som i hyllade *Independence Day* och *The Lay of the Land* också tar ett stort litterärt grepp och för vilken den amerikanska drömmen är ständigt närvarande. Och var och en som läst det allra minsta av Ford kan omedelbart identifiera hans röst. Här är någon som man är beredd att sätta sin lit till.

– Vi kan lämna Ford utanför. Däremot är jag influerad av han som influerade Ford: Walker Percy. Läs *The Moviegoer* så förstår du vad Fords röst kommer ifrån. Min röst är mer europeisk, som Sebalds. Han är en författare som skriver långsamt, något som jag förstår också lärt mig av Updike. Marilynne Robinson också. Inte för hennes språk utan för hur hon skildrar händelselöshet i *Housekeeping*. De har alla varit med och påverkat *Netherland*.

(Någonting i Joseph O'Neills röst när han nämner Richard Ford får mig att reagera och sedan gå till källorna. Mycket riktigt. I en nästan mörkande recension i *Atlantic* av *The Lay of the Land* beskriver O'Neill dialogen som falsk och manierad. Människor pratar helt enkelt inte så. Ford skriver utsökta meningar och har en briljant teknik. Men det hjälper inte. I slutändan kommer hans karaktärer alltid att vara falska. Han släpps inte in i O'Neills Pantheon.)

Det är uppenbart att kritiken av Fords dialog också beror på att O'Neill anser att den berövar karaktärerna riktiga känslor. Frank Bascombe, huvudpersonen i Fords senaste tre romaner, blir därför enkonstruktion. Han visar nästan aldrig svaghet. När jag kallar stilen i *Netherland* för distanserad men inte kylig är O'Neill angelägen om att understryka den stora vikt han fäster vid rädsla och utsatthet.

– Hans är väldigt kylig i sina relationer med andra människor men inombords är det en helt annat sak. Eftersom han ägnar så mycket tid åt att minnas, stabiliserar själva berättelsen av hans aktiva minne. När han säger "Det var verkligen en förfärlig tid för mig" förstår man att det måste det ha varit. Men eftersom minnet fungerar som det gör är det troligt att han inte kommer att säga att han slet sitt hår eller något i den stilen. Hans är hela tiden medveten om vad han säger och varför. Men han har också en estetisk och filosofisk hållning. Han ser att ljuset i New York är mycket vackert och är inte rädd för att låta sig utsättas för sådana känslor.

O'Neill säger att det var en fördel att vara en outsider när han skrev *Netherland* därför att han kunde skildra New York utan hämningar och utifrån en nyanländs perspektiv. Det skulle fortfarande vara möjligt att skriva om New York, men inte på samma sätt och det skulle antagligen heller inte kännas lika inspirerande. Min nästa bok, säger han sedan abrupt, kommer också att handla om en stad.

– Dubai. Jag var nyss där i nio dagar. En fantastisk stad. Det är den största dårskapen på jorden och står samtidigt modell för en global ordning: kapitalism, repression, falskhet och en ny verklighet. Emiratet utgör ungefär 15 procent av befolkningen, resten är utlänningar som saknar rättigheter. Det är den yttersta formen för postnationalism och rotlöshet. Samtidigt representerar Dubai en mycket gammal historia: överflöd, drömmar och Shangri-La.

Hans van den Broek flyttar till New York därför att han känner att London begränsar honom, gör hans värld förutsägbart. Jag frågar Joseph O'Neill om han hyser samma känslor. Eller om han kanske skulle vilja åka tillbaka till London, som Hans.

– Nej, jag vill inte åka tillbaka till London även om jag har många goda vänner där. Jag känner som Hans: att tillvaron i London antar sin givna form. Jag undrar om jag hade kunnat etablera mig som författare i London i min ålder. Min bok uppmärksammades i London först efter det att de amerikanska kritikerna hade skrivit om den och trots att den första hade publicerats i England. *Netherland* blev intressant i England först när den var framgångsrik i USA.

På något sätt förefaller detta djupt symboliskt. Först i USA kommer Joseph O'Neill till sin rätt. Där och endast där, i immigrantlandet som ger chansen till pånyttfödelse, kan en roman som *Netherland* inte bara skrivas utan också uppskattas. Den amerikanska drömmen, tycks det mig, är i högsta grad levande. ✱

Passionsspelen i Oberammergau 2010

Avgångar med Bo Brander, Owe Johansson, Anders Reinholdsson, C.M. Adrian och Fr. Michael Schneider

Våra resor hösten 2009:

- 6/9 Armenien – Rundresa med Svensk Pastoraltidsskrift
- 9/9 Rom – Pilgrimsstaden
- 21/9 Lisieux & Lourdes
- 22/9 Georgien – i skuggan av Kaukasus
- 30/9 Bussresa i Luthers fotspår
- 30/9 Grekland i Paulus fotspår
- 30/9 Armenien – vid foten av Ararat
- 11/10 Malta i Paulus fotspår
- 3/10 Bibelresa i Turkiet
- 23/10 Turkiet – De sju församlingarna och Patmos
- 25/10 Från Egypten till Kanaan

Vissa resor snart fullbokade
– skynda att boka!

Beställ hem vår välmåttade katalog!

Vi skräddarsyr även studie, tema och konferensresor till grupper och företag, samt pilgrimsvandringar med erfaren ledning. Tveka inte att ringa eller mejla oss för offert!

**EXODUS
RESOR**

Tel 046-14 05 90 www.exodusresor.se

Johan Hakelius är skribent i bland annat *Aftonbladet*. Han kommer till hösten ut med boken *Döda vita män*, där en betydligt längre version av denna essä ingår.

En förlorares framgångar

Den brittiske kolumnisten Jeffrey Bernards uppnådde kultstatus genom sina alkoholindränkta livsbetraktelser i spalten "Low Life".

Den vardag han med klarspråk skildrade blev en uppskattad kontrast till andra skribenters lättsamma välstånd.

Av Johan Hakelius

Sjuttioalet hade nått sin mitt, ungefär samtidigt som den vuxne Jeffrey Bernards enda nyktra period nådde sin. Bernard (betoningen på sista stavelsen, så att det rimmar med hard) hade bestämt sig för att använda nykterheten till att skriva sina memoarer. Men det fanns ett problem: Bernard mindes inte särskilt mycket. Det mesta hade skett i en alkoholdimma. Han skrev en kort efterlysning, som publicerades i tidskriften *New Statesman*:

Jag har fått i uppdrag av Michael Joseph att skriva mina memoarer och skulle vara tacksam mot de av era läsare som kan tala om för mig vad jag gjorde mellan 1960 och 1974.

*Daily Mirror*s chefredaktör Michael Molloy svarade:

Käre mr Bernard,
Jag läste med intresse ert brev där ni bad om information om ert beteende och era förehavanden åren 1960 och 1974.

En viss kväll i september 1969 ringde ni min mor för att upplysa henne om att ni hade för avsikt att mörda hennes ende son.

Om ni vill ha ytterligare information kan jag sätta er i förbindelse med många personer som har avnjutit liknande bisarra erfarenheter i ert sällskap.

Sådant hände ofta kolumnisten Jeffrey Bernard, flitigast under vinjetten "Low Life" i tidskriften *Spectator*. När han, mer än 60 år gammal, skrev att han som åttaårig skolpojke ständigt tappat sin penna på golvet för att få en ursäkt att titta under botaniklärarinnan miss Burts kjol, resulterade även det i ett brev. Det kom från miss Burt, som generade Bernard genom att fortfarande vara i livet. Hon var inte upprörd. Hon skrev för att ömt fråga hur han mätte.

Om miss Burt hade följt Bernards "Low Life"-kolumn närmare, skulle hon ha kunnat gissa sig till svaret. Här är några typiska inledningsmeningar: "Det har varit en fullständigt förskräcklig vecka",

"De senaste dagarna har varit ungefär så hemska som det är möjligt att tänka sig", "Jag mätte inte särskilt bra förra veckan", "Förra tisdagen var otäckare än någon annan dag jag kan minnas", "Jag tror att jag var mycket nära att dö förra söndagen", "Äntligen, efter år av försök, har jag tagit hem vårdubbeln: lunginflammation och lungsäcksinflammation."

Författaren Jonathan Meades kallade Jeffrey Bernards kolumn "ett självmordsbrev i veckovisa avsnitt". Det anmärkningsvärda med kolumnen var att den inte var satir, eller fantasi. Den var dokumentär. Jeffrey Bernard skrev helt enkelt om sitt liv. Om sin diabetes. Om hur hans ben långsamt förtvinade. Om smärtan i den kroniskt inflammerade bukspottskörteln. Om allt värre skakningar, försämrad syn, sömnlöshet, eksem och minnesförlust. Om hur han, trots allt detta, fortsatte med sina huvudsakliga intressen, som naturligtvis var orsaken till alla fysiska problem: att röka och dricka i grotesk omfattning.

Det var härresande. Det var också roligt. Bernard var ett levande, eller möjligen halvdött, argument mot puritaner och lyckomoralister. Han accepterade inte idén att hans främsta skyldighet i livet var att vara lycklig, eller att hålla sig vid liv så länge som möjligt: "Vad i hela världen får folk att tro att de har rätt att vara lyckliga? [...] Varför kan de inte fatta att livet, på det stora hela, är rätt jävla tröst?"

Kolumnerna utgjorde en medveten kontrast till de förskönade liv vi vanligtvis får läsa om. När dramatikern Harold Pinters fru, lady Antonia Fraser, uppträdde i *Health and Slimming Vogue* och kvittrade om hur hon började sin morgon med Miss Dior Eau de Toilette, fick sitt hår tvättat av John of Thurlow Place och använde sig av Elizabeth Arden Visible Difference, skrev Bernard en pendang i sin kolumn:

Så fort jag vaknar röker jag tre eller fyra Senior Service och sedan hostar jag i tio minuter. Jag tycker om att hosta i Kleenex For Men-näsdukar, som jag köper Chez Packwood of Lambourn. Sedan går jag upp och gör en första kopp te med Marks & Spencers tepåsar. »

”

Jeffrey Bernard
gifte sig fyra gånger.
Samtliga äktenskap
slutade i skilsmäs-
sa. 'Min middag
står i ugnen och
kommer att göra det
för evigt', som han
uttryckte saken.

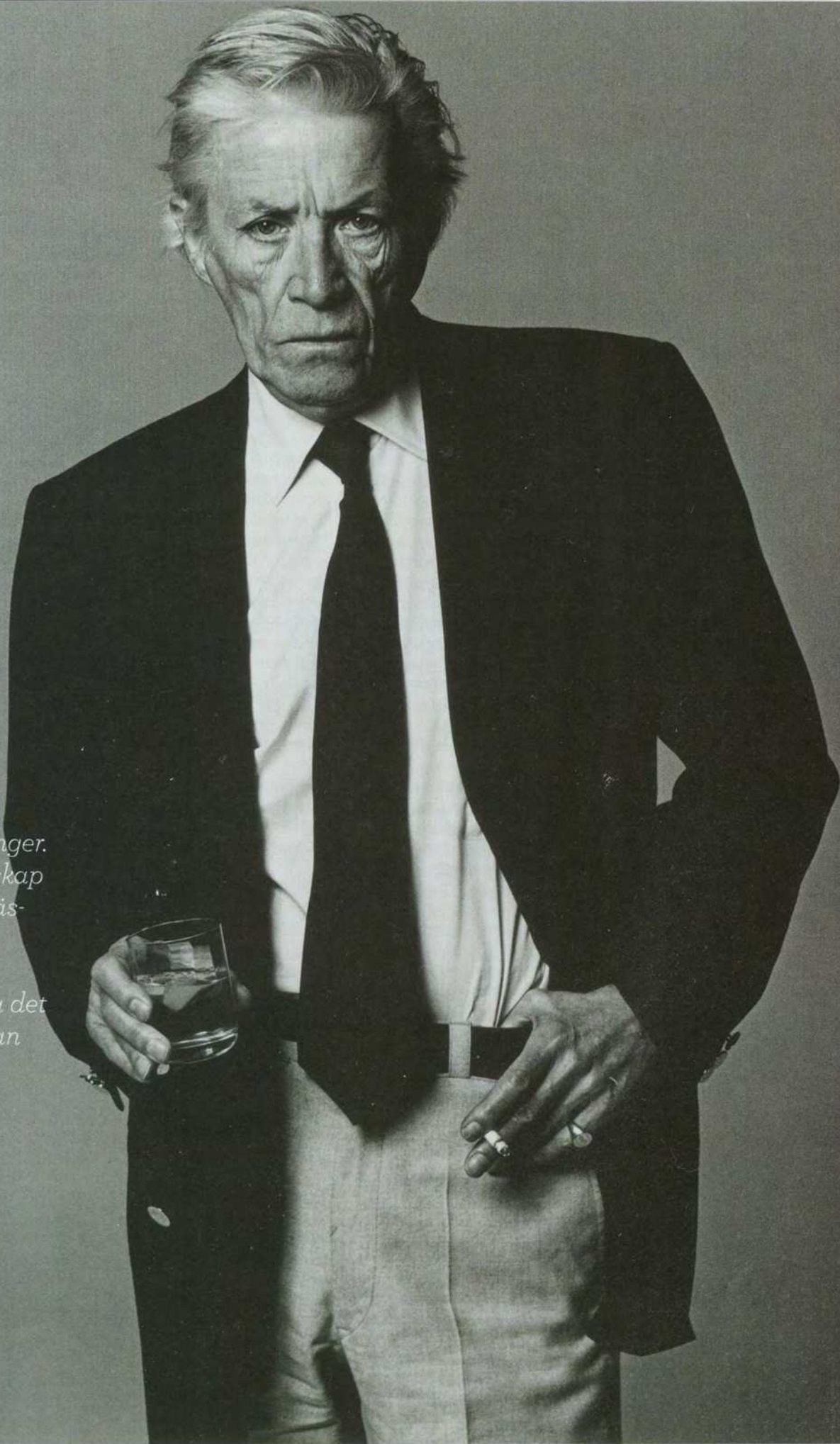

FOTO: TREVOR LEIGHTON/NATIONAL PORTRAIT GALLERY, LONDON

Jag kryper för det mesta ned i sängen igen i tjugo minuter och granskar dagens kapplöpningstabeller, medan min fru smeker min panna och bönfäller mig att ta mig samman. När jag går upp tvättar jag mig i vatten, om inte rören har frusit och brustit. Jag är väldigt förtjust i vattnet från Themsens Vattenverk, som vi sett till att få direkt i en kran.

Jeffrey Bernard föddes i maj 1932. Hans mor hette Dora Hodges, men kallade sig Feodora Roselli. Hon var det köttsliga resultatet av en "kringresande svinslaktare och en zigenare", sjöng operett och hade konstnärliga ambitioner. Bernards far, "Bunny" Bernard, formgav inredningar och var en tidvis framgångsrik arkitekt. Han dog när Jeffrey var sju år och efterlämnade endast skulder. Då hade Jeffrey redan druckit sin första drink, en skvätt champagne vid Georg VI:s kröning 1936. "Jag har ofta undrat om det var då rötan satte in", sammanfattade han senare tillfället.

När han var sju bjöd grannflickan in honom att titta på när hon låg i sitt kvällsbad. Det gav honom ett annat livslångt intresse. Ett tredje, att jävlas med alla som kom i hans väg, kom han på alldeles själv. Jeffrey stoppade smällare i grannarnas brevlådor och tände eld på sin mors favoritträd. Påfallande ofta fanns både välinformerad planering och ett visst arbete bakom hans förstörelseakter. Så var det till exempel när han 1944 skickade ned en raket genom skorstenen så att den exploderade mitt i en fest på Guy Fawkes dag. Guy Fawkes försökte som bekant spränga det brittiska parlamentet.

Jeffrey skickades till internatskolan New Beacon i Kent för att bli gentleman. Hans stora upptäckt där var onanin. Upptäckten kom till honom under ett lov och Jeffrey var övertygad om att ingen annan före honom upplevt något så angenämt. Vid terminsstarten återvände han till New Beacon "som Marco Polo, när han återvände till Europa med de nya upptäckterna krut och papper" och med den generösa inställningen att han måste dela med sig av sin unika kunskap. Han relegerades.

Jeffrey flyttades till en ny internatskola, men dessförinnan hann han sätta eld på Lansdowne Garden i London då han smygrökte. Hans förmåga att starta oavsiktliga bränder med hjälp av cigaretter skulle följa honom så tätt genom livet att han skaffade en brandsläckare som stod bredvid sängen. Det gjorde inte nödvändigtvis livet lättare: "Jag vet aldrig riktigt om jag ska rikta den mot mina ädla delar, mot damen eller mot överkastet."

Snart fann Bernard ännu en last. En av hans klasskamrater erhöll hela tolv slag med rottingen för att ha spelat och för Bernard var det beviset på att hästar och spel måste vara nästan lika bra som sex. Det var också nu som Bernard under ett lov upptäckte Soho:

Plötsligt var jag omgiven av vackra flickor, sponken, knäppskal-lar, målare och författare. Det var magiskt, som att vandra ut ur Belsen in i Disneyland och jag har varit full sedan dess.

Soho blev Bernards hem. Det säkraste stället att träffa honom på var puben The Coach and Horses på Greek Street. Dess numera pensionerade ägare Norman Balon blev med tiden känd genom Bernards kolumner som den i särklass otrevligaste och mest oförskämd pubägaren i England.

Bernard blev en sorts hembygdshistoriker för Soho, dess prostituerade, smätjuvar, konstnärer och alkoholister och han såg hur stadsdelen förändrades. När han först kom till Soho hade kvarten en egen charm. Ganska snart började standardiseringen. Det levande, personliga snusket fick lämna plats för det massproducerade snusket. Konstnärerna, artisterna och poeterna blev färre, amerikanerna, japanerna och skandinaverna fler. Mot slutet av sitt liv såg Bernard den långsamma gentrifieringen av Soho: filmbolag och reklambyråer flyttade in.

Bernard skulle minnas det Soho han först mött med allt större nostalgi, men han romantiserade inte sina egna tidiga vedermödor. Han hade inget yrke, inga kvalifikationer och inga ambitioner.

Han tog ströjobb som byggjobbare eller diskare, men aldrig längre än nödvändigt. Han skaffade boxningslicens och boxades utan några större framgångar. Han tjänade 10 pund på att krypa ned i en säng med en gift kvinna på ett hotell, för att fabricera laglig grund för en skilsmässa. Han jobbade som scenarbetare och en gång som skådespelare med fyra små roller i en pjäs som också Barry Humphries, nu känd som Dame Edna, spelade med i.

Han gifte sig fyra gånger. Samtliga äktenskap slutade i skilsmässa. "Min middag står i ugnen och kommer att göra det för evigt", som han uttryckte saken. Två gånger flyttade han ut på landsbygden i jakt på familjelivet. Det lät sig inte fångas. Det enda som skedde var att han blev uttråkad och råkade ut för allehanda problem. De flesta skapade han själv, som när han på orgelläktaren inledde ett förhållande med den lokala kyrkoherdens dotter, andra löste han på ett listigt sätt. För att ta sig från den isolerade stuga han bodde i satte han till exempel i system att varje dag posta ett brev till sig själv. Var morgon kom lantbrevbäraren för att leverera brevet och var morgon kunde Bernard lifta med honom till närmaste pub. Där postade han morgondagens brev till sig själv, innan han började dricka. Det var betydligt billigare än taxi. Men Bernard återvände alltid till Soho och "hon tog alltid emot mig med öppna armar och ben".

Bernard började som skribent i rollen som hästkapplöpningsskolumnist i tidskriften *Queen*. Han var en redaktörs mardröm. Ibland uteblev artiklarna, ibland kom de för sent. När de väl dök upp var de dock välskrivna. Han blev snart en legend som enmans-naturkatastrof. Någon som vandrade genom pubar och kapplöpningstält och alltid överraskade omgivningen. Ibland genom att servera restauranggäster tartarsås direkt ur sin kavajficka med hjälp av en sked, andra gånger genom att improvisera fritt på jambisk pentameter i Shakespeareklass.

De flesta av hans uppdrag som skribent blev korta. Inte ens när Bernard fått sitt drömmuppdrag höll det särskilt länge. Bernard skulle skriva en kolumn i den finaste av alla kapplöpningstidningar: *Sporting Life*. Han var lycklig och hans kolumn var en omedelbar succé. Äntligen någon som skrev om hästkapplöpning från den ständigt förlorande spelarens perspektiv! De första raderna i *Sporting Life* löd:

Jag föddes fyra dagar innan det där ganska mediokra djuret April the Fifth vann derbyt och liksom de flesta andra som fötts i tvillingarnas tecken vaknar jag varje morgon övertygad om att jag ska spränga kassan hos vadslagningsagenten lagom till klockan fem. Så långt har jag orsakat fienden mycket få nervösa ögonblick, men jag lever på hoppet.

En fjärde efter den inledningen, hösten 1970, fick Bernard sparken. Ännu ett brev: "[...] för att skydda mig och alla andra som har att göra med *Sporting Life* från ytterligare pinsamheter, har jag inget annat val än att säga upp er medverkan från och med nu." Några veckor dessförinnan hade Bernard kräpts på drottningmoderns fötter i ett tält på kapplöpningsbanan. Framtiden verkade mörk, men efter några magra år hörde *Spectator* av sig.

En förmögen grekisk bon vivant, Taki Theodoracopulos, hade i *Spectator* börjat skriva skvallerspalten "High Life" från den jetsetvärld han levde i. Han kallades Taki, rätt och slätt, eftersom efternamnet ansågs för svårt att minnas och hopplöst att stava. Ungefär ett år efter Takis premiär fick Bernard en egen vinjett i spalten bredvid: "Low Life". Idén var att Taki och Bernard skulle utgöra varandras kontraster: en rapporterade från sitt liv på toppen, en från sitt liv på botten.

Idén första kombinationen av "High Life" och "Low Life" berättade Bernard om att en arresteringsorder hade utfärdats i hans namn, eftersom han inte hade betalat sin skatt. Taki skvallrade om Christina Onassis giftermål med en KGB-agent. Kombinationen var en succé.

Bernard och Taki skulle fortsätta sina parallella existenser i nästan 20 år och "Low Life" gjorde legenden Jeffrey Bernard känd långt

utanför Soho, inte alltid utan problem: när New Order 1985 döpte en av sina skivor till *Low-Life* och lät låten "This Time of Night" börja med en inspelning av Bernard där han sade: "I'm one of the few people who lives what's called the 'Low Life'" stämde Bernard gruppen. New Order lovade att ta bort klippet, men drog i själva verket bara ned volymen. Uppenbarligen var Bernards hörsel tillräckligt dålig för att det skulle räcka. Han ansåg saken utagerad.

Kolumnen handlade nästan uteslutande om hans eget miserabla liv, men i texterna vävde han också in en och annan samhällskommentar, som när han läst om mannen som, påhejad av sin hustru, huggit av sin penis och slängt den på brasan för att få kontroll över sina lustar:

Men varför valde den arme mannen sin alldeles harmlösa penis? Han måste väl rimligen ha begripit att sex finns i huvudet och att hans penis inte var något mer än hans soloinstrument i en konsert som är mycket större än någon av oss någonsin kommer att förstå. Jag menar, om jag skulle vilja ägna resten av mitt liv åt en enda sak, utan att bli distraherad, skulle jag hugga av mig huvudet.

På något sätt kom Bernard dock alltid tillbaka till det oundvikliga misslyckande hans liv var:

En eftermiddag i förra veckan förlorade jag en 50-pundsedel. Samma kväll stals en påse med min spritt nya tröja på den franska puben. Den här morgonen fick jag en skarp tillrättavisning i brunt kuvert från Barclaycard. Jag gick till köket för att läsa den och när jag gjorde det tappade jag en bit rostat bröd med marmelad på golvet och den landade med marmeladsidan nedåt. Förlusten av 50-pundsedeln gjorde mig ursinnig och innebar att jag bara hade ett pund kvar, men att brödbiten landade med marmeladsidan nedåt har verkligen gjort mig deprimerad och jag känner att jag inte längre kan förbli ateist. Det kan inte längre finnas något tvivel om att det finns någon däruppe och att denne någon föraktar mig djupt. Jag tänker lämna min lägenhet den här morgonen med en vit flagga i handen. Jag ger upp.

Vartefters åren gick kunde läsarna följa Bernards hälsotillstånd, som oroväckande snabbt blev allt sämre. Att han var diabetiker hade han upptäckt ungefär samtidigt som han började på *Spectator*, efter att ha genomgått en populär hälsoundersökning för män i syfte att skriva om den i *Sunday Times Magazine*. Han hade visserligen känt av symptomen: trötthet, halv koma på eftermiddagarna och en otrolig törst, men de skilde sig inte nämnvärt från vad han förväntade sig av en genomsnittlig dag. Den kroniskt inflammerade bukspottskörteln gav honom alltmer besvär. Hans lösning var att sluta dricka whiskey och istället dricka vodka med soda. En läkare rådde honom att plocka limeskivan ur vodkan, för diabetesens skull. Det var ett av få läkarråd Bernard följde.

Det var oundvikligt att han då och då inte lyckades få iväg sin kolumn. Ett mönster började ta form: när Bernards "Low Life" saknades ersattes den av en liten rad: "Jeffrey Bernard is unwell." Det skedde inte så ofta som man skulle kunna tro, men blev något av ett varumärke.

Så kom den verkliga berömmelsen. Den 18 oktober 1989 stod Jeffrey Bernard på Shaftesbury Avenue och stirrade ostadigt på

neonskylten ovanför Apollo Theatre. Han hade svårt att tro på sina ögon. Däruppe, i stora bokstäver, stod "JEFFREY BERNARD IS UNWELL".

Dramatikern Keith Waterhouse hade satt ihop en pjäs, egentligen en lång monolog, baserad på Bernards kolumner. Peter O'Toole skulle spela huvudrollen. O'Toole haltade fram på scenen som bakfull, efter ett tag helt enkelt full, självupptagen förlorare, utan att det blev buskis av alltihop. Biljetterna såldes slut, gång på gång.

För Bernard var det en nästan överklig framgång. Men det dröjde inte länge förrän stjärnstatusen började irritera honom. Den påverkade hans arbete: Han fick i uppdrag att gå och äta några rejäla middagar på ett antal bättre restauranger, säga att han inte hade några pengar när notan kom och sedan skriva en artikel om erfarenheten. På det första stället han drabbade tittade den tillkallade ägaren på honom, log och sade: "Du håller på att skriva en artikel, eller hur, Jeff?"

Det irriterade honom att folk som han aldrig hade träffat plötsligt verkade känna till hela hans liv. En polis som haffat honom för en förseelse påpekade när de passerade en av Bernards stampubar: "Du pipade ägarens dotter härinne 1976, eller hur?" Det var lite för mycket av det goda. Och Bernards hälsa var nu i verklig och brant nedgång.

Han behandlade fortfarande sina krämpor med galghumor. En ung, förstående läkare som frågade "Du dricker och röker fruktansvärt mycket. Varför?" fick till svar: "För att jag inte ska börja jogga." Men Bernards hälsa blev en allt tyngre börda. Bernard drabbades av kallbrand och läkarna amputerade ett ben under knäet. Istället för veckans "Low Life" kunde man läsa en rad i *Spectator*: "Jeffrey Bernard has had his leg off."

Fyra dagar senare levererade han sin nästa kolumn och strax därefter var han på plats på sin vanliga stol på Coach and Horses, nu med en ny, irriterande vana: att vifta med sin benstump för att understryka ett särskilt viktigt inlägg. Han satt mestadels i rullstol, men *Spectator* skickade honom ändå på reportageresa till den stad i världen som måste vara minst handikappanpassad av alla: Venedig. Det huvudsakliga skälet var att de ville använda rubriken "Jeff in Venice", som parafrastr på Thomas Manns *Death in Venice*.

Men nu började också Bernards njurar ge upp. Han tvingades till regelbunden dialys. Det var nästan outhärdligt för honom, eftersom mitten av nittioalet hade fört med sig rökförbud på sjukhus. I augusti 1997 bestämde han sig för att det räckte. Han lade sig i sängen, bredvid en byst av amiral Nelson, i sin lägenhet på 14:e våningen i ett ovanligt fult hyreshus i Soho och väntade på döden. Läkarna gav honom en månad utan dialys, men Bernard hade en plan. Han hade till och med skrivit om den i "Low Life" under rubriken "Banana split":

Här är lite goda nyheter, ändå: Jag har förhört mig om njursvikt, eftersom det är något jämförelsevis nytt för mig och blev avsevärt uppmuntrad av en sköterska på dialysavdelningen i förra veckan, som sade att det verkligen var mycket lätt för människor som har fel på njurarna att ta livet av sig. Denna lilla information bekräftades ytterligare av en annan sköterska som berättade att jag kunde ta livet av mig ganska enkelt genom att slarva med kostreglerna som förbjuder oss att äta mat som innehåller kalium, så nu kan jag sätta punkt för mitt liv med ett halvdussin bananer och en chokladkaka och det slår mig att en lysande och lätt hippieartad titel på en biografi över en man som är fast besluten att välja den vägen vore "Banana split".

Bernard bunkrade bananer och började äta. Tio dagar senare var han död. Med osviktig förlorarinstinkt förlade han sin död, som han hade hoppats skulle bli månadens största händelse, fyra dagar efter prinsessan Dianas och en dag före Moder Teresas.

En av hans redaktörer på *Spectator* kommenterade dödsbudet: "Det är paparazzifotografernas fel – de gav honom inte tillräcklig uppmärksamhet." ❀

Upplevelsemuseer

52 Thomas Steinfeld ser slutet för de traditionella museerna närma sig.

De enkla rösternas logik

54 Roland Zuiderveld om Sverigedemokraternas ökade popularitet.

Karlsloken drar i alla fall

55 Einar Askestad läser damtidningar från förr och nu.

Den inbillade sjuke går igen

56 David Eberhard om det ständiga ifrågasättandet av psykiatrin.

Thereses topplista

57 Plats åtta på listan över de bästa målningarna.

Krönika

58 Tanja Bergkvist om ärvbar miljö.

Notiser

58 Övervärderat, undervärderat och Cannesfestivalen.

Journalistik

Klasskamp i

När Expressens Mats Olsson angriper bloggare och twittare för att de skvallrar om kända sportprofiler förbiser han det faktum att det är han själv som lagt grunden för genren.

Av Kjell Häglund

TVÅ UNGA SVENSKA journalister utsattes under våren 2009 för mordhot.

Den ena fick inget stöd av sin chefredaktör, men efter att en känd kolumnist uppmärksammat händelsen backades hon upp av en samlad yrkeskår via fackförbund och tidningen *Journalisten*.

Den andra fick visserligen fullt stöd av sin närmaste chef, men hånades för sin polisanklagan av en känd krönikör samt ignoreras av branschorgan och kolleger.

Detta är emellertid inte bara historien om en livrädd 22-åring som svikits av dem som borde vara hans mentorer och beskyddare, utan också om samtidsjournalistikens stora, förrådiska klassklyfta: den mellan "gamla" och "nya" medier, eller rättare sagt mellan företrädare för 1940- respektive 1980-talistgenerationerna som står på varsin sida om denna klyfta.

Det första mordhotet, som uppmärksammades av Andreas Ekström på *Sydsvenskan* och branschorganet *Journalisten*, drabbade journalistikstudenten Stina Berthling på lokaltidningen *Sydöstran*. Hon hade bevakat en miljöpartistisk protestaktion på en strippklubb i Karlshamn, frågat klubbägaren vad han skulle ha tyckt "om hans fru stått och onanerat framför främmande män", och fått ett eldfängt mordhot till svar.

Efteråt uppstod en debatt kring *Sydöstrans* chefredaktörs obenägenhet att polisankmäla. Ingen debattör tog, naturligtvis, strippklubbägaren i försvar.

Men tänk istället att Andreas Ekström hade inlett sin *Sydsvenskan*-kolumn så här:

"Jag står upp som en man i dag. Står upp för strippklubbägaren i Karlshamn."

Absurt? Nej, exakt så – fast med förövaren utbytt – inledde *Expressens* Mats Olsson en aggressiv uppslagen angreppskrönika mot den andra unga mordhotade journalisten, *Eurosport*-bloggaren Kaveh Kohshahi. Men

Olssonkrönikan var inte bara ett svartögt ställningstagande för den som hade mordhotat Kaveh, fotbollsspelaren Labinot Harbuzi, utan också en publicistisk störtdykning rakt ner i den ravin mellan nya digitala, sociala medier och gamla, auktoritära printmedier som nyligen också skördat offer som Jan Guillou och Mats Svegfors – högt aktade tidningsveteraner som av okunskap inlagt hållningen att skiljelinjen mellan god och undermålig journalistik är densamma som mellan bloggar och dagspress.

Dessutom är det en svärsväld ironi att samma tidning som iscensatte upproppet för den svenske, Eritrea-fängslade Dawit Isaak i samma stund mobbade en annan invandrar-svensk journalist som hotats till livet.

Men låt oss först titta på vad Kaveh Kohshahi hade skrivit om Labinot Harbuzi, och vad som föranlett mordhotet.

Huvudsakligen handlar det om både traditionell och balanserad kritik, som att Malmö FF-spelaren får ut för lite konstruktivitet av sin stora tekniska talang, att han är dominant på träningar men osynlig i matcher. Kaveh kan berömma honom för en målgivande soloprestation men samtidigt kritisera defensiven och en för hög felfprocent.

Enda gången det hettar till är när Kaveh skriver: "Nu kommer någon och säger att Labinot ser mer 'fit' ut än någonsin. Ja, det vet jag. Det vet många. Det vet alla som går ut och festar då och då i Malmös nattliv."

En vass oneliner som Kaveh i samma stycke nyanserar genom att understryka att han aldrig sett Labinot i partyvimlet kvällen före match.

INTE MINST MATS OLSSONS *Expressen* har upphöjt just avslöjanden om festande idrottsstjärnor till en hel sportjournalistisk genre. Och Kaveh representerar, stilistiskt och innehållsligt, en traditionell, passionerad sportkolumnistik i rakt nedstigande led

mediernas värld

FOTO: TOMMY PEDERSEN/SCANPIX

FOTO: CHRISTER WAHLGREN/SCANPIX

Kombattanter: bloggaren, journalisten och fotbollsspelaren.

från Olsson själv. Kaveh har blivit sitt förnamn som Olsson blev sitt efternamn. Han lockar lika många yngre läsare som Olsson lockar äldre. Därmed inte sagt att han är "den nye Olsson", eftersom digitala medier handlar mer om en explosiv pluralism än om ett podium reserverat för ett fåtal upphöjda krönikörstjärnor.

DET VAR I BÖRJAN AV april, under en vattenpaus på en Malmö FF-träning – vilken Kaveh sin vana trogen bevisade för blogg- och twitter-bevakning för Eurosports räkning – som Labinot Harbuzi spände ögonen i den unge journalisten och sa: "Du får gärna ha dina åsikter, men yttra dem inte, för då kommer jag att krossa din skalle." Kaveh, införstådd med Labinots umgängeskretsar i Malmö, lämnade chockat träningen och kontaktade sin chefredaktör på Eurosport, Kristian Borell, och Malmö FF:s presschef Per Welinder. När MFF satte press på honom i stället för att verka för en försonande ursäkt polisanmälde han Labinot för olaga hot, och Eurosport.se kungjorde nyheten. Presschef Welinder ringde då upp Eurosport och lät förstå att det skulle bli mycket svårt för dem att fortsätta bevaka Malmö FF:s träningar och matcher om de inte bytte ut Kaveh och drog tillbaka polisanmälan.

Eurosport kontrade med att publicera ett "öppet brev" där man ifrågasatte fotbollsklubbens beteende och påminde om det här faktiskt handlade om ett reellt våldshot.

På påskdagen kom så Mats Olssons krönika, i vilken Kaveh gjordes till måltavla för

allt förakt Olsson hyser för "det nya medielandskapet", där "vi som skriver plötsligt ska finna oss i att bli kallade surfitta, böggjäv, rövhål, hora eller kukhuvud för att vi tycker att ett lag vann rättvist eller att Sverigedemokraterna är idioter."

Och detta efter en inledning där Mats Olsson "står upp som en man för Labinot" men medger att han aldrig läst en rad av Kaveh (eftersom han "inte läser bloggar", men det behöver väl inte tilläggas).

Sedan beskriver Olsson hur han slutade läsa sin e-post på grund av påhoppet från kloakerna i "det nya medielandskapet", så att han nu "slipper den vämjeliga bajsvaling som patetiska eller olyckliga människor skiter ur sig på nätet", och fortsätter med att försvara fotbollsspelare som "gör runkrörelser" mot publikens "hårdhudade och tuffa mobb med mundiarré, som blir så otroligt förnärmat om nån reagerar och säger emot".

PLÖTSLIGT JÄMFÖR HAN alltså en journalist som blivit mordhotad för att han gjort sitt jobb med läktarhuliganer som skriker könsord; ett hot om att "krossa din skalle" med "en runkrörelse". Mundiarrén är härvidlag Olssons egen, och mot slutet av den långa texten brister alla fördämningar – när han tar upp att Aftonbladets Fredrik Virtanen vid ett tillfälle skickat ut ett skvallrigt twittermeddelande om honom. "Han kan twittra, kvittra, tjattra, fnattra och knattra bäst fan han vill för att impa på småbrudarna, men ska ge fan i mig ... // ... och hade jag stött på

honom hade jag kört ner hans glasögon i halssén på honom. Eller åtminstone hotat honom med det." Vad som inte framgick var att Virtanens twittermeddelande i realiteten var ett helt harmlöst "Mats Olsson åter middag med Live Nation. Jag åter dadlar med bacon kring, i fritös".

Det första som måste slås fast här är att Twitter, vid sidan av dess dagboksdrag, verkligen också är ett journalistiskt medium. Det är telegram skrivna för offentlighet och ett redan väletablerat publicistiskt verktyg.

Det andra är att det är väl känt att Fredrik Virtanen har skildrat hur han växte upp, och började skriva, med Mats Olsson som största idol.

Det tredje, och viktigaste, är att Virtanens korta twittertext i princip är identisk med hundratals saker Olsson genom åren själv skrivit om andra journalister, eller musiker, eller sportstjärnor och andra han sett upp till och stött på i vimlet: vilka restauranger de hängt på, hur han delat bardiskar med dem, och vad de ätit och muttrat och smuttat.

Det är ett klassiskt Olssongrepp, förevigat i flera av hans böcker. Och att Olsson själv inte ser kopplingen till Virtanens twittrande beror på att blicken inte når över till andra sidan klyftan. Precis som hos Jan Guillou, som innan denna klyfta kom (och skiljde det stagnerande från det utvecklande inom journalistiken) var juridiskt påläst, drevs av ett integritetsrättsligt patos och avslöjade hur staten illegalt övervaka- >>

de medborgarna (IB-affären). Idag hoppar han tvärtom över all IT-vetenskaplig research och argumenterar för en repressiv spionlag styrd av Hollywood. Med sitt Ipred-stöd har han kraschat in i en spegelvändning av IB-affären.

Och klyftan vidgas. Digitala medier kläcks ur ständigt nya puppor – och det behövs ofta inte ens pengar för att få innovationerna, demokratiseringen, nätverkandet och nyhetsförmedlingen att lyfta. Digitala journalister som Kaveh Kohshahi lever med sina uppdrag, är på plats ändå ut i kanten av sina bevakningsområden och nätverkar sig fram till sanningar, analyser och avslöjanden, medan printmedier förgör sig själva genom att låta sina gamla stjärnor missförstå hörsägen, kokettera med okunskaper, låta bli att lyfta telefonen och istället göra aggressivt generaliserande utfall utifrån vad man snackat ihop sig om på de egna middagsbjudningarna i Brommavillan.

MÅNGA JOURNALISTER känner sig hotade av "det nya medielandskapet" och tillåter sig att i något slags självförsvar avhumanisera det, smälta ner allt till en och samma värdelösa blyklump av lägsta gemensamma nämnare – spam, näthat, anonymt skvaller, bloggdröj.

Det är därför Jan Guillou med stagnerad kaxighet kan skriva krönikor om "riktiga medier" kontra "korkat nätskval" i en tidning som levererar Sveriges mest spekulativa webbmix av dokusåpasensationalism, våldsbrottsport, rewritade amerikanska paparazzinotiser, pseudovetenskapligt hälsogeschaft, videosnuttar av blottade kändisbröst, lallande läsarbebisar och galna hockeyslagsmål.

Den bistra sanningen är att det bara var dagspress-business as usual när Kvällspostens Åsa Josefsson följde upp Olssonkrönikan genom att sprida nyheten att Kaveh Kohshahis polisanmälan var tillbakadragen – trots att den inte alls var det. När Eurosport frågade gammelmédiereportern varför hon inte kontrollerat Labinots falska uppgift, förslagsvis genom att ringa Kaveh själv eller polisen, svarade hon att hon ju hade hört att det "ryktats om att anmälan var tillbakadragen".

En enad svensk journalistkår har skrivit på för Dawit Isaaks frigivande, vilket är lätt att betrakta som en långt större fråga än ett hot om en krossad skalle på Malmö Stadion. Men realpublicistiskt är den inte nödvändigtvis så mycket tyngre. Branschorganet *Journalisten* gjorde en stort uppslagen intervju med den mordhotade Stina Berthling, men skrev inte en rad om Kaveh Kohshahi. Att kåren i själva verket är djupt splittrad i fråga om solidaritet med utsatta kolleger är en allvarlig sjukdiagnos för svensk journalistik. ✱

Konst

Museer som upplevelsekultur

Från 1900-talet och framåt har antalet museer med samtidskonst skjutit i höjden. Paradoxalt nog visar detta på modernismens tilltagande trötthet och snara undergång.

Av Thomas Steinfeld

MUSEET SOM SÅDANT ÄR av dubbel härkomst. Det har sitt ursprung i aristokratiska samlingar, skapade av feodalherrar som personliga smak och representationsbehov. Bilder och skulpturer hänger eller står där det finns plats eller där ingivelsen har placerat dem. Presentationen följer sällan en enda estetisk eller historisk strategi, ägarens främsta avsikt är för det mesta att slå en inbjuden publik med häpnad – gränsen mellan konstverk och trofé är flytande. Under det sena 1800-talet uppkom emellertid en typ av postfeodal samlare och entreprenör, som John Soane i London eller bröderna Boisserée i Heidelberg. Dessa fungerade som länkar mellan det aristokratiska samlandet och ett allmänt intresse för konst.

MEN INTE FÖRRÄN med det borgerliga samhället skulle museet bli en institution öppen för alla, drivet och bekostat för att undervisa och underhålla hela folket. Och det var inte förrän under 1800-talets första decennier som man började samla och presentera konsthistoriens mest betydande verk systematiskt. Därmed förändrades konstverkens karaktär på ett fundamentalt sätt.

Ty vad händer när en bild, en skulptur, ett konstnärligt eller historiskt föremål hamnar på ett museum? Verket avlägsnas ur sitt tidigare personliga eller institutionella sammanhang och infogas i en ny ordning; det underkastas en historisk eller tematisk systematik som snabbt utvecklar sin egen pedagogik. Det är för verkets skull man går dit, och verket tillåts nu kräva kunskap, inlevelse, andakt. Museet flyttar verket in i ljuset, befriar och placerar det mot en ljus bakgrund så att uppmärksamheten

inte bryts. Det skapar ett möte mellan verk och besökare, där de står intill varandra, öga mot öga. Visserligen har människorna alltid tillskrivit konsten en själ. Men det är först nu, i museets stora salar, som det inte längre finns någonting som kan stå i vägen för den intima, sakrala dialogen mellan besökaren och konsten.

SKULLE MAN RITA EN kurva över antalet nya museer från 1800 till idag, skulle man förmodligen (om man bortser från de stora krigerna) få en mer eller mindre jämnt stigande linje fram till 1950-talet, när det "moderna museet" blev populärt, för att från och med åttiotalet peka rakt uppåt. Orsaken till denna utveckling är främst att modernismen – expressionismen, surrealismen, kubismen, futurismen och alla dess följeslagare – lämnat avantgarde-positionerna för att bli offentlig konst, närvarande på varje torg, i varje större bankhall, vid alla festligare statliga sammankomster.

Orsaken till denna ofantliga framgång ligger i den moderna konsten själv: ty snarare än att bjuda på konstnärlig gestaltning av föremål som i sig själva inte är av konstnärlig karaktär, presenterar den konsten som sådan, i möten av mer eller mindre öppet esoterisk karaktär.

När målaren Vassilij Kandinsky år 1909 sade om Paul Cézanne, att denne "skapar ett väsen med själ av en tekopp, eller bättre, han hittar ett väsen i denna kopp", så menade han just ett sådant omedelbart, icke förmedlat, rent och ljust själsligt möte. Konsekvensen är att konsten blir mera stimulerad än gestaltad genom själva verket.

Modern konst står alltså för den första

Gränserna mellan museum och galleri blir allt suddigare.

FOTO: FARRELL GREHAN/CORBIS

sanna "upplevelsekulturen" – och den känner förvisso inga hinder eller gränser. Upplevelsekulturen är förutsättningen för de moderna museernas enorma expansion och tillväxt i antal, något som gått så långt att – för att nämna bara ett exempel – det finns sextio sådana museer enbart i den tyska delstaten Nordrhein-Westfalen.

Många av dem ligger inte mer än två mil från varandra, alla är utrustade i samma anda, och samlingarna är delvis identiska: var och en har sin Joseph Beuys, sin Gerhard Richter, sin Georg Baselitz. Modernismen har på så sätt redan fått ett oerhört långt liv, mer än hundra år, och det finns inga tecken på att den plötsligt skulle bytas ut mot en ny och annorlunda genre.

Den har blivit ett förflutet som vägrar upphöra, som suger upp allt förgånget och förflutet i sig själv.

Det enda som sker är att modernismen blir allt tröttare.

VISSERLIGEN HAR DET alltid funnits döda samlingar, tomma museer och utställningar utan själ. Men nu verkar det finnas en allt större oro och den yttrar sig genom förändringar av själva utställningsformen. Ett första tecken var att museernas vita väggar allt oftare målades, gärna mörkröda, i avsikt att ge en känsla av privatsamling till de presenterade föremålen. Av ännu större betydelse är förmodligen de numera gigantiska vandrande utställningarna som ofta förmår att dra till sig hundratusentals besökare. Ty vad händer när tusentals människor under en vardag i timmar köar framför Nationalgalerie i Berlin, bara för att sedan undra några sekunder få titta på en Cézanne som bru-

kar hänga i MoMA i New York? Ju fler besökare som kommer, desto exklusivare blir utställningen. Ju fler människor som står där och väntar, desto värdefullare tycks konsten vara, och desto svårare att nå. I mitten av offentligheten förvandlar sig konsten därmed paradoxalt nog till någonting hemligt, fördolt, nästan otillgängligt.

Ett annat tecken på modernismens tilltagande trötthet är de senaste årens experiment i hängningen. Framförallt har "konstkammaren" kommit tillbaka. Det finns ett förnyat intresse för det förborgerliga, feodala umgänget med konsten.

Mindre utrymme och en osystematisk, representativ hängning skall ge nytt liv åt verken, skapa en känsla av överväldigande sinnlighet, skapa förvåning och överraskning. Kunsthistorisches Museum i Wien, numera lett av Sabine Haag, skall delvis göras om till den konstkammare som museet en gång var.

När barockfursten Johann Wilhelms konstsamling visades i München, följde utställningen i form och systematik en ordning som samlingen hade under sextonhundratalet – så långt bort ifrån den moderna, kronologiskt orienterade hängningen på vita väggar som man överhuvudtaget kunde komma.

OCH ÄNNU ETT TECKEN tyder på att den modernistiska konstreligionens tid nalkas sitt slut, just när dess framgångar verkar vara som störst: gränserna mellan museum och galleri blir allt suddigare. Många stora samlare av modern konst har under de gångna decennierna använt museerna inte bara för att förvara sina samlingar så att allmänhe-

ten kan ta del av dem, utan också för att öka deras värde.

Museerna å sin sida har fyllt sina allt större salar med verk som de inte ägt. Staden Berlin skall nu inrätta en *Kunsthalle*, ett eget, förmodligen nybyggt galleri enbart för ny konst bredvid Hamburger Bahnhof, det redan existerande museet för nutidskonst. Visserligen kan man beklaga att den alltid problematiska förbindelsen mellan museer och konstmarknad på så sätt blir ännu mera komplicerad. Men man kan också betrakta utvecklingen som ett krissymptom. Ty galleristen härskar över sitt galleri som en feodalfurste förr regerade över sin samling, och släpper man in galleriets arbetssätt på offentlighetens område, så kommer enstaka människor att få betydligt större inflytande över förvärvs- och utställningspolitiken än vad som är brukligt i den offentliga institution som ett museum fortfarande är. Så storskaligt som detta projekt är planerat är det svårt att föreställa sig att det kan sluta väl, speciellt med tanke på finanskrisen.

Ändå är det förmodligen just den själv-säkra kurators återkomst som kommer att prägla de moderna museernas närmaste framtid. Vi kommer att få se en återgång till ett system av individuell smak och individuellt ansvar, till konstkammarens princip, utvidgad till den nutida konsten. Vilket ytterligare underbygger konstens esoteriska status. Att schweizaren Harald Szeemann, den moderna konstens förmodligen största kurator, efter sin död år 2005 blev ännu mera berömd än han var under sin livstid, pekar i samma riktning. Såväl konstens som utställningarnas format kommer att bli mindre. ✱

De enkla rösternas logik

Var tionde svensk kan tänka sig att rösta på Sverigedemokraterna, enligt en färsk undersökning från Novus Opinion. Etablerade politiska partier förfäras, men har i grunden missförstått hur partiets rekrytering fungerar.

Av Roland Zuiderveld

HITLERS VÄG TILL MAKTEN började inte med att den tyska medelklassen vaknade en morgon och kom på att diktatur och judeförföljelser nog vore bra idéer. Till att börja med handlade det långt ifrån bara om Hitler, även om nazisterna till sist drog det längsta strået. Det utbredda missnöje som extrema partier både till höger och vänster förstod att utnyttja, hämtade näring ur vanliga tyskars oro i en situation präglad av ekonomiskt och politiskt kaos. Den kände journalisten Joseph Roth har i sina krönikor lämnat levande beskrivningar av 1920-talets Berlin – Weimarrepublikens pulserande hjärta. Under sina vandringar genom staden ser Roth hur moderniteten sköljer över människorna han möter. Över polisen som förlorat sin auktoritet till stadens nya trafikljus. Över passagerarna på stadens S-bahnlinje som har lärt sig att trängseln omkring dem består av massa och inte av människor. Massan flyter förbi, utan konsekvens och utan mening.

Det är en motsägelsefull tid. Politiskt eftersom Tyskland under ett drygt decennium blir en demokratisk republik, trots att demokratin har fler fiender än försvarare. Kulturellt eftersom perioden frambringar några av 1900-talets viktigaste verk. Det är under Weimaråren som Walter Gropius leder Bauhausskolan och dess epokgörande förnyelse av arkitekturen. Det är nu Thomas Mann brottas med modernitetens psykologiska konsekvenser i sitt storverk *Bergtagen*, Berthold Brecht har premiär på *Tolvskillingsoperan* och Hanna Höch komponerar sina berömda fotomontage.

Men modernitetens inbrott innebär också att kulturen populariseras. Natt efter natt tycker sig Joseph Roth möta samma själlösa människa på Berlins gator. Samma frisyr,

kläder och sätt. En nöjeskonsument massavlad i populärkulturens livmoder.

En omvälvande tid i det tyska samhället.

FOTO: BETTMANN/CORBIS/SCANPIX

I MODERNITETENS UTMANING av den klassiska kulturen ser filosofen Martin Heidegger en förstörelse av en metafysisk verklighet – ett slags devalvering av vad det innebär att vara människa. Han flyr storstaden och isolerar sig på landsbygden. Den nya nöjesindustrin med sina biosalonger och shoppingvaruhus är ett förförande bländverk som skänker förströelse, men som också saknar ambition att leda den sökande människan vid handen. Moderniteten utmanar medel-

klassens gamla *Bildungsideal* - tanken att individen når sitt självförverkligande i mötet med den tyska högkulturens stora namn som Goethe och Schiller. Den ekonomiska krisen slår hårt mot medelklassen. Hyperinflationen gör dess besparingar värdelösa. Många säljer hem och ägodelar för att kunna skaffa mat för dagen. 1928 har Berthold Brecht premiär på *Tolvskillingsoperan* och låter teaterpubliken höra att *Erst kommt das Fressen* – man kan inte tänka på moral utan att först ha mat i magen. Det kan låta som ett politiskt ställningstagande, men är snarare en iakttagelse. Så snart Brecht lämnar teatern kan han se samhällets sammanbrott omkring sig. Och långsamt börjar många tyskar längta efter något som de tycker gått förlorat. 1924 väljs generalfältmarskalk Paul von Hindenburg till president.

Det gamla militaristiska Tyskland gör comeback igen efter den nesliga förlusten i första världskriget. På kulturens område sker en motsvarande rörelse. Människans rätt att själv få mäta och bestämma världen ifrågasätts. Moderniteten tvingas tillbaka av "den nya sakligheten" som vrider kulturen i socialrealistisk riktning. Världen ska bli objektiv igen. Enklare och mätbar. På ett enda sätt. Samma år som Hindenburg blir president, gör Joseph Roth en bussfärd genom Berlin. Med ett symbolspråk som gränsar till det övertydliga beskriver han hur bussens passagerare hamnar i bråk. Det plötsligt uppfammande hatet är överraskande och hatets hetta oförklarlig. En buss med sådana passagerare måste förr eller senare råka ut för en olycka, skriver Roth. När ekonomin raseras drabbas den tyska medelklassen särskilt hårt. När också anseendet för dess *Bildung* – försvinner, flyter till varon. Västståndet och kulturarvet – medelklassens sociala markörer – tas ifrån dem. I en obegriplig omvärld är många tyskar snart beredda att omfamna de enkla svarens politik. 1933 väljs Adolf Hitler till rikskansler.

DAGENS SVERIGE OCH 1920-talets Tyskland är två mycket olika platser. Trots finanskris och ökande arbetslöshet, är avståndet till mellankrigstidens omvälvande samhällsförändringar långt borta. Men Sverigedemokraterna har gjort sin historiska hemläxa. Annat är det med de etablerade politiska partierna. Deras strategi tycks fortfarande helt gå ut på att angripa SD:s invandringspolitik. Sverigedemokraterna själva har sedan länge insett att missnöjet och inte invandrarfrågan är nyckeln till väljarnas röster. Så länge partiet och dess föregångare försökte beskriva invandringen som det grundläggande samhällsproblemet förblev väljarstödet magert. Efter revideringarna av partiets program 1999 och 2003 har invandringsfrågan fått en ny funktion. Förmånen att få formulera samhällets problem tillfaller nu väljarna. Partiet omfamnar missnöje

i alla dess former. Det kan handla om jobben, vården eller brottsligheten. Sakfrågan är oviktig – det är missnöjet i sig som ger partiet energi. Positionsförflyttningen märks tydligt i partiprogrammets problemformulering:

Trots politisk misshushållning under de senaste decennierna finns fortfarande tillräcklig kraft i den svenska nationen för att även i framtiden ge dess befolkning ett högt välbefinnande, ett fungerande socialt skyddsnät och en folkhemsgemenskap som skänker medborgarna trygghet i vardagen.

Sådana analyser har alltså gjort att åtta procent av svenskarna säger att de kan tänka sig rösta på partiet. LO-medlemmar och lärare är just nu två av de grupper där SD vinner väljare. Dessa nya väljargrupper utmärks inte av sin främlingsfientlighet, utan av att deras eget missnöje enkelt ryms inom Sverigedemokraternas generösa beskrivningar av allt som är fel med samhället. Därför fungerar inte den strategi som övriga politiska partier hittills har valt för att bemöta SD i debatten.

Alla försök att utmåla partiet som omänskligt, omoraliskt eller rasistiskt bidrar snarast till att stärka Sverigedemokraternas ambition att framstå som en outsider – ett alternativ till etablissemangen som bär ansvaret för decennierna av "politisk misshushållning". En raserad ekonomi. En modernitet som rev sönder den gamla ordningens sociala väv och tillintetgjorde tillvarons fasta punkter. Det var vad som gav näring till Weimarrepublikens missnöjespartier.

DE POPULISTISKA missnöjespartiernas grundformel är densamma nu som då: förenkla det komplexa. Återknyt till ett (i stora delar påhittat) förflutet. Mytologisera den nationella särarten och skilj ut en egen gemenskap. Skilj av dem som inte hör dit. Skapa ett "vi" och ett "dom" som gör modernitetens eller globaliseringens förvirrande värld möjlig att förstå. I Sverige 2009 ser missnöjespolitikens förförelsenummer i grunden ut precis som i Weimarrepublikens Tyskland.

Ytterst handlar det inte om invandrarfrågan, om antisemitism eller om att värna nationens kulturarv. Det handlar om att lova stora väljargrupper vad de önskar sig mest av allt: en enkel värld och en trygg hemmahamn. De enkla svarens politik tycks ha en evig lockelse och en obese-grad inre dynamik. Ständigt återkommer den. Aldrig helt i samma skepnad. Alltid för att åter ta en vilken människa vid handen, och leda henne fram mot avgrunden. ✶

Medier

"Han har lärt sig köra bil"

Einar Askestad har läst damtidningar från förr och nu och funderat över tidens gång.

Av Einar Askestad

UTE PÅ UTEDASSET, i högen av gulnande morgontidningar, hittar jag en månadstidning och jag får en plötslig inblick i kvinnornas värld. Omslaget går i rosa, rubrikerna är "Se tio år yngre ut", "Bättre sömn på 8 veckor" och "Så klarade vi skilsmässan". Omslagsbilden föreställer en leende medelålders kvinna. Hon har skrivit flera bestsellers inom genren "Du kan må bättre", och hon förklarar hur hon själv gör för att må bättre: "Jag bokar in mig själv i almanackan."

Jag vänder blad och kommer till en "anti-tant-guide". Hudkrämen från strutsens underhuds-fett rekommenderas bland annat. En längre artikel har temat "Mycket blir bättre efter 50", med tillägget: "Väldigt mycket, faktiskt." En lista med fördelar följer. Först och främst kan man se fram emot friare sex. "50+arna kan vräka sig med varandra i total hämningslöshet, för de kan inte längre bli med barn", läser jag. Fler fördelar antyds i underrubrikerna: "Tid för romantik", "Leva innan man dör", och "Barnbarn istället för barn", med den rörande förklaringen: "Äntligen en totalt okomplicerad relation."

Jag bläddrar, där jag sitter på utedasset. Några kvinnor intervjuas. De berättar om "hur man överlever skilsmässan – varje gång". Tips om att "alltid ha en egen bostad", om att "skaffa nya möbler efter varje skilsmässa", "få barnen på sin sida", och "ha lätt för att fatta beslut" och "aldrig tveka", varvas med repliker som "Vad skulle jag med honom till?" och "En julafton bara försvann han".

KVINNORNA LER PÅ bilderna, men de ser på något visångsliga ut. Jag bläddrar vidare och ser att det trots allt ändå finns en del ljus-

glimtar att hämta. En annons berättar om att man kan betala två tusen kronor till en astrolog och få vinkar om när och var den rätte mannen kan komma att dyka upp. Eller köp en Harley Davidson och du blir "både yngre och gladare". Och "Hiruderm", en creme som redan efter 3–5 veckor gör att du vågar visa benen igen?

JAG STIGER UT UR utedasset, ut i den friska luften. Blickar ut över sjön. Kvinnornas värld har gjort mig sorgsen, ja beklämd. Har det alltid sett ut på det här viset? På vinden hit-

tar jag en *Damernas Värld* från 1940. Det är krig i Europa, och svenska män inkallas till beredskapstjänst. En rubrik på en artikel lyder: "Är han förändrad?" Några kvinnor berättar om sina män som återvänt hem efter fullgjort värv. Fru Eva, maka till en advokat Sten, säger: "Visst har min man förändrats. Han har blivit lite magrare, men det är bara fördelaktigt. Första gången han kom hem på permission hade han mustascher. Det var mindre bra, men de försvunno också hastigt." Fru Berglund, maka till herr Berglund, skjuter in: "Jag är mycket glad att anläggandet av s.k. beredskapsskägg är förbjudet." Inga-Kajsa, fru till löjtnant Evert, säger: "Om han är förändrad? Inte vet jag. Han har lärt sig köra bil."

Friherrinnan Sigrid svarar på ett sätt som möjligen visar på att någonting skett sedan 1940. Hon säger: "Vad som glädjer mig mest är att han liksom ser mera proportionerligt på tillvaron, om ni förstår vad jag menar. Han har en större förståelse för vem jag är – på gott och ont förstås. Så nog är han förändrad, men är vi inte det allihop? Har inte de flesta av oss blivit mer tacksamma?" ✶

Den inbillade sjuke går igen

Psykiatrin ifrågasätts oavbrutet och blotta existensen av psykisk sjukdom provocerar. Men i själva verket är det föga förvånande att vårt mest komplicerade organ inte alltid fungerar enligt bruksanvisning.

Av David Eberhard

VARFÖR BLIR MAN psykiskt sjuk? Det är en fråga man debatterat inom psykiatrin sedan åtminstone hundra år. Det är få frågor som kan föranleda så mycket ilska som just denna. Människor har genom åren varit villiga att ta både ära och heder av varandra för att de haft motstridiga uppfattningar i denna fråga.

Det är märkligt. Motsvarande skulle aldrig hända om det gällde någon kroppssjuk-

dom. Tänk er debatter i teve där folk bråkar offentligt om huruvida det är bäst att behandla reumatism med kortison eller cellgifter.

Eller tänk er att en konststudent gjorde en installation där hon låtsades ha fått en blindtarmsinflammation. Något som hon mycket enkelt hade kunnat göra. Hon hade låtsats ha ont i magen och skrikit till varje gång doktorn tryckt på rätt plats. En instal-

lation som skulle debatterats under en hel vår och som skulle ha visat hur maktlös man är när man har ont i magen.

En av poängerna med installationen skulle ju kunna vara att visa hur den som inte har den verbala förmågan blir opererad i onödan, så om hon kombinerade sitt konstverk med ett ovärdat yttre kunde hon ju driva tesen att etablissemangen tog bort en helt frisk blindtarm.

HELA VERKET KUNDE då vara ett inlägg i debatten om vilket klassamhälle vi lever i. Men det lär vi aldrig få se. Istället "lär" vi oss i den offentliga debatten om hur självklart det är att psykisk sjukdom inte existerar annat än som en produkt av brister i samhället. Vi får veta att de hårt arbetande människor som vikt sitt liv åt att försöka hjälpa personer som mår psykiskt dåligt egentligen är maktfullkomliga översittare som berövar sina medmänniskor sin frihet. Inte för att hjälpa utan för att plåga.

Hela grunden bakom den föreställningen handlar till stor del om att psykiatri är klassat som någonting annat än andra medicinska verksamheter. Så när medborgarna drabbas av en sjukdom i hjärnan (för övrigt vårt överlägset mest komplicerade organ och alltså det där det är mest sannolikt att något inte fungerar som det ska) så "vet" folk att det egentligen bara beror på underliggande maktstrukturer och klassamhället.

DET ÄR DEN TYPEN av föreställningar som gör att psykiatrin aldrig kan göra rätt. När man lägger in en person och försöker hantera en situation så beror det på maktmissbruk.

När man å andra sidan gör bedömningen att det inte behövs en inläggning och patienten sedan gör något som ingen utom en spågumma hade kunnat förutse så beror det också på psykiatrins tillkortakommanden.

Därför är det inte heller konstigt att det också blir debatt när en våldsvärkare blir nekad inläggning. Trots att hans enda motiv för att vilja ha psykiatrisk hjälp är att han saknar bostad. Det är väl självklart att psykiatrin ska bidra med bostäder till medborgarna. Man mår ju dåligt om man inte har någonstans att bo, heter det. Och då blir man ju per automatik psykiskt sjuk. Inte konstigt att man då går ut på stan och försöker slå ihjäl någon förbipasserande. Det är ju för att psykiatrin inte vill hjälpa till.

Så går det när man devalverar psykisk sjukdom och bara tror att det enorma lidande som många av våra medmänniskor har till följd av det enbart beror på klass, sociala faktorer och dolda maktstrukturer. ✱

Konstnärer har alltid varit snara att gestalta sin tids spektakulära modeteorier om psykisk sjukdom.

FOTO: ERICH LESSING/IBL BILDBYRÅ

HERESSES TOPPLISTA

För att en gång för alla komma till rätta med frågan om konstens kvalitet har Therese Bohman ställt samman en objektiv lista över världens bästa målningar. Seriens tredje del behandlar plats åtta i denna tio-i-topp-lista: målningen *Rain, Steam and Speed* av William Turner.

PLATS 8

Det brukar berättas att när världens första film – Louis Lumières *Ett tåg ankommer till stationen* – premiärvisades i Paris 1895, blev publiken vettskrämd. Det tåg som rullar framåt på duken såg, för en människa som aldrig tidigare sett rörliga bilder, ut att kunna fortsätta rakt ut i salongen. Folk reste sig ur sina säten och sprang därifrån.

Tåget i William Turners (1775-1851) *Rain, Steam and Speed – The Great Western Railway* (1844) ger ett liknande intryck där det rusar fram genom det engelska landskapet: som om det skulle kunna fortsätta rakt ut ur duken.

Under andra hälften av 1800-talet blev tåget en symbol för moderniteten och tågstationer blev ett av de franska impressionisternas favoritmotiv – Monet avbildade dem som en del av en bullrig stad full av rörelse, tillfälliga möten och föränderlighet. Turners tåg befinner sig däremot i ett öppet landskap, närmare bestämt på bron över Themsen vid Maidenhead utanför London, då ännu obebyggd mark. Trots det finner det sig tillrätta: röken från ångloket förenar sig med dimman och regnet på den engelska landsbygden.

TÅG VAR ETT KÄNSLIGT ÄMNE vid den här tiden: när poeten William Wordsworth i en brittisk morgontidning klagade över hur järnvägen förfulade landsbygden tog konstkritikern tillika Turners varmaste förespråkare, John Ruskin, stort intryck. Hans avsky för motivet växte sig med tiden så stark att han helt undvek att referera till målningen (utom en gång när han hävdade att Turner hade målat den enbart för att bevisa vad han kunde göra med ett fult motiv). Men Ruskin missade nog – liksom de flesta betraktare, av förståeliga skäl – den hare som syns framför det framrusande tåget: så gott som ihopsmält med bruntonerna i rälsen är den fångad mitt i ett språng, flyende för sitt liv. Kanske är Turners poäng med bilden raka motsatsen till vad Ruskin – och många betraktare efter honom – trodde. Det vill säga inte alls en hyllning till moderniteten, utan ett uttryck för Turners farhågor, där tåget blir en symbol för den ske-

William Turners *Rain, steam and speed* hänger på National Gallery i London.

nande moderniteten, den enskilda människan som haren på spåret. *Rain, Steam and Speed – The Great Western Railway* (senare delen av titeln är namnet på ett av de första järnvägsbolagen) är en bild för alla sinnen – jag tycker att man nästan kan höra det dunkande ljudet av tåget, doften av röken, känslan av vinden och regnet mot ansiktet. Turner hade gjort grundlig research inför arbetet och ägnat sig åt att åka en hel del tåg: "Målaren hängde tydligen ut ur tågönstret i timtal med ansiktet piskat av vind och naturligtvis mycket sotblandat regn, för att sätta sig in i den nya koloristiska värld som tågresaupplevelsen erbjuder", skriver Lars Gustafsson i sin essäbok *De andras närvaro*. Just ordet koloristisk är väl valt eftersom Turner dessutom hade fördjupat sig i Goethes och Newtons teorier om ljus- och luftförhållanden och färg innan han satte igång. Aldrig har väl ett engelskt regn varit så färgsprakande.

Trots de omsorgsfulla förberedelserna lyckas Turner behålla en stor närvarokänsla i målningen, en omedelbarhet. Tåget, omgivningarna, vädet samverkar till en nästan omtumlande känsla av att man förstår precis hur det känns att vara där, när tåget far förbi: vinddraget, den virvlande ångan och det långsamt utdöende monotona dunkandet när det fortsätter rakt in i framtiden. ✨

Livsstil kan ärvas genetiskt

Den ukrainska agronomen Trofim Lysenkos grundtes var att förvärvade egenskaper kunde gå i arv. Hans (kvasivetenskapliga) evolutionsteorier välkomnades av bolsjevikerna.

Dessa ogillade nämligen Mendels ärftlighetslagar då dessa innebar att det fanns medfödda skillnader mellan individer – något man inte ville veta av. Med Lysenkos teorier om en formbar människa som kunde ges önskade egenskaper som sedan kunde gå i arv kunde man skapa den perfekta Sovjetmänniskan, anpassad till det kommunistiska lyckoriket.

"Vad är arv och vad är miljö?" Det är en ofta ställd fråga när det kommer till mänskligt beteende. När man i vardagligt tal säger att "arv och miljö samverkar" avser man vanligen att två separata processer bidrar till en egenskap, väldigt få avser att miljön har förändrat hur individens gener kommer till uttryck. Jag har ännu inte hört någon förälder säga: "Jag ser att Anna blivit lite bångstyrig på sistone, det måste vara den stökiga skolmiljön som orsakat en epigenetisk modifikation via en överdos metylgrupper som hindrat tillträdet för de enzymer som avkodar generna för ett lugnt och sansat uppträdande."

Men det är precis så det (också) går till när arv och miljö samverkar. Forskningsresultat visar att ett inlärt beteende kan påverka redan nästa generation. Möss som får vistas i en stimulerande miljö får ett markant bättre minne, men också avkomman, även om den sätts i en icke-stimulerande miljö, har utrustats med det bättre minnet. Epigenetik heter det forskningsområde som kan sägas utgöra länken mellan arv och miljö. Vår livsstil även långt före en graviditet kommer att sätta sina spår på avkomman.

Men det handlar inte om att själva DNA-sekvensen förändras under exempelvis ett fylleslag (även om den kan göra det i form av skadliga mutationer orsakade av ett stort vodkaintag) utan om reglering av vilka gener som ska komma till uttryck och vilka som ska tystas ner. Den genetiska koden ändras alltså inte alls (vilket är fallet med en mutation); däremot avgör den omgivande miljön (både i form av kostvanor och beteende) vilka gener som slås på och av. Det är välkänt att acetylgrupper slår på generna medan metylgrupper slår av generna, så det går alltså att utöva epigenetisk påverkan utifrån, vilket ger hopp om att kunna bota flera genetiskt betingade sjukdomar genom att aktivera/avaktivera lämpliga gener.

Detta innebär också att vårt ansvar för nästa generation börjar direkt i och med vår egen födelse då vårt beteende sätter sig i cellernas minne. Brittisk forskning visar att tillfälliga förändringar i hjärnans miljö ger långvariga förändringar i hjärnans celler då den epigenetiska koden skrivs om. Mot bakgrund av denna nya kunskap kan man fråga sig om den pågående "omformateringen" av våra hjärnor (som togs upp av Nicholas Carr i *Axess* 9/08) till följd av nya läsvanor och inlärningsmetoder via Internet kommer att avspejla sig i att nästa generation unga människor att föds med en sämre kapacitet att tillgodogöra sig långa texter och långa tankekedjor. Om de kort sagt blir dummare? Själva naturen förblir dock smart som anpassar hjärnan till den nya miljön, även om denna utgörs av ett mentalt klimat som präglas av dumhet.

Man ska dock hålla i minnet att inte vilka förvärvade egenskaper som helst kan gå i arv, utan bara sådana som redan finns inskrivna i generna och som kan aktiveras då genen slås på, och därmed alltså endast egenskaper som naturen tänkt sig kan komma till användning någon gång – varför vi kanske kan pusta ut! ✨

Tanja Bergkvist är fil-
dr i matematik

I korthet

Cannes kan ändå

Samtidigt som spektaklet i Cannes gick av stapeln som det brukar, kan man gissa sig till en mindre glättig stämning bakom kulisserna. De stora filmbolagen skickade färre representanter och för första gången fanns det lediga hotellrum under festivalperioden. I glaset var champagnen ibland utbytt mot stilla vin. Jo, det är finanskris – men *the show must go on*. Till det yttre verkade allt som vanligt, stjärnorna poserade på röda mattan och åt snitter vid poolen på cocktailpartyn.

Och som alla andra år tävlade många toppnamn om de tunga statyetterna. Fast kanske var tävlan inte på lika villkor denna gång. I *Le Monde* ryktades det om spänningar i juryn som leddes av årets ordförande Isabelle Huppert. Det pratades dessutom redan före festivalen om att Quentin Tarantino nog var uträknad som vinnarkandidat eftersom han dragit tillbaka ett rollerbudande i sin film från just Huppert, för att hon uppträtt "divigt".

Men hans uteblivna pris kan också ha att göra med filmens kvaliteter. Tarantinos tävlingsbidrag *Inglourious Basterds* blev inte någon kritikerfavorit, i *Guardian* kallades den för saker som en flygande metall-kalkon.

Vinnaren av Guldpalmen blev filmskaparen Michael Haneke och hans film *Das Weisse Band*, på engelska *The White Ribbon*, som skildrar barn i en tysk by före första världskriget.

Även om årets jury kännetecknats av spekulationer om jäv och inre dramatik, så var de flesta eniga om att Haneke var en värdig vinnare.

Men kanske kan årets faktiska vinnare sägas vara Cannesfestivalen själv.

Till följd av finanskrisen har allt mindre uppmärksamhet riktats mot extravaganserna kring strandpromenaden Croisette och mer på vad det egentligen handlar om från början: film.

Rebecca Heimann

Övervärderat...

När den blev offentlig upplät både *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* två sidor samt ledarkommentar åt Kulturutredningen. Spalt efter spalt ägnas åt gravallvarliga kommentarer till en statlig utredning. Det var uppenbart att *DN* och *SvD* tog på sig rollen som remissinstanser.

Och så har det fortsatt under vintern och våren. Särskilt *Dagens Nyheter* har granskat och kommenterat utredningen vecka ut och vecka in. Ingen aspekt eller frågeställning tycks ha undkommit kulturredaktionen.

Det är en fantastisk felbedömning av läsarintrasset och en strålande uppvisning i självupptagenhet.

Ja, kulturpolitik är offentlig, skattefinansierad verksamhet. Men artiklar om organisationsteorier, abstrakta mål och regionalpolitiska avväganden är otillständigt tråkiga. Att de är viktiga för byråkrater visar vem de två Stockholmstidningarna skriver för. Inte är det läsarna. Att journalister uppfattar sig som en del av det politiska etablis-

semanget beror på att kulturen i så hög grad politiserats i Sverige. Ända sedan 1970-talet har "kulturarbetare" (en beteckning som för tankarna till arbetsläger) påtagit sig den stora uppgiften att tillämpa den stora statens vision av kulturen som ett medel att öka demokrati och jämlikhet. De har sugit åt sig termer som "finkultur", "tillgänglighet", "delaktighet" och "utjämning". De har drillats i otaliga seminarieövningar om att all kultur är lika viktig.

Eftersom all kultur måste utgå från staten är kultur per definition alltid en budgetfråga, en fråga om anslag, kvantifierbara mål och resurstilldelning. Kultur är därför också en fråga om vinnare och förlorare. För journalister utgör alltså den flera hundra sidor långa Kulturutredningen en manifestation av makt och politik. Det är vad som fascinerar och upptar tankeverksamheten.

Men det är vad som samtidigt orsakar läsarflykt. Tidningskrisen har många orsaker, men vissa är självförvållade.

Mats Wiklund

...undervärderat

När jag för ett antal år sedan spelade som gatumusikant på Avenyn i Göteborg utsattes jag och mina medmusikanter vid ett tillfälle av hån och häcklande från förbipasserande unga killar med dålig självkänsla, något som alla gatumusiker råkar ut för vid något tillfälle. Vad som var anmärkningsvärt just den här gången var att häcklandet fick ett abrupt slut när ledargestalten i gänget ilsket tystade sina kamrater med orden: "Lägg av för i helvete – hör ni inte att det är Taube de spelar!"

Samtidigt som modernismen bredde ut sig på övriga riktningars bekostnad och 90-talisterna definitivt förflyttades ut i kylan, framhärdade Taube med både ett metriskt och klangmässigt formspråk som andades Karlfeldt och Heidenstam och en motivkrets som definitivt inte var *comme il faut* i det litterära svenska landskapet.

Men att betrakta Taube som enbart en arvtagare till 90-talisterna vore att förminska hans diktargärning. Han var faktiskt mer otidsenlig än så! I en tid då den fria versens primat predikades av det litterära etablissemanget sökte sig Taube till de allra strängaste versformerna. Inspirationen hämtades från de provencalska trubadurerna såväl som från barockdiktningen och romantiken. Att dikta

Taube.

på alexandrinerna har knappast stått högt i kurs i Sverige sedan 1600-talet, men det hindrade inte Taube. Den viktigaste inspirationen till hans lyrik kom ändå från antikens stora föregångare, främst Horatius.

Att Taube på detta sätt blickade bakåt betyder dock inte att hans poesi känns museal och antikvarisk – vad de samtida belackarna än må ha hävdad. Med en sällan skådad lekfullhet fyllde Taube de åldriga versformerna med sitt eget talspråk och motiv från sin egen vardag. Att han inte lät sig hindras av

konventioner framgår inte minst av att han till och med tonsatte några av sina hexameterdikter. Valsen "På kryss med Monsunen", om hur man tillagar fisksoppa, torde vara det märkligaste exemplet.

En modernist som förstod storheten i Taubes diktning var dock Gunnar Ekelöf som ständigt tog honom i försvar.

Taube själv betraktade sig inte som någon bakåträvarare på diktsens område och hans definition av god poesi är mer tolerant än vad modernisternas och klassicisternas någonsin har varit: "När får din dikt den sanna konstens prägel? / Jag svarar: – När ditt hjärta rörs därav."

Lars Anders Johansson

Apropå det faktum att man inte kan kritisera modernismen utan att få Hitlers akvarellmålningar dunkade i huvudet, vill vi anförda följande visdomsord av den modernistiske kompositören **Karlheinz Stockhausen**, om terrorattentaten den 11 september 2001:

”Nå, det som ägde rum där var ju – och nu måste ni alla justera era hjärnor – det största konstverket någonsin. Faktum är att dessa andar med en handling uppnådde någonting som vi inom musiken aldrig skulle kunna drömma om, nämligen att människor kan öva som galningar under tio år, helt fanatiskt, inför en konsert. Och sedan dö. Och det är det största av konstverk som finns i hela universum. Tänk er bara vad som hände där. Människor som är helt koncentrerade på denna enda prestation, och sedan femtusen människor som drivs till återuppståndelsen. I ett enda ögonblick. Jag hade inte kunnat göra det. Jämfört med det är vi ju ingenting som kompositörer.

All kultur är inte likvärdig

Enligt ett vanligt synsätt är alla kulturer likvärda och estetiska omdömen endast en fråga om tycke och smak. Mot detta kan man ställa Matthew Arnolds definition av kultur som en strävan efter fullkomlighet "genom att lära känna det bästa som har tänkts och sagts i världen".

BEAUTY

ROGER SCRUTON

OXFORD UNIVERSITY PRESS 2009

FIGURATIONER

REALISM OCH ROMANTIK I
NORSK SAMTIDSKONST

JOHAN LUNDBERG OCH
CHRISTOPHER RÅDLUND
Atlantis 2009

MULTICULTURALISM WITHOUT CULTURE

ANNE PHILLIPS

University Presses of California,
Columbia and Princeton 2007

WHOSE CULTURE?

THE PROMISE OF MUSEUMS
AND THE DEBATE OVER
ANTIQUITIES

JAMES CUNO (RED.)

Princeton University Press 2009

I år är det 140 år sedan den brittiske poeten och litteraturkritikern Matthew Arnold publicerade boken *Culture and Anarchy*. Den har sedan dess ständigt nytryckts och har i år återutgivits som en "Oxford World's Classic". I boken formulerar Arnold en berömd definition av kultur som "strävan efter vår totala fullkomlighet genom att, i al-

la defrågor som är mest angelägna för oss, lära känna det bästa som har tänkts och sagts i världen". Det handlar här alltså om en universalistisk strävan efter perfektion med hjälp av litteratur, konst, filosofi och vetenskap. Vi kan kalla detta för det *humanistiska* kulturbegreppet, både därför att det har ett allmänmänskligt syfte och därför att den humanistiska lärdomen står i centrum.

Men det finns också ett annat kulturbegrepp, framträdande i den samtida diskussionen av multikulturalism, där kulturer ses som kollektiva bärare av värden och rättigheter, snarare än som produkter av mänskligt handlande. I ett uttalande inför antagandet av FN:s deklaration om mänskliga rättigheter skrev det amerikanska antropologförbundet 1947 att "individen förverkligar sin personlighet genom sin kultur" och att "normer och värden är relativa för den kultur från vilken de härrör, så att varje försök att formulera postulat som har sin bakgrund i en viss kulturs föreställningar eller moralkod måste i motsvarande utsträck-

ning förringa tillämpligheten av varje deklaration om mänskliga rättigheter för mänskligheten som en helhet". I klartext: tal om mänskliga rättigheter är bara uttryck för en specifik *västerländsk* föreställning om sådana rättigheter. Vi kan kalla detta för det *antropologiska* kulturbegreppet.

Arnolds tankar om kultur som en strävan efter mänsklig fullkomlighet får en samtida återklang hos Roger Scruton när han i sin bok om skönhet, *Beauty*, försvarar objektivitet i estetiska omdömen. Kriteriet för att ett konstverk ska kunna sägas vara skönt i en objektiv mening är att det ger uttryck för "giltiga och förhöjda former för mänsklig erfarenhet – former i vilka det mänskliga livet kan blomma i enlighet med dess inre behov och uppnå den sorts förverkligande som vi bevitnar i Sixtinska kapellets tak, i *Parsifal* eller i *Hamlet*".

Skönhetens objektivitet
Shandlar, enligt Scruton, om vad vi gör när vi tillskriver ett objekt skönhet. När vi hävdar att något är skönt, så handlar detta påstående om objektet för

vår bedömning, inte om oss.

Upplevelsen av skönhet i Tizians *Venus från Urbino* kan alltså inte jämföras med de mer pornografiska kvaliteterna i François Bouchers *Blond odalisk*. En estetisk upplevelse har alltid det estetiska objektet, inte oss själva, i centrum. I den pornografiska upplevelsen står däremot vi och våra begär i centrum, och bilden eller människan framför oss reduceras till medel att tillfredsställa dessa begär.

Scrutons resonemang kring estetisk objektivitet är inte helt tillfredsställande. Att estetiska omdömen handlar om estetiska objekt och inte om subjektet som faller omdömena, är knappast tillräckligt för att grunda någon långtgående objektivitet. Fortfarande återstår frågan om hur vi kan avgöra att vissa estetiska omdömen är giltiga eller sanna.

Scruton är mycket mer övertygande när han argumenterar för att det sköna är *nödvärdigt* för ett gott mänskligt liv. Skönhet, skriver Scruton, talar till oss om mänskligt fullkomnande, "inte om saker som vi vill ha, utan om saker som vi bör vilja

Bland detta nummers recensioner: Är estetiska omdömen enbart en fråga om tycke och smak? Finns det egentligen något skäl att bära sorgedräkt på begravning? Och vad händer med människan i en tillvaro av fullständig tystnad?

Liksom de stora föregångarna i genren använder sig nyromantikerna i kretsen kring Odd Nerdrum av landskapet och människokroppen för att gestalta allmänmänskliga tillstånd som hopp, längtan, undran och vemod. Här målningen *Allis läser* av Johan Patricny.

ha, eftersom den mänskliga naturen fordrar dem". Vi behöver inte vara överens om vad som är skönt för att kunna enas om att skönhet är viktigt för oss.

Som människor och handlande varelser, utsatta och sårbara, behöver vi en återkommande bekräftelse på att världen är en plats där vi passar in

och där vi kan förverkliga våra inneboende kapaciteter. Skönheten i naturen och i den konst och arkitektur som vi själva skapar kan förlika oss med vår förgänglighet och få oss att höja oss över våra begränsningar. Skönheten uppmuntrar och tröstar oss, ingjuter hopp i motgången och när våra drömmar med visioner av något större och bättre

re. Det är i detta som skönhetens moraliska värde består.

Skalet att trängas tillbaka som kriterium på god konst under inflytande av modernism, som hellre betonade formexperiment, samhällskritik och provokationer mot medelklassen. Men hela tiden har det funnits

en kreativ och livlig motrörelse, som i stället för att spotta på den har använt traditionen som en källa till kunskap och utveckling. I kretsen kring den norske målaren Odd Nerdrum formades under 1980-talet en neoromantisk och neosymbolistisk skola som, liksom de stora föregångarna i genren, använder sig av landskapet och män- »

niskokroppen för att gestalta allmänmänniskliga tillstånd av hopp, längtan, undran och vemod.

Denna estetiska rörelse har fått en fullödlig presentation i boken *Figurationer* av Johan Lundberg och Christopher Rådlund. Utöver en redogörelse för bakgrunden för den figurativa konstens återkomst i Norge, så ges en ingående presentation, rikt illustrerad, av dess unga utövare. Namn som Trine Folmoie, Helene Knoop, Marius Moe, Johan Patricny och, inte att förglömma, neosymbolisten och medförfattaren till boken, Christopher Rådlund, förtjänar vår uppmärksamhet för att de tar livet, konsten och skönheten på allvar i en tid när så mycket av konstscenen upptas av inåtvänt teoretiserande, okunnig subjektivism, och oreflektat hat mot auktoriteter.

Det antropologiska kulturbegreppet fick ett uppsving under 1970-talet då postkolonial teori inspirerad av Edward Saids *Orientalism* gjorde gemensam sak med den strukturella maktkritik som formulerades av Michel Foucault. Kultur kom att ersätta klass som analysredskap i studiet av ojämlikhet och orättvisa. Invandrare och minoriteter sågs som offer för en diskriminering baserad på deras underordning i förhållande till majoritetskulturen. Boten för detta ansågs ligga i gruppsspecifika och kulturrelaterade rättigheter som skulle ge uttryck för ett "erkännande" av minoritetskulturer och värde och skydda dess medlemmar mot assimilering till majoritetskulturens värdesystem – kort sagt, en *multikulturalistisk* politik.

Men multikulturalismens antagande om att alla kulturer i lika hög grad förtjänar att bevaras på sina egna villkor är inte oproblematiskt. Så invände till exempel den liberala feministen Susan Moller Okin att i ett samhälle där majoritetskulturen är mer liberal och jämställd än minoritetskulturer, så finns det ingen anledning för feminister att ge sitt stöd åt en multikulturell politik som, genom att ge minoriteter en rätt

att slippa anpassa sig, bidrar till att konservera kvinnofientliga traditioner.

Okin beskyldes i sin tur för att odla ett "vi och dom"-perspektiv, där den liberala västerländska kulturen fick representera allt som är gott och rätt, medan förtrycket alltid utspelas inom minoriteter med en annan bakgrund än den västerländska. En ansats att ta diskussionen till en ny nivå kom med statsvetaren Anne Phillips bok *Multiculturalism without Culture*. Phillips menade att det såväl hos Okin som hos hennes kritiker fanns en otillfredsställande tolkning av kultur som något monolitiskt och givet.

Phillips diskuterar i detta sammanhang den roll som hänvisningar till kultur spelar i domstolar. I ett brittiskt fall lindrades livstidsdomen mot

Skönheten i naturen och i den konst och arkitektur som vi själva skapar kan förlika oss med vår förgänglighet och få oss att höja oss över våra begränsningar.

en pakistansk man, som hade dödat sin svägerska genom att köra över henne med sin bil, för att hon lämnat ett arrangerat äktenskap och börjat sällskapa med en gift man. Domaren ansåg, i sin sammanfattning, att kvinnans beteende måste te sig "djupkränkande för någon med er bakgrund och religiösa föreställningar" och att brottet därför borde ses som en följd av att "något exploderade i ert huvud och vållade er en fullständig och plötslig förlust av självkontroll". Livstidsdomen lindrades till sex och ett halvt års fängelse.

Phillips slutsats är emeller-

tid inte att kulturell bakgrund är irrelevant i domstolar. Det vore, menar hon, orättvist mot åtalade att inte väga in hur deras föreställningsvärld påverkat deras handlande. Däremot är hon bekymrad över att kulturella ursäkter fungerar stereotypiserande, att man drar slutsatsen att "eftersom du tillhör denna kultur, så är detta ett normalt handlande för dig". Även om det är välvilja som föranleder kulturella förklaringar, så är resultatet att man förstärker skiljelinjen mellan majoritet och minoriteter.

Phillips ser lagar som diskriminerande om de utesluter individer som väljer att bära till exempel slöja eller turban från karriärer som annars är öppna för alla medborgare. Detta är emellertid ingen oproblematisk position. Som den nyligen bortgångne filosofen Brian Barry hävdade i boken *Culture and Equality*, så kommer alla lagar att beröra människor på olika sätt. En lag om rökförbud i offentlig miljö kommer att drabba rökare hårdare än icke-rökare, en lag mot rattfylleri kommer att drabba drinkare som vill köra bil hårdare än absolutister som ogillar att köra bil. Men det innebär inte i sig att lagarna i fråga är orättvisa.

Nu skulle Phillips kanske invända, att lagar som avvisar religiös klädedräkt för till exempel offentligt avlönad skolpersonal med hänvisning till vikten av att hålla isär stat och religion, och som samtidigt accepterar att kristna helger som jul och påsk ger rätt till ledighet från arbetet, i själva verket bara är ett uttryck för en sekulariserad kristen majoritetskulturs åskådning. Sekulariserade kristna har inte samma behov som fromma muslimer att manifesteras i intro i klädedräkt, men de tar för givet att jul och påsk, inte *eid al-fitr*, ska berättiga till ledighet.

Är detta ett moraliskt problem? Bara om vi ser rättvisa som liktydigt med värdeneutralitet. Men detta är inte en rimlig hållning. Inget samhälle med lagar som skiljer mellan tillåtet och otillåtet handlande skulle i så fall kunna vara rättvist.

Rättvisa handlar inte om att ge alla intressen samma utrymme, utan om att ge människor vad de har rätt till. Vi kan hävda att vi har rätt till återkommande ledighet från arbetet (för att inte slita ut oss i förtid), men hur mycket ledighet och på vilka dagar är inte en fråga om moraliska rättigheter, utan om politiska beslut. I en demokrati kommer sådana beslut att återspegla flertalets preferenser. Alla kommer inte vara lika nöjda med utfallet, men ingens rättigheter har kränkts, eftersom detta inte är en fråga om moraliska rättigheter från första början.

Museivärlden befinner sig sedan en tid i skärningspunkten mellan det humanistiska och det antropologiska kulturbegreppet. De stora västerländska kulturhistoriska museerna tillkom under 1800-talet i en tid av självförtroende och förnuftsstro. Man förevisade föremål från världens alla hörn i en övertygelse om att de kunde utgöra byggestenar i en "universell kunskap" och i en strävan att "bevara vårt gemensamma konstnärliga arv", som James Cuno beskriver det i antologin *Whose Culture?*. Cuno, som till vardags är chef för Art Institute of Chicago, bekänner sig till det humanistiska kulturbegreppet. När han talar om vårt gemensamma konstnärliga arv, så avser han just hela människosläktets samlade produktion av konstföremål. Det ideal som Cuno förespråkar är det *encyklopediska museet*, där poängen är att under ett och samma tak erbjuda ett representativt urval av olika samhällens och epokers kulturprodukter. Museernas uppgift, skriver han, är att "välja ut konstverk som anses vara viktiga nog att bli förda in i offentligheten och bevarade till glädje och bildning för alla människor i alla tider".

En liknande tanke framförs av en annan medverkande i antologin, Neil MacGregor, chef för British Museum, som pekar på vikten av att inte enbart relatera de utställda föremålen till deras kulturella (i den antropologiska meningen) sammanhang. Det ligger ett värde i att föra samman föremål med oli-

ka bakgrund för att vinna vissa allmänmänskliga insikter. Vill vi förstå hur vi själva tänker om Gud och det gudomliga, så kan det vara en poäng att förstå hur japaner tänker om samma sak.

Vill vi förstå hur vi själva tänker om Gud och det gudomliga, så kan det vara en poäng att förstå hur japaner tänker om samma sak.

Detta är det encyklopediska eller universella museets själva idé, att vi i mötet med det rumsligt eller tidsligt avlägsna får ett perspektiv på oss själva som lär oss något om det mänskliga och inte bara om isolerade (antropologiska) kulturer.

Men det encyklopediska museiidealet är idag i högsta grad omstritt. Undertryck av postkolonial teori, multikulturalistisk politik och tilltagande västerländska skuld känslor för ett kolonialt förflutet, har det kulturöverskridande museet kommit att framstå som uttryck för förtryck. Att ställa ut föremål från Afrika och Asien, eller från ursprungsbefolkningar i Australien och Amerika, ses som en kränkning av de berörda kulturernas integritet.

I takt med att det antropologiska kulturbegreppet har kommit att tränga undan det humanistiska, så har det nämligen också växt fram en multikulturalistisk rättighetsmoral, som hävdar att kulturer, snarare än individer, är bärare av rättigheter, eller åtminstone att individers viktigaste rättighet är "rätten till den egna kulturen".

För de västerländska museerna innebär den multikulturalistiska rättighetsmoralen att man ställs inför krav inte

bara på att återställa föremål till ursprungsbefolkningar, utan också att man inte ens ska göra utställningar om eller presentera skildringar och bilder av dessa folk utan deras medgivande. Deras historia ses som deras egendom och inte längre som en del i ett allmänmänskligt kunskapsinnehåll.

Ofta har museiföremålen framställts av samhällen och folk som inte längre existerar. Det innebär emellertid inte att krav på "återlämnande" uteblir. De stater som idag kontrollerar de tidigare samhällenas territorium hävdar att dessa föremål ingår i deras "kulturarv". Filosofen Kwame Anthony Appiah noterar i sitt bidrag apropå Nigerias anspråk på att "få tillbaka" terrakottaskulpturer framställda av Nokfolket för två tusen år sedan, att vi inte vet hur Nokfolket såg på dessa skulpturer, men att vi kan vara säkra på en sak: "de gjorde dem inte för Nigeria".

Man kan alltså på goda grunder ifrågasätta att moderna nationalstater egentligen är rättmätiga ägare till tidigare samhällens kulturprodukter. En ytterligare komplikation är att vissa av de föremål som förts till västerlandet av kolonialarméer var krigsbyten redan före den koloniala erövringen. Även de folk som underkuvades av européerna hade en historia av krigståg och plundring mot omgivande samhällen. Det gör det än mer oklart vem som är rättmätig ägare till museiföremålen.

Det rimliga, utifrån ett humanistiskt kulturbegrepp, vore att se på sådana museiföremål, där det inte längre går att hävda specifika individers äganderätt, som *mänskliga* tillgångar, som *förvaltas* av museerna, snarare än som nationell egendom. Frågan om rättmätig ägare kan då ersättas av frågan om vem som bäst förvaltar dem – skyddar dem mot förstöring och gör dem tillgängliga för forskare och publik. En sådan hållning ter sig mer sympatisk än den aggressiva kulturalism som gör anspråk på att äga såväl människorna som historien.

Per Bauhn

Ritualer är nödvändiga

RITUAL AND ITS CONSEQUENCES

AN ESSAY ON THE LIMITS OF SINCERITY

ADAM SELIGMAN, ROBERT WELLER, MICHAEL PUETT OCH BENNETT SIMON

Oxford University Press 2008

Finns det egentligen något skäl att gå i högmässan? Finns det något skäl att bära sorgedräkt på en begravning, eller att skåla i enlighet med konventionen, eller att överlämna små presenter när traditionen kräver det?

Ett svar, och för många av oss det svar som alltid ligger närmast till hands, är naturligtvis nej. Nej, för det finns inget särskilt skäl att gå i kyrkan om man inte själv råkar gilla det och känna för det; det viktiga är, skulle även många ögonfuktigt fromlande personer säga, att man är uppriktig i sin tro. På samma sätt är det med sorgedräkten: man behöver inte respektera ritualen, bara man är uppriktig i sin övertygelse, för man sörjer inte med kläderna. På samma sätt tänks det vara med slipsbärande eller skålande eller överlämnande av gåvor. De är bara yttre saker, saker som man gör som tänks signalera en inre inställning, men detta yttre är i själva verket oväsentligt och oftast onödigt. Det viktiga är återigen att ens sinne lag är uppriktig – att man deltar i sorgen eller gläds med eller respekterar någon annan.

Det svaret, "uppriktighetssvaret", är, som fyra Harvardprofessorer påpekar i en stimulerande liten bok med titeln *Ritual and its Consequences*, inbyggt i den moderna kulturen. Det är lätt att se hur det kan få institutioner och traditioner att vittra ned. Om ritualerna, alltså de upprepade yttre handlingar som är knutna till vissa situationer, verkligen är onödiga, så kommer inte det hävdvunna att överleva. Kanske kan man betänka sin egen eller någon helt annans dödlighet när man

på långfredagen går ut och dansar och dricker paraplydrinkar – men det troligaste är förstås att man inte riktigt kommer att komma på tanken att det finns något annat eller någon annan som är tillräckligt värd att respektera för att man skall avstå. Likväl: tanken att det aldrig är den yttre handlingen som spelar roll, utan bara det inre uppriktiga sinne lag, är en väsentlig del i det som vår civilisation har blivit. Ritualerna tänks själva vara en sorts sorgedräkter, något som vi har lagt av när vi har nått en mer levnadsglad, kanske också vackrare tid.

Men är ritualerna verkligen bara något dött och mekaniskt? "Genom att behärska sig själv och återvända till ritualen", berättas det att Konfucius sade, "blir man mänsklig."

För den som orienterar sig litet i den tidiga kinesiska filosofin kan det ständiga talet om ritualernas betydelse närmast vara litet alienerande. Varför är ritualerna så viktiga? Vad är det egentligen som den moderna kulturen har förlorat? Adam Seligman, Robert Weller, Michael Puett och Bennett Simon försöker i *Ritual and its Consequences* försvara ritualerna och ge dem en viktig roll – i vilken kultur som helst, även den moderna. Det är en spretig och kul bok som hämtar näring ur mycket olika discipliner och traditioner; av författarna är en religionsvetare, en sinolog, en psykiatriker och en antropolog.

Författarna tar sig fram genom familjeliv, bönsens psykologi, arkitektur, musik och lekar. De vill visa att ritualer har två kännetecken som de kanske inte alltid förknippas med. Det första är att ritualen är formbar: den kan ändras utifrån omständigheter. I varje tradition finns det en motsättning mellan dem som vill att ritualerna skall förbli precis så som de är å ena sidan och dem som vill vara mer "kreativa" och förändra dem å andra sidan. För att en ritual skall vara en ritual måste den förstås ha någon sorts beständighet och därför inte kunna ändras hursomhelst. Men å andra sidan får den enligt Se-

Kan du skicka saltet? Ingen oskyldig fråga.

ligman, Weller, Puett och Simon inte heller stelna och bli helt slutna. Under det första århundradet före Kristus uppstod en sådan kamp i Kina mellan konfucianer som ville förbjuda förändring å ena sidan och sådana som ansåg sig tillhöra de "visa" och därför i kraft av sin visdom kunna ändra ritualerna helt efter eget skön.

Det avgörande är här för Seligman och de andra att ritualer måste kunna vara tillräckligt smidiga för att inte bli just mekaniska, tomma skal som inte upplevs som meningsfulla.

Det andra grundläggande i det här sättet att förstå ritualer är att de skapar en sorts imaginär extravärld där inte den vanliga världens regler och maktförhållanden och självklarheter behandlas på samma sätt som vanligt. Ett exempel är då att be någon om något. När man under en måltid frågar någon om han skulle kunna skicka saltet så är det förstås inte en genuin fråga: man förväntar sig att personen skall göra det, och skulle inte heller acceptera att personen vägrade. Ändå föreskriver ritualen – för en ritual är det – att man ställer frågan som om personen faktiskt kunde vägra utföra det som han ombes att göra.

Man behandlar en självklarhet som om den inte vore en sådan. Genom att tillskriva personen ett fiktivt handlingsutrymme och en möjlighet att säga nej skapar man en fiktiv värld som gör situationen lättare att hantera. Och den självklara, automatiska, nästan mekaniska artigheten är helt grundläggande för ritualen. Det spelar då inte så stor roll om den person som ber om saltet egentligen är grinig, på dåligt humör, eller anser sig stå över den person som förväntas skicka saltet. Ritualen slipar av

de kanterna: den gör situationen hanterlig genom att måla upp en annan möjlig värld där det självklara inte är just självklart.

För den som bara bryr sig om "uppriktighet" är den artigheten kanske bara en yttre form, en sorglig etikettsregel på precis samma sätt som plikten att bära sorgedräkt. Men ritualen kan hantera de besvärliga situationerna mycket bättre än det uppriktiga sinnelaget. Att utföra de yttre handlingarna blir då ett sätt att visa tillbörlig respekt även i situationer då ett krav på rätt sinne lag skulle innebära att en person inte visar någon respekt alls, eftersom han faktiskt saknar ett omtänksamt sinne lag. Man skakar hand med motståndaren, kysser den avskyvärda fastern på kinden eller frågar om någon kan tänka sig att skicka saltet; ritualen påbjuder det yttre, men den kan inte kräva för mycket av det inre.

Det västerländska tänkandets historia är besattheten av det inre ett av protestantismens barn. *Ritual and its Consequences* är därför i någon mening en katolsk, judisk eller konfuciansk bok: den vill försvara ritualer som grundläggande samhällslika fenomen som inte skall överlastas med krav på att sinnelaget alltid måste vara det rätta. I den judiska traditionen, framhåller författarna, finns distinktioner mellan de bönetillfällen vid vilka sinne laget måste vara det riktiga, alltså uppriktigt, allvarligt och fokuserat, och andra i vilka några sådana krav inte finns. Även vid de senare gör den som ber det som han skall. Här är det avgörande helt enkelt att skapa en balans mellan den yttre handlingen och kravet på det inre sinne laget, och hos Seligman och de andra blir alltså analysen av ritualen ett ställningstagande för ritualen, formen och det yttre.

Den som tänker på annat under begravningen förstör inte nödvändigtvis ritualen. Men den som tror att bara den inre känslan spelar någon roll, och därför kommer i kläder som inte meddelar sorg, har missförstått ritualens krav och natur. Liksom sorgens, förstås.

Johan Tralau

Einsteins liv sett med nya ögon

EINSTEIN

HANS LIV OCH UNIVERSUM

WALTER ISAACSON

ÖVERSÄTTNING: ROLAND

POIRIER MARTINSSON

Albert Bonniers Förlag 2009

Einstein upphör aldrig att fascinerar. Jag blev själv ohjälpligt fast när jag som nybakad student läste *The Universe and Dr Einstein* eller vad nu den lilla boken hette. Hans fysik har sedan dess förföljt mig. Det har den gjort också för alla andra fysiker. Einstein står ju som en gigantisk portalfigur för hela 1900-talets fysik. Han startade den nya atomteorin, kvantfysiken, eller bläste åtminstone rejält liv i den glöd som Max Planck hade tänt. Han skapade så gott som ensam både den speciella och den allmänna relativitetsteorin, som helt revolutionerar vår uppfattning om rum och tid. Genom hela sitt sätt att vara, och inte minst genom sitt utseende, kom han att bli ikonen för en vetenskapsman.

Medan hans vetenskapliga insatser hela tiden varit välkända har kunskapen om människan Einstein kommit fram mera efterhand. Inte förrän långt efter hans död 1955 har hans omfattande och ofta avslöjande brevväxling blivit tillgänglig för forskarna. Det skedde först sedan hans sekreterare under många år, Helen Dukas, gått bort 1982. Hon vakade nämligen strängt över Einsteins kvarlåtenskap. Hon ville att Einsteins rykte som vetenskapsman inte skulle solkas av hans mera mänskliga sidor. För oss ger de välformulerade breven snarare en ytterligare spännande dimension åt ikonen. Men nog finns där saker för sensationsjournalister: antydningar om kvinnoaffärer, ett tidigare okänt barn som Einstein fick med sin första hustru, Mileva Maric, innan de var gifta.

Einsteins samlade skrifter, med all bevarad korrespondens, ges nu ut successivt. Och

all hans skriftliga kvarlåtenskap finns sedan länge tillgänglig i olika arkiv.

Biografierna över Einstein är legio. För den som särskilt vill förstå Einsteins fysik är kollegan Abraham Pais vetenskapliga biografi från 1982 oöverträffad. Vetenskapsjournalisten Albrecht Fölsingger i sin Einsteinbiografi – på engelska 1997 – en bred levnadsteckning, där också fysiken behandlas populärt men vederhäftigt. Och nu kommer en tjock lunta – totalt 665 sidor, varav 75 sidor är fotnoter – i form av en svensk översättning av den amerikanska journalisten Walter Isaacsons verk från 2007.

Det är beskrivningen av människan Einstein som är Isaacsons starka sida. Fysiken finns med, men i så ytlig form att det inte går att få något riktigt grepp om den. Desto klarare belysning får Einstein som person. Isaacson har på ett förtjänstfullt sätt plöjt igenom mycket av Einsteins brevväxling och dessutom nästan allt som hittills skrivits om honom; litteraturförteckning i boken är på 14 sidor bara den. Han har fått många goda råd från flera kunniga Einsteinforskare, vilket ger ett extra värde åt boken. Och han skriver medryckande, driven journalist som han är.

Det är en sammansatt personlighet som skall beskrivas.

Ta Einstein som forskare. Han samarbetar gärna med andra, och hans enorma efterlämnade vetenskapliga korrespondens vittnar om hur frikostigt han delar med sig av sitt kunnande och sina uppfattningar. Men han handleder nästan inga studenter. Någon skola eller lärjungekader växer inte upp runt honom. Han är över huvud taget inte särskilt intresserad av att undervisa. Han förblir rätt mycket ensamvargen som hela tiden söker sig egna vägar. Lägg därtill att han fram till 40-årsåldern var den vetenskaplige revolutionären med idéer kring atomfysiken som även hans medfysiker kunde ha svårt att acceptera. Men därefter, när hans idéer slagit igenom, blir Einstein under resten av sitt liv motståndsmän mot

Einstein ansåg att fysiken måste spegla naturens inre harmoni.

FOTO: UNDERWOOD/CORBIS/SCANPIX

den nya fysiken, som han inte tycker speglar den inre harmoni som han menar naturen har. "Den gode Guden spelar inte tärning", är hans kärnfulla sätt att uttrycka sin uppfattning.

Eller ta Einsteins inställning till religionen. Han är jude av födsel, identifierar sig gärna med det judiska folket – "min stam" som han kallar det – men tar avstånd från den ortodoxa judendomen. Han stöder upprättandet av en judisk stat men är samtidigt mån om palestiniernas väl. Han är i djup mening religiös men tror inte på en personlig Gud. Hans Gud är en opersonlig, deistisk Gud som visar sig i naturens lagbundna harmoni men som inte bryr sig om människors öden.

Einstein är lika egensinnigt genomtänkt i sin politiska inställning. Han är pacifist fram till dess han inser att undfallenhet inte är rätta medicinen mot nazismens våld. I fruktan över att tyskarna skall hinna före uppmanar han i augusti 1939 – då för övrigt utan större effekt – president Roosevelt att sätta igång ett kärnvapenprogram i USA. Efter kriget arbetar han på alla sätt för att vapnet aldrig skall komma till ytterligare användning.

Isaacson belyser många av Einsteins egenskaper. Till dem hör att han är rebellisk, nyfiken, språkligt träffsäker, allergisk mot allt vad hjordmentalitet heter, på samma gång världsmedborgare och individualist. Han är inkännande make och

far men ibland flyr han till sitt arbete för att komma undan vardagsproblemen. För den som vill komma människan Einstein närmare in på livet är Isaacsons bok ett givet val.

I recensioner av översatta böcker får översättaren ofta på sin höjd en nick i en bisats. Att omsätta en så omfattande volym som Isaacsons bok till svenska är i sig en utmaning och en grannliga uppgift som ställer stora krav. Det finns, menar jag, i fall som detta därför anledning att titta närmare på just översättningen, inte minst för att den har såväl förtjänster som brister.

Den språkliga bearbetningen är gjord av författaren och filosofen Roland Poirier Martinsson. Till förtjänsterna hör att denne får svenskan att flyta. Om man bara snabbt läser igenom boken tycker man att han återger Isaacsons medryckande text väl. Men går man mera i detalj uppenbarar sig bristerna. Roland Poirier Martinsson använder onödigt ofta "svengelska" ord som interagera, implicera, evidens, kurvatur, seriositet, kontradiktion, ja exemplen kan mångfaldigas. Det är här inte fråga om att direkt återge facktext. Istället försöker sig Roland Poirier Martinsson snarare på att försvenska benämningar när han verkligen skulle behövt använda de rätta facktermerna.

Över huvud taget leder Roland Poirier Martinssons återgivning av de mera fysikaliska avsnitten i Isaacsons bok på många håll bara till ökad förvirring. Han byter på flera ställen originalets singular mot plural, ändrar bestämd form till obestämd eller omvänt, får ibland till konstiga syftningar etcetera. Jag har noterat ett hundratal förvirrande ställen av detta slag, alltifrån nyanser till direkta felöversättningar som gör fysiken helt obegriplig.

Men det mest iögonfallande är nog ändå när han hänvisar till ett av Kants storverk som *Kritik av det sunda förnuftet*.

Den svenske fackgranskaren borde nog varit mera uppmärksam!

Bengt E Y Svensson

Bistånd kan öka korruptionen

IT'S OUR TURN TO EAT

THE STORY OF A KENYAN

WHISTLE BLOWER

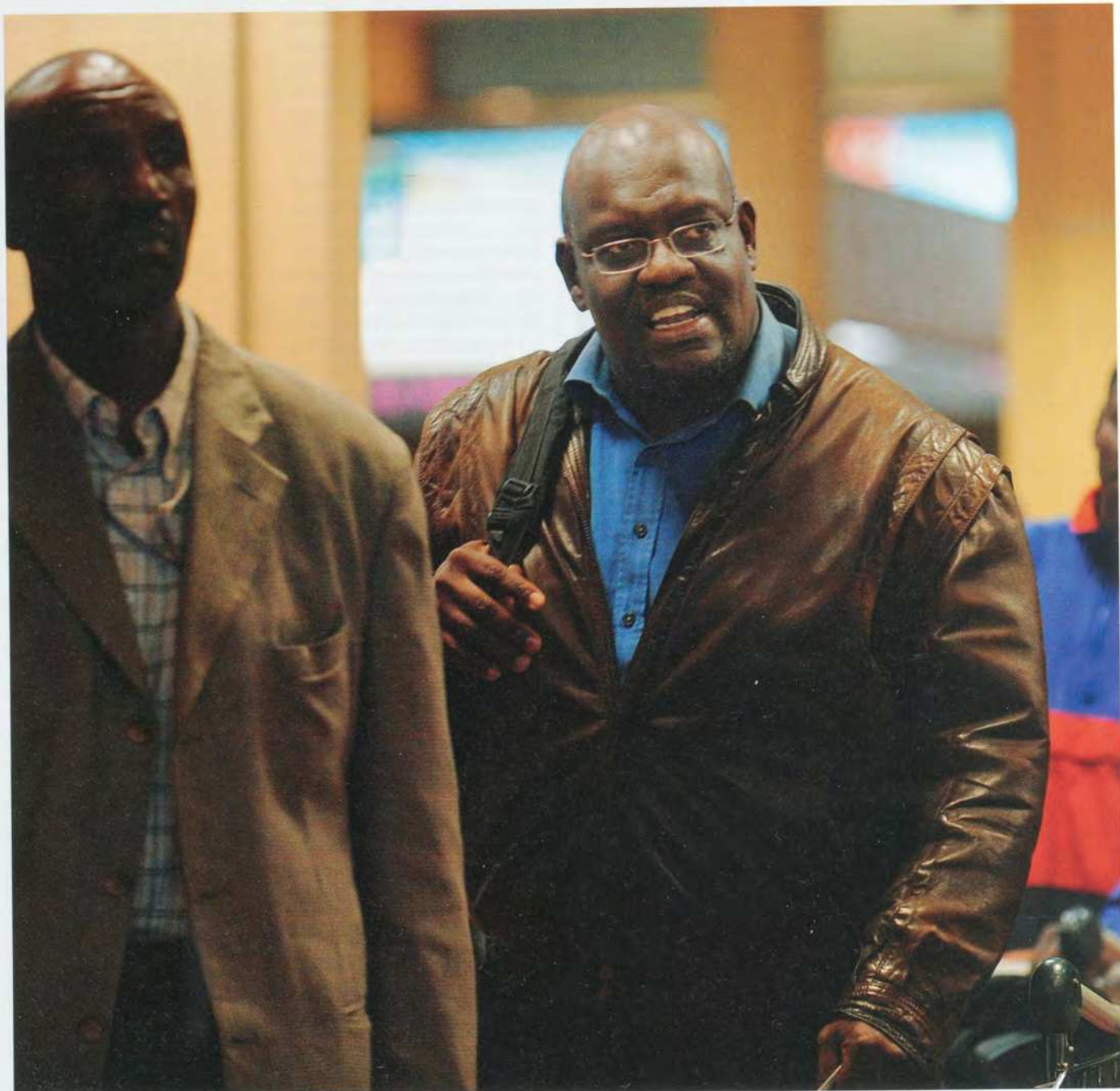
MICHELA WRONG

Fourth Estate 2009

Vissa personer har stort civilkurage och kan göra skillnad. John Githongo, korruptionsbekämparen från Kenya, är en sådan. Jag träffade honom i Nairobi för Axess räkning inför det historiska valet i Kenya 2002, då den korrupta och hårdföra Moi-regimen faktiskt kunde falla. John Githongo var då chef för antikorrupptionsorganisationen Transparency International i Kenya. Han kallades "The Big Man" och han är stor, rent fysiskt. Men framför allt fyllde han rummet med sin frispråkighet om korrupta politiker, som han beskrev som "plundrarna".

I december samma år vann oppositionen under ledning av den äldre Mwai Kibaki valet. Daniel Arap Moi trädde tillbaka efter drygt tjugo år, och utan att skramla med vapen. Det var gryning för Kenya. Förväntan låg i luften. En ny ledning hade fått makten i fria och demokratiska val, barnen skulle få skolor och Kibaki lovade krafttag mot korruptionen. Den nye presidenten utsåg John Githongo till ansvarig korruptionsbekämpare. Githongos team med jurister fick symboliskt nog lokaler i presidentens absoluta närhet. Nu skulle den gamla ordningen störtas.

Två år senare, på morgonen den 6 februari 2005, i ett dimmigt och råkallt London knackar det på dörren hemma hos *Financial Times*-journalisten Michela Wrong. Utanför dörren står John Githongo med resväskor, sprängfyllda av dokument som bevisar den nya regimens svindleri. Mängder av dokument, men också inspelningar, för Githongo hade börjat använda dold mikrofon när han insåg att den nya ledningen berikade sig själv lika mycket som den gamla. I exilen i London, ständigt trakasserad av Kenyas »

"The Big Man" John Githongo.

FOTO: AFP PHOTO/TONY KARUMBA/SCANPIX

säkerhetstjänst, inleder han det mödosamma arbetet med att skriva ihop en rapport om hur 750 miljoner dollar förskingrades genom det påhittade bolaget Anglo Leasing. Som justitieministern i förtroende sa till John Githongo, som bandade: "Anglo Leasing, det är vi."

"Vi", alltså regeringen, men också eliten inom folkgruppen kikuyu, som varit bortträngd från maktens köttgrytor och som nu ansåg sig ha rätt att äta. Eftersom John Githongo är kikuyu antogs han vara lojal.

Nu har Michela Wrong skrivit en bok om John Githongo, som hon var ytligt bekant med sedan sin tid i Kenya. Han valde att söka sin fristad hos henne eftersom det inte var allmänt känt att de hade mötts tidigare. Michela Wrong, som har arbetat för Reuters, BBC och *Financial Times* i Afrika, är en driven stilist som inte räds den kommenterande journalistiken. Tidigare har hon skrivit den prisbelönta och mycket läsvärda *In the Footsteps of Mr Kurtz*. Hennes nya bok, *It's Our Turn To Eat*, hand-

lar om John Githongos envetna kamp, men det är mer än en bok om en visslare och mer än en bok om Kenya. *It's Our Turn to Eat* hade kunnat handla om vilket land som helst där korruption, inte minst den politiska korruptionen, är satt i system. Exempelvis Rumänien eller Italien.

Michela Wrong tydliggör att det bakom varje mottagen muta finns någon som är beredd att betala den. I Afrikas fall ett västerländskt eller kinesiskt bolag. En annan, och ännu mer obekvä, symbios, är den mellan

korrupta regimer och biståndsgivare. Det problemet, som hon kallar "moralisk närsynhet", är centralt i Michela Wongs bok. Inte minst när det gäller Världsbankens relationer till sina låntagare.

John Githongo släppte den explosiva rapporten, han blev hjälteförklarad, och några ministrar i Nairobi tvingades faktiskt att avgå. Presidenten satt kvar. Men det tog två och ett halvt år innan någon myndighet i väst bad om ett möte med John Githongo om Ang-

lo Leasing. När en inbjudan till sist kom var det inte från någon biståndsmyndighet, utan från brittiska bedrägeriroteln. Bara ett land, Holland, frös utbetalningen till Kenya på grund av korruptionsskandalen. Storbri-tannien ökade tvärtom stödet till Kenya vid den här tiden. Den brittiske premiärministern Tony Blair hade bestämt sig för att ett slags Marshallplan, en massiv biståndsinsats, var lösning-

John Githongo ville få västländer att komma till insikt om att bistånd kan göra mer skada än nytta.

en för Afrika. Samtidigt kampanjade den amerikanske ekonomen Jeffrey Sachs för en rejäl ökning av biståndet till Afrika. Budskapet populariserades genom flera storstilade artistgalor. Superstjärnor som Bono och Bob Geldof drog igång konserter och hjälpverksamhet. Någon som John Githongo passade liksom inte in i bilden. Han berättar för Wrong att han började känna sig alltmer illa till mods. Vad ville egentligen världens Geldofs och Bonos? Det fanns, kände John Githongo, en nykolonial dimension i det att konstant kräva mer bistånd till Afrika, utan att någonsin fråga om kompetensen hos dem som var ansvariga för att ta hand om och dela ut pengarna. Han anade, bakom den moraliska självgodheten hos aktivisterna i den brittiska medelklassen, ett slags föraktfull attityd. "Det finns en nedlåtande, implicit rasistisk, argumentation när det gäller Afrika, man tycker att för mycket fokus på att bekämpa korruption underminerar kampen mot fattigdom. Men korruption, systematisk sådan är den största fattigdomsfaktorn i Afrika", säger Githongo

till Michela Wrong. Han berättar om en lunch med några brittiska biståndsansvariga, som mellan raderna anklagade honom för att "förstöra deras biståndsprogram".

Som gäst i ett annat land be-sklagade sig John Githongo inte över brittiska politikernas likgiltighet. En person som däremot reagerade var Storbri-tanniens legendariske envoyé i Kenya, sir Edward Clay. När Clay var stationerad i Kenya skrädde han inte orden när det gällde korruption. I två beryktade framträdanden i Nairobi, som nu går under namnen *Vomit 1* och *Vomit 2*, uppkastning ett och två, anklagade han ledningen för frosseri. Clay blev uppläxad av maktens män i London och Nairobi, men hjälteförklarad bland vanliga arbetare i Kenya.

Signalen som väst skickade i samband med Anglo Leasing-skandalen var att det är okej att förskingra 750 miljoner dollar, säger Clay till Wrong. "Budskapet till det kenyanska folket var tydligt: vi ger alltid ledningen vårt stöd oavsett hur korrupt den är."

"The Big Man", John Githongo, hade stora ambitioner. Han ville inte bara göra Anglo Leasing allmänt känt. Han ville också få västländer att komma till insikt om att bistånd kan göra mer skada än nytta eftersom det håller korrupta regimer under armarna. Det lyckades han inte riktigt med.

Frågan är om andra när större framgång när det gäller att problematisera konsekvenserna av bistånd. Bara de senaste månaderna har det kommit två internationellt uppmärksammade böcker i frågan: *Dead Aid* av den zambiska ekonomen Dambisa Moyo och *The Challenge for Africa* av kenyanska Wangari Maathai.

Nu är tiden kanske mogen för att ifrågasätta vem som tjänar på biståndet. Om man verkligen vill bekämpa fattigdomen i Afrika krävs det mer än hipa biståndsgalor i väst. Vad sägs om det gamla slagordet "Trade, Not Aid"?

Pernilla Ståhl

Vårt behov av tystnad

A BOOK OF SILENCE

SARA MAITLAND

GRANTA 2008

På resa med tåg till Köpenhamn sätter jag mig i den tysta avdelningen. Till höger om mig sitter fyra unga män, alla med musiken direktansluten till öronen. Det väser och låter från dem. Bakom mig sitter en kvinna som inte förstått var hon sitter, hon talar högt och ljudligt i telefon med en väninna.

Vi lever i en tid som knappast premierar tystnad. Det offentliga rummet har i städerna – stora som små – förvandlats till ett slags underhållningslokal där musik och gyckel pågår året runt. Om somrarna drar stadsfestivalerna över landet och får människor att lämna sina hem för att de alls ska kunna sova. De mullrande basgångarna från dans- och rockband går genom urberget från stadskärnorna ut i den omgivande landsbygden.

Vill man finna välformulerad kritik mot de hot mot tystnaden som den moderna kulturen innebär, finns det en rik litteratur. Man kan gå tillbaka till Henry David Thoreaus bok från 1840-talet, om de två åren i skogshyddan i Walden, eller till trappistmunken Thomas Merton som i sina böcker formulerade kritiken utifrån ett meditativt, kristet perspektiv. En man som Edward Abbey skrev sin *Desert Solitaire – a Season in the Wilderness* 1968 (som jag har i en väl tummad pocketutgåva illustrerad med teckningar av Peter Parnall), och författaren som portugisen Miguel Torga och polackerna Adam Zagajewski och Zygmunt Bauman har på olika sätt visat hur konsumtionskulturen hänger samman med frånvaron av tystnad.

Ur ett perspektiv som tycks förena flera av dessa olika utgångspunkter har nu den brittiska författarinnan Sara Maitland skrivit *A Book of Silence*, som är en omfattande studie i ensamhetens och tystnadens problematik utifrån det egna li-

vet. Maitland är mest känd som novellist, men har också publicerat romaner och fackböcker i olika ämnen. Hennes roman *Daughters of Jerusalem* belönades med Somerset Maughan Award 1978. Hon föddes 1950 i Galloway och studerade i Oxford och undervisar idag på distans för Lancaster University. Hon är katolsk konvertit och har tidigare också levt ett liv som prästfru i anglikanska kyrkan, är mamma till en vuxen son och en vuxen dotter, men har lämnat livet som hustru bakom sig. En viktig beståndsdel i hennes reflektioner kring det solitära livet och tystnaden kan sägas vara gemensam med Thomas Mertons; den handlar om bön och andligt liv.

Maitlands uppdrag är att undersöka tystnaden – dess historia, dess landskap och kultur. Så formulerar hon det själv i boken. Detta uppdrag ger hon sig själv, när hon efter några experimentella perioder slutligen uppför sitt eget hus i skotska Galloway, där hon isolerad ute på en vidsträckt hed bosätter sig. I detta hus lever hon bara i sällskap av en hund, hon ser någon gång ibland den färfar-mare som är hennes närmaste granne, de vinkar till varandra. Hon är annars bara granne med den ständiga vinden, rovfåglarna och de oväder som drar förbi med stora regn och ihållande snöfall. Hennes landskap är mörkt om vintern, nordligt som det är, och i många avseenden ogästvänligt. Maitland beskriver också denna ensamhet tillvaros mörka sidor, hallucinationer, syner, röster – men också dess konkreta problem som har med mat, tobak och värme att göra. När hallucinationerna blir starka och hon ser saker som rimligen inte kan ha funnits i den materiella världen blir hon ibland rädd, hon säger att hon "kunde höra själva tystnaden skrika". Tystnaden "tor-kar ut och klär av" henne. Det är en styrka i hennes livsberättelse att dessa mörka och bitvis skrämmande erfarenheter redovisas, men de är inte dess centrala punkt. Den utgörs hela vägen av det solitära livets tystnad som en styrka, tillgång och >>

Storslagen natur gör ensamheten påtaglig på det skotska höglandet.

FOTO: WILFRIED KREICHHWOST/ZEFA/CORBIS

nödvändighet. Den är varken koketterande eller idylliserande, och i dess sträva och nakna uppriktighet är den närvarande som mänsklig erfarenhet.

När Maitland fattade beslutet att dra sig tillbaka och leva i tystnad möttes hon av såväl oförståelse som välmenande råd. En kristen vän till henne skrev ett långt brev där hon med provocerande argument försökte avstyra det: "Tystnaden är dödens plats", skrev hon och påminde Maitland om att "ordet" var själva den kristna tankens grund, "tystnaden är förtryck, ordet är frihetens ursprung". Men Maitland lät sig inte imponeras, som författare skulle hon varje dag använda orden, både i det hon själv skrev och i det hon läste. Också läsningen kom att förändras, med tystnaden blev den mer eftertänksam, gick i ett lugnare tempo. Istället för att läsa mer, kom hon att läsa noggrannare. Maitland menar också att vi i vår tid

främst förknippar tystnad med dårskap och depression men också med självskhet och socialt beteende. Vännernas reaktioner var alltså långt ifrån uppmuntrande.

Men själv menar hon att insikten om naturens processer kan vara lärorik för människan: en svamp växer i tystnad, liksom cellerna delar sig, bakterier tillväxer och fotosyntesen skapar grönskan omkring oss – i tystnad. Denna koppling gör hon också när hon talar om sitt eget trädgårdsarbete, som fungerar som ett slags tyst meditation – den pågår medan hon samtidigt producerar sin egen mat. Och hon utvidgar det till att gälla allt människan lever i: gravitationen, ljuset, tiden – allt det som vi inte kan se, men som hela tiden, utan att höras, verkar runt oss. Detta konstaterar hon, men ger sig inte iväg i flummiga resonemang.

Maitlands fyra mål för det nya livet var att hon ville förstå tystnaden bättre, utforska

sin egen andlighet, nå djupare i sitt eget författarskap, och inte minst ville hon ha mer av tystnaden eftersom hon njutit så av de små doser hon redan fått i livet.

År 2000 tog hon steget och flyttade till norra County Durham i nordöstra England, där det gamla blygruvdistriktet Weardale ligger. Där skulle hon leva under en provotid, och komma fram till om hon passade för tystnaden. I fyrtio dagar stannade hon. Svaret hon gav sig själv var ett tydligt ja: tiden där hade varit "intressant, krävande, spännande och glädjande på djupet", och utifrån denna vistelse har hon ansträngt sig att göra tystnaden till "en daglig, hållbar livsstil". Sedan i februari 2007 lever hon i det grundligt renoverade och ombyggda gamla huset i norra Galloway, ett landskap som Edwin Muir beskrev 1935, med orden: "här finns inga tecken på liv, bortsett från några enstaka betande får."

Varför söker sig då Sara Maitland till den öde heden och tystnaden i sitt hus?

Hennes främsta skäl tycks vara att hon mitt i livet ser att hon levat "a noisy life", att också hennes egna böcker varit bullriga. Hon observerar och blir alltmer kritisk till bullret och den ständiga ljudtapeten i London och längtar tillbaka till det Skottland där hon växte upp. Hon hänvisar också till Kafka, som sa att det kan aldrig finnas nog med tystnad för en människa som skriver. Ur den romantiska föreställningen om författarens tillvaro växte hennes egen om hur livet kunde levast.

Den tysta tillvaro hon berättar om, från de förberedande platserna och i det egna, ensamt belägna huset, ter sig både attraktiv och en smula skrämmande. Sättet hon gör det på är litterärt sett lika lockande som Thoreus berättelse om livet vid Walden.

Thomas Nydahl

Cartesiansk djupdykning

CARTESIANSKA DYKAREN

TRE MEDITATIONER

DURS GRÜNBEIN

ÖVERSÄTTNING: ULRICA

WALLENSTRÖM

Ersatz 2008

Elaka tungor brukar hävda att Sveriges största insats för filosofihistorien är att fransmannen René Descartes dog i Stockholm 1650. Sant eller inte – filosofen bjöds de facto in till hovet av drottning Kristina 1649 men avled året därpå i sviterna av en lunginflammation. Vid sidan av den omfattande filosofiska gärningen bidrog det hastiga fränfallet till att 1600-talet delades upp i två ontologiska hälften – en där människan uppfattades som en helhet, en där hon betraktades som sammansatt av "kropp" och "själ". Descartes berömda sats *cogito, ergo sum*, "jag tänker, alltså finns jag", hade underhand vunnit ett allt större gehör i det allmänna medvetandet.

Många efterhånga frågor har emellertid följt i kölvattnet av detta intellektuella genombrott. Flertalet av dem rör tolkningshorisonten: Hur ska man egentligen förstå den radikala uppdelningen, och vilka konsekvenser får den för förståelsen av jaget – i all synnerhet det poetiska jaget? I sin essäbok *Cartesianska dykaren – Tre meditationer* påminner den tyske poeten Durs Grünbein om Osip Mandelstams inflytelserika text "Samtal om Dante", där författaren till *Den gudomliga komedin* anakronistiskt liknas vid en "metaforens Descartes". I gengäld – vilket Grünbein också påpekat i en intervju – skulle Descartes mycket väl kunna kallas "kunskapsteorins Dante".

Oavsett värdet av en sådan analogi så säger den något om den betydelse som historien skänkt filosofen, om än hans ställning idag är allt annat än oomstridd. När Grünbein delvis sätter honom under nytt ljus – det vill säga upprättar ytterligare en variation

på temat filosofi kontra litteratur – pläderar han samtidigt för en vidare förståelse av den ofta missförstådda kropp/själ-dikotomin. Genom att skriva in ett modernt författarsubjekt i den cartesianska revolutionens sfär frilägger Grünbein nya perspektiv på den väv av betydelser som Descartes filosofi med tiden kommit att fogas in i. Och han gör det till gagn och vinning för dem båda: "Vad, frågar man sig, har fransmannens stora upptäckt, hans *ego cogito*, som hjälpte filosofin på traven, med poetisk intelligens att göra? Detta energiska, kunskapsgrundande cartesianska jag och den där andra, likaledes imaginära storheten, det poetiska jaget: i vilket förhållande står de till varandra? Räcker det att säga att de är jämbördiga, var för sig en världsskapande, världsifrågasättande instans? Har de inte funnits länge, oberoende av varandra, i skönaste autonomi? Eller har det ena, Descartes *cogito-jag*, varit vägröjare för det andra, förhåller de sig alltså till varandra som original till kopia?"

Det är förvisso egendomligt att denna originella men rätt snariga tankebok utkommit i svensk språkdräkt före den cirka tretusen alexandrinerna långa versromanen *Vom Schnee oder Descartes in Deutschland*, ett slags skönlitterär föregångare till den volym som nu föreligger i Ulrika Wallenströms stringenta översättning. Man hade gärna sett dem i en korsbefruktande dubbelvolym, där affiniteten mellan de båda verken blivit tydligare även för svenska läsare.

Men givetvis står specifika särdrag att finna även i denna essäistiska vidareutveckling av versromanens teman. Ett av dem, det kanske allra viktigaste, framträder när Grünbein sammanfattar ett av sina resonemang i stiltypiskt drastiska ordalag: "Det är endast tack vare medvetandets interventioner som vi inte är dömda att stekas i den fysikaliska determinismens helvete. Frihet kan det överhuvudtaget vara tal om bara så länge man är beredd att skilja mellan kropp och

själ, ande och materia – även om litteraturen skulle vara det sista ställe där detta sker." Alltså: ur Descartes teoretiska klyvnad uppstår inte bara för första gången ett förnimbart subjekt, utan med tiden också den frihet som är själva förutsättning för utvecklandet av ett modernt författarjag – framåtsträvande och i stånd att lyfta människan ur "köttets obotli-

Genom att skriva in ett modernt författarsubjekt i den cartesianska revolutionens sfär frilägger Grünbein nya perspektiv på den väv av betydelser som Descartes filosofi med tiden kommit att fogas in i.

ga ensamhet", för att travestera Hjalmar Söderbergs berömda credo. Grünbeins generösa tolkning ska dock inte – även om det emellanåt är frestande – ses som enbart retorisk. Vad han mer än något annat vill påvisa är vilka vittgående moraliska implikationer denna åtskillnad bär med sig. Med nutida ögon – utan kritisk och ingående reflektion – är det lätt att vifta bort Descartes existentiella fundament som självklart, i värsta fall trivialt. Och det är precis denna förminskande lockelse som meditationerna i *Cartesianska dykaren* vill ledaläsaren bort ifrån. Descartes är – menar Grünbein – modern i sin egen rätt, han angår oss fortfarande på sätt som vi inte alltid förmår överblicka.

Ibland blir temperamentet i framställningen aningen för devot, som en underdånig lärjunge i förhållande till läro-

mästaren. Det direkta tilltalet, utropen, ömmandet för favoritfilosofen och hans prekära eftermäle, skorrar lite falskt mitt i den för övrigt välkalibrerade texten: "Stackars Descartes [...], vad allt har man inte beskyllt hon för. Ändå var det han som, i en de fysikaliska effekternas bakvända värld, gav oss nyckeln till individens frihet. Underligt nog är nu inte hans efterföljare och övervinnare Newton illgärningsmannen, inte newtonismens skandalen, fast han i sin *Principia* levererade formeln för ett rent kroppsligt universum där det uteslutande är fråga om att stöta och stötas, trilla och falla, flyga och slå ner, tröghet och impuls."

Det råder alltså ingen tvekan om till vem och vad Grünbein sätter sin tilltro. Poesins och det tänkande subjektets oupplösliga förening är hans ämne, och till denna rörelse är Descartes av allt att döma upphovsman. Det är en både långtgående och vågad slutsats, som trots invändningarna gör de tre meditationerna till en entusiastaserande och smittande läsning; den tyske poeten lyfter på ett personligt och otidsenligt, emellanåt också smått indignerat, sätt fram en tänkare som länge stått i skuggan av mer akademiskt "gångbara" barockfilosofer som Spinoza och Leibniz. Men historien lär att detta förhållande långt ifrån är skrivet i sten. Över tid fluktuerar som bekant varje filosofers konjunktur, och att exakt uppskatta Descartes kurs idag är ett företag som svårigen låter sig göras. För Durs Grünbein – hans kanske ivrigaste besjungere och litterära valfrändskap i vår tid – kan betydelsen emellertid inte överskattas.

Ett annat, betydligt mer modest och i allra högsta grad subjektivt bevis på hans inflytande är denna besynnerliga synergi: 1650 dör en fransk filosof på ett grannliga slott i den svenska huvudstaden. I rikets andra stad sitter 2009 en ännu levande frilansskribent i allt annat än majestätiska miljöer och förundras över hans omvälvande filosofi. Ibland är 359 år inget historiskt avstånd att tala om.

Roberth Ericsson

Skurkar skildrade utan moralism

Var tid har sina hjältar, men också sina förlorare. Per Landin porträtterar några tyska män som inte kvalade in i historieböckerna.

DIETRICH ECKARTS

ONDA ÖGA

ESSÄER

PER LANDIN

Atlantis 2009

Germanister är ett tunnsätt släkte. Tyskland, som ligger så nära, finns långt borta. Den självklarhet varmed vi följer allt amerikanskt och även brittiskt finns inte för tysk del. Adolf Hitler gjorde sitt verk grundligt. Tyskland har rest sig ur ruinerna. Som ekonomisk stormakt, stabil demokrati, tongivande europeisk samarbetspartner är Tyskland ett föredöme i många avseenden. Men sin kulturella identitet har landet aldrig återvunnit.

Per Landin är en lysande germanist. I bok efter bok har han gjort det som en sådan bör göra. Han har grubblat över Tysklands öde, över illdåden och katastroferna, över det tyska i förhållande till det europeiska och det svenska. Han har givit ut prosa och lyrik från DDR, skrivit om "sista tangon i DDR", fört "tyska samtal" genom fyra litteraturer, skildrat den tyska staden Königsberg som förintades och sedan blev den ryska staden Kaliningrad. Nu har han givit ut *Dietrich Eckarts onda öga*. Boken handlar om sju män som – till stor del genom eget förvållande – kom för nära nationalsocialismen och som brände sig.

Vilka var de?

En var tilessäns Dietrich Eckart. Vi vet numera att Eckart spelade en avgörande roll för Hitlers ideologiska utveckling. Det var från Eckart, som han träffade i München 1919,

som Hitler hämtade sina avgörande idéer, framför allt antisemitismen. Tidigare har biograferna följt Hitlers egen redogörelse i *Mein Kampf*. Numera vet man att den är tillrättalagd, vilket egentligen inte behövt förvåna någon. När Hitler i februari 1919 gick med i hedersvakten vid den mördade judiske revolutionären Kurt Eisners begravning – en episod som man förgäves letar efter upplysningar om i *Mein Kampf* – hade han ännu inte blivit den Hitler vi känner. Det var genom sin beröring med medlemmar av det så kallade Thule-sällskapet och särskilt med Eckart som han fick en stor del av sin ideologiska skolning.

Före första världskriget hade Eckart varit en avsigkommen litteratör som egentligen bara kunde anteckna en enda framgång. Den kom honom till del när hans översättning av Henrik Ibsens *Peer Gynt* hade avsevärd framgång på tyska scener. Efter kriget gick Eckart allt mera in i alkohol – och drogmissbruk. I München med omgivning kunde man se honom sitta och domdera på någon stamlokal som Café Heck, Osteria Bavaria eller Bratwurstglöckl vid Frauenkirche. Ämnet var oftast judarna. Nu hade Eckart utvecklat en fanatisk antisemitism som överskuggade allt annat. Precis som när det gällde Hitlers antisemitism senare spelade de rent rasbiologiska inslagen en mycket underordnad roll. Kärnan för Eckart, liksom för hans lärjunge Hitler, var en konspirationsteori. De berömda *Sions vises proto-*

koll, en antisemitisk och antisemitisk förfälskning, spelade en viktig roll. Det ansågs bevisat att judarna bakom kulis-

Landin har en förmåga att hitta bortglömda böcker i antikvariat och på loppmarknader för att sedan suga sig fast vid det bisarra och vrånga snarare än det romantiska eller ståtliga.

serna dirigerade hela världens regeringar. Judarna var kapitalisterna. Det var de som hade pengarna. De dirigerade bankerna och börserna. Via dem dirigerade de också politikererna. Bakom allt spårade Eckart kapitalets makt och kapitalet var judiskt. Märkligt nog dirigerade judarna också de revolutionära rörelserna. Bolsjevikerna i Ryssland, liksom i Ungern, Polen och Tyskland, var allesammans judar. Judarna uppfattades varken i Eckharts eller senare i Hitlers förställningsvärld som svaga. De var tvärtom diaboliskt intelligenta. De naiva tyskarna var deras lättrogna offer. Världskriget, de ekonomis-

ka kriserna, arbetslösheten, allt var judarnas verk. Genom att förstöra Europa förberedde de sitt slutgiltiga maktövertagande.

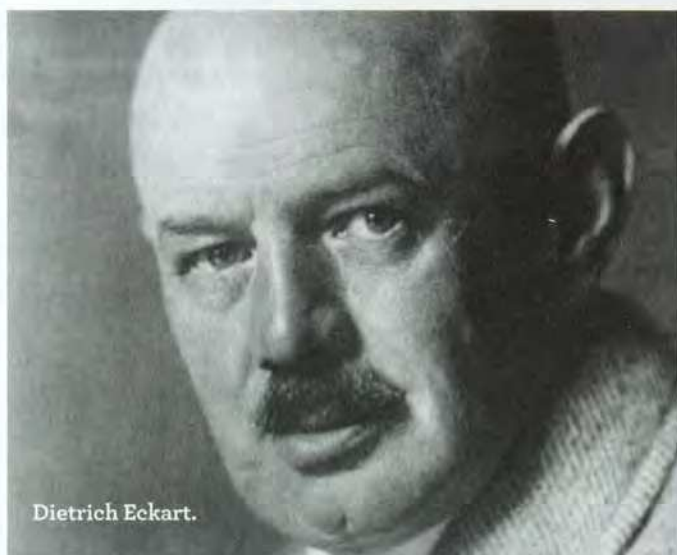
Hitler lyssnade andäktigt till dessa tirader. Eckart hade å andra sidan i den demobiliserade korpralen funnit en man efter sitt sinne. Han var en karl som kunde höra en kulspruta smattra. Men ingen officer: "En officer har folk ingen respekt för. Bäst vore det med en arbetare som kan tala för sin sak." Just en sådan man var Hitler, bättre än ett dussin professorer.

Eckart grundade Völkischer Beobachter, som skulle bli nazistpartiets organ. Men hans alkoholism tilltog. Till slut avskedades han. Året 1923 dog han, ensam och bitter. Sin främste lärjunge upphöjelse fick han aldrig uppleva. Var Dietrich Eckart en ond man? Tvivelsutan, men eftersom han också var maktlös, svag, undanskuffad och alkoholiserad väcker han inte indignation.

Det är den sortens skurkar Per Landin älskar att presentera oss för, de skurkar som också är offer och som oftast inte ens sätts i tillfälle att utföra några illdåd.

En illgärningsman var likväl Ernst von Salomon. Han var delaktig i mordet på Tysklands utrikesminister Walther Rathenau i Königsallé i Berlin midsommardagen 1922. Aristokrat, ideologisk desperado, krigare, terrorist, Hitlerkritiker, på sin ålders höst bekant med en annan tysk terrorist, Ulrike Meinhof, var von Salomon just en sådan existens som passar in i *Dietrich Eckarts onda öga*. Efter andra världskrigets slut satte den amerikanska ockupationsmyndigheten in honom i korrektionsläger, dock utan att avsevärt kunna korrigera honom. I det nya demokratiska Tyskland som sedan skapades hade han ingen plats.

Extrempolitiker och fiende till demokratin var också Edgar Jung. Hans anspråk på en fotnot i historieböckerna kommer sig av att han som talskrivare åt Hitlers vicekansler, Franz von Papen, gjorde det sista be-

Dietrich Eckart.

Ernst von Salomon.

tydelsefulla försöket att protestera mot Tysklands förvandling till enpartidiktatur. Han mördades av Gestapo i juli 1934.

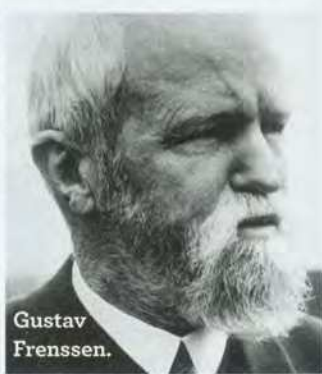
Men vid sidan av terrorister och politiska aktivister berättar Landin även om litteratörer. Till de personligen stillsamma hörde Oswald Spengler, författare till den tidiga mellankrigstidens bästsäljare *Västerlandets undergång*.

Under första världskriget var Spengler kronvrak, men ständigt nervös för att bli inkallad till krigstjänstgöring. Plågad av migrän och ensamhet satt han i sin bostad i München och skrev sin stora bok. Krigets muller hörde han inte där, men för hans inre blick uppstod och förintades civilisationer.

När *Västerlandets undergång* publicerades blev han en av Tysklands mest omtalade författare. Nazisterna sökte förbund, men Spengler tvekade. Han hade sympatier för Hitlerörelsen, men också invändningar. När ödet bultade på hans port vägrade han öppna. Som så många revolutionärer blev han besviken när den revolution han hoppats på verkligen inträffade.

Moeller van den Brock hann inte ens bli besviken. Han tog sitt liv 1925, långt innan Hitlers stat förverkligades. Ändå hade han gett den sitt namn. Hans bok *Det tredje riket* publicerades 1923. Hans tema var detsamma som Hitlers:

"Liberalismen har undergrävt hela kulturer. Den har för-

Gustav Frenssen.

stört nationer. Den var ingenting annat än mänsklighetens självupplösning."

Sinstörstalitteräraframgång hade Moeller van den Brock annars genom den fullständiga utgåva av Dostojevskijs verk i tysk översättning som han gav ut på Piperförlaget. Pipers Dostojevskij i röda band präglade den generation av tyska intellektuella som upplevde första världskriget och som svärmade för den ryske diktaren och för den slaviska själen.

En annan författare som fick inflytande genom en titel snarare än genom ett verk var Hans Grimm, författare till den voluminösa romanen *Volk ohne Raum* ("Folk utan rum") från 1926. Romanen handlade om Tyska Sydvästraafrika (nuvarande Namibia). Den spelade ingen roll för Hitler som inte intresserade sig för Afrika. Men själva parollen "folk utan rum" kunde av nazisterna tillämpas på tyskarnas strävan efter åkermark i Ryssland eller Ukraina.

Hans Grimm.

Hans Grimm själv var snarast missnöjd med Tredje riket så länge det pågick. När det gått under blev han dock häftig nazist och försvarade Hitler med kverulantisk istadighet.

Landin har en förmåga att Lhitta bortglömda böcker i antikvariat och på loppmarknader för att sedan suga sig fast vid dem, söka författarens halvt utplånade fotspår och drömma sig tillbaka till det förflutna med en förkärlek för det bisarra och vrånga snarare än för det romantiska eller ståtliga. Hans möjligen mest minnesvärda essä heter "Hemma hos Frenssen". Den handlar om Gustav Frenssen (1863–1945), som på sin tid räknades bland Tysklands främsta författare.

Hans hembygdsroman *Jörn Uhl* kom i flera svenska översättningar. Han hyllades av Selma Lagerlöf, Nathan Söderblom och Verner von Heidenstam.

Det hela handlar om Frenssens hembygd i Ditmarsken, om hedkullar och dammvallar,

om tegar som odlas med möda, om uppoffring och nöd, allt beskrivit på vad Landin kallar "en knotig, barskrapad tyska som hämtat must och salt från Västerhavet".

Frenssen skulle med tiden utvecklas till ursinnig nazist. Han fick priser och utmärkelser och blev, återigen med Landins formulering, "den nya regimens stälftarfar". Tredje rikets sammanbrott slapp han uppleva — han dog med en månads marginal.

Att det också innebar det till synes definitiva sammanbrottet för Frenssens litterära rykte är inte ägnat att förvåna. Landin har emellertid besökt diktaren i Barlt, bläddrat i volymerna i Frenssens bibliotek och besökt den undanskymda gravplatsen.

Per Landins styrka som essäst ligger inte i den historiska, politiska eller idémässiga analysen. Den ligger i inlevelsen och förmågan till återskapande. Hans sju porträtt blir övertygande porträtt också av en epok, av ett tyskt århundrade som varit rikare på tragik och galenskap än något tidigare.

Detta århundrade har också haft rum för existenser sådana som de av Per Landin avmålade, människor vars enda försvar varit deras misslyckande. Moraliserande och pekpinnar är inte Landins sak. Just därför blir moraliteten övertygande. Hans sju figurer behåller verklighetens flertydighet.

SVANTE NORDIN

Idéerna bakom staten Israel

SIONISMEN

EN ANTOLOGI

ELI GÖNDÖR & PATRIK ÖHBERG

(RED.)

Atlantis 2009

Sionismen har varit omstridd. Salltsedan de judiska massornas religiösa, vagt artikulerade Sionslängtan började utvecklas till ett modernt politiskt handlingsprogram och en ideologi för drygt hundra år sedan. Den kontroversen följer sioniströrelsen från begynnelsen och har gått i arv till Israel, den sionistiska staten.

Till en början var det en intern judisk uppgörelse. Den nya strömningen var för obetydlig för att noteras av andra än de närmast berörda. Men vilka passioner den rörde upp, vilka känslor den satte i svallning! Både i gettona i Östeuropa och i de till synes väletablerade judarnas salonger i Berlin och London.

"De där typerna vill bli lyckliga!" utbrast indignerat den aktade tysk-judiske filosofen Hermann Cohen när han konfronterades med sionisternas idéer om en judisk stat som skulle normalisera de förtryckta judarnas situation. Från sitt lärosäte i Marburg drev han tesen att judarna skulle fortsätta att vara utspridda över världen för att förkunna sitt messianska, universella budskap - och om de fick lida lite på köpet hade det bara en förädlade inverkan.

Cohen hade rätt. Sionisterna ville verkligen bli lyckliga. De ville känna sig hemma i världen utan främlingskap och förföljelse. Gershom Scholem, en annan tysk-judisk intellektuell gigant som blev sionist och flyttade till Jerusalem, sade alltid att Cohens synpunkt var den enda riktigt tungt vägande invändningen mot sionismen. Det universella uppdraget hamnade onekligen i skymundan för de judar som byggde upp och kämpade för sin stat.

Sionisterna fick i alla fall sin lilla hämnd genom att uppkal-

la en gata i centrala Tel Aviv efter Hermann Cohen. Men fann de någonsin lyckan? Trots sin exempellösa utveckling är Israel alltjämt en utsatt, kontroversiell stat som ofta beskrivs som en jude bland världens nationer.

Idag är den interna judiska debatten sedan länge avgjord till sionismens fördel. Efter Förintelsen, efter Israels tillkomst, sluter en överväldigande majoritet av världens judar upp bakom den judiska staten.

Sionismdebatten förs istället mellan Israels vänner och fiender. Den handlar om Israels göranden och låtanden - och inte sällan om dess existensberättigande. Många använder orden sionism och antisionism som slagträn utan att veta vad de egentligen betyder och utan att känna till den historiska bakgrunden.

Därför är det ett vällovligt initiativ när Eli Göndör och Patrik Öhberg nu ger ut antologin *Sionismen* (Atlantis) med ett antal texter av tidiga företrädare för rörelsens olika schatteringar. För första gången på årtal blir därmed flera centrala tänkare lätt tillgängliga på svenska.

När man läser dessa texter, de flesta riktade till en judisk publik, ska man ha i minnet hur hårt de första sionisterna måste anstränga sig för att övertyga sin samtid. Sionismen blev fördömd och förlöjlighad, hatad och utskrattad. Samtidigt väckte den hopp hos miljoner människor i de länder där judarnas situation var som svårast.

Med facit i hand är det lätt att se att läget för Europas judar redan då var ohållbart. Fångade i en politisk och ekonomisk räv-sax gick judarna mot sin undergång på en kontinent där den militanta nationalismen blev allt starkare, där det urgamla kristna judehatet blev öppet rasistiskt och begåvades med en ny, salongsfähib beteckning: antisemitism.

Inte heller sionisterna kunde förutse vilka krafter som hade satts i rörelse och vilka katastrofer som väntade under 1900-talet. Men, som framgår av boken, sionismens "grunda-

Theodor Herzl.

FOTO: SCANPIX

re" Theodor Herzl och hans förelöpare Moses Hess och Leo Pinsker analyserade "judenöden" och kom till slutsatsen att det förföljda minoritetsfolket måste organisera sig, ta sitt öde i egna händer och bilda en nationalstat.

Den analysen väckte häftiga protester i den judiska världen. De liberala och assimilerade gick i taket; de nya idéerna hotade deras ställning som lojala patrioter i respektive länder. För de religiöst ortodoxa var det en hädelse att lägga sig i Guds överväganden genom att påskynda judarnas återvändande till Israels land; den skulle ske först vid Messias ankomst. Och för merparten av de många socialistiska judarna var sionismen bara en småborgerlig avvikelse; revolutionen skulle lösa judarnas och alla andra för-

tryckta gruppers problem.

Först med Förintelsen sattes slutgiltigt streck i den interna judiska debatten. Efter mordet på sex miljoner judar gällde det att ge de överlevande spillrorna en tillflyktsort och att skapa en garanti för att judar aldrig mer skulle stå försvarslösa. Det är sionismens tragedi att dess stat kom för sent för de människor den avsåg att rädda.

När Israel bildades 1948 var sionismen sedan länge en internationell, storpolitisk fråga. Judar och araber i dåvarande brittiska mandatet Palestina hade då i decennier utkämpat en bitter strid om landet, både på slagfältet och i opinionen. Den palestinska flyktingtragedin blev ett av världspolitikens mest infekterade problem.

Samma krig och samma de-

batt pågår än idag. Redaktörerna skriver att de ger ut sin bok just för att ge kunskap till dem som skriker slagord i diskussionen.

De första kapitlen med klassiska texter ger en fyllig bakgrund till hur de sionistiska pionjärerna resonerade under det sluttande 1800-talet. De ger läsaren inblick i den katastrofsituation som fick flera olika tänkare att oberoende av varandra börja fundera på sionistiska lösningar.

Redaktörerna ger förtjänstfulla historiska introduktioner till de olika kapitlen. Som alltid i en antologi kan man diskutera urvalet. Flera texter i boken är intressanta, allmänt sionistiska inlägg. Men jag saknar mera profilerade bidrag som klarare skulle illustrera de ide-

ologiska skillnaderna inom den sionistiska rörelsen. Sionismen är ju en överideologi som inom sig rymmer alla varianter av höger och vänster, religiösa och

Det är sionismens tragedi att dess stat kom försent för de människor den avsåg att rädda.

sekulära. Möjligen hade antologin vunnit på att ha fler men kortare texter.

Det är en brist att Chaim

Weizmann, rörelsens dominerande ledare under decennier, inte finns med i en bok om sionism. Sektionen om arbetarsionism saknar centrala gestalter som A.D. Gordon, icke-marxisten som sjöng kroppsarbetets lov, och Ber Borochov, den marxistiske teoretikern som konstruerade sin egen syntes av socialism och sionism. Båda präglade generationer av anhängare.

Antologin får Israels självständighetsförklaring 1948 representera statsgrundaren David Ben-Gurion och hans arbetarsionism. Men deklarationen är snarare en kommittéprodukt, ett resultat av långa förhandlingar mellan de politiska partierna innan de till slut lyckades ena sig om ordalydelsen.

Dessutom missar den svenska översättningen poängen att vänstern faktiskt lyckades förhandla bort Gud ur självständighetsförklaringen. "Vi förliktar oss på Israels klippa (tsur jisrael)" börjar sista stycket i det hebreiska originalet. Det är en elastisk formulering som kan avse Israels land eller vara en synonym för Gud eller betyda lite av varje, beroende på tycke och smak. Den gjorde det möjligt för alla från kommunisttill nationalreligiösa att skriva under. Men i den här boken står det uttryckligen "den allsmäktige Gud".

Trixandet med orden återspeglar den tidens opinionsläge. Problemet skulle knappast uppstå i dagens Israel. Inom sionismen har Gud gjort comeback med besked.

Arne Lapidus

Decennium på dekis

WHEN THE LIGHTS WENT OUT. BRITAIN IN THE SEVENTIES.

ANDY BECKETT
Faber 2009

Ett underbart år, 1972-1973, tillbringade jag i London. Familjen bodde billigt och centralt (i en 5:a från sekelskiftet in till Edgware Road för 40 pund i veckan) och tillvaron, tycktes det mig som 14-åring, bestå av Top of the Pops, regelbundna besök på Stamford Bridges fotbollsstadion och stämningsfulla kolbräror.

Och så naturligtvis strejker. De stinkande sopbergen på trottoarerna var en plåga, men att se expediterarna på Selfridges med suverän likgiltighet ta fram ficklampor och stearinljus när strömmen plötsligt gick blev ett minne för livet.

Det blev det också för miljoner engelsmän. För dem som var med när det begav sig framstår 1970-talet som sinnebild av ett samhälle på dekis: oansvarigt, ostyrbart och världsförärvant.

I decennier hade man levt på lånad tid och koloniala fan-

tasier, utan att ta notis om att omvärlden sprungit i fatt och blivit både rikare och smartare. Men när Internationella valutafonden villkorade sina nödlån mot en omläggning av den ekonomiska politiken kunde ingen blunda för faktum: Storbritannien var The sick man of Europe.

Andy Becketts bok *When the Lights Went Out: Britain in the Seventies* är en både underhållande och upplysande skildring av denna era.

Det omfattande förbrytarregistret ingår politiker, strejkleddare, journalister, bohemer, utopister, marxister och alla andra som hade det gemensamt att de aldrig kunde förmå sig att se sanningen om sitt land i vitögat. Reaktionen blev oundviklig, och hon hette Margaret Thatcher.

When the Lights Went Out är ingen förkastelsedom över 1970-talet. Det var, visar Andy Beckett, en visserligen vanvettig men också kulturellt och intellektuellt berikande och djupt betydelsefull period i brittisk samhällsutveckling. Den är visserligen sedan länge avklarad, men dess efterskalv har inte upphört och är fortfarande kännbara.

Mats Wiklund

Konst är konst och inget annat

**NYSKAPANDE MÅLERI
EN ESSÄ OM MÅLERIETS
UTTRYCKSMEDEL**

GUNNAR LARSSON
Carlssons förlag

Många böcker skrivs om målningar men betydligt färre om måleri. Att jag har saknat sådana böcker inser jag inte förrän jag läser Gunnar Larssons *Nyskapande måleri*, som är precis vad undertiteln säger: En essä om måleriets uttrycksmedel. Vad innebär då detta? Larsson definierar åtta grundbegrepp: rum, volym, bildrum, ljus, färg, stoff, mimik och materialitet. Av dessa delar skapas måleriets språk, enligt Larsson det viktigaste för en konstnär att renodla.

Måleriets språk har ingenting att göra med motivet, som därför är relativt ointressant för Larsson – det är inte där det uttrycksbärande i en målning finns. Även om jag inte helt kan köpa den tanken tycker jag att den är sympatisk: motiv och måleri förhåller sig till varandra som litteratur och poesi.

Trots att Larsson kallar sin

bok just *Nyskapande måleri* har den ingenting att göra med den samtida kont som brukar åberopas som bevis på att det är "inne" med måleri. Istället vänder sig Larsson till de gamla mästarna, där han försöker ringa in vad det är i själva måleriet som berör honom: "Konstigt nog tycks det mig som om den rastlöst experimenterande modernismen är en konstepok som har bidragit förhållandevis lite till det måleriska språkets utveckling, medan äldre, uttalat tillbakablickande epoker som till exempel renässansen, har frambringat konstnärskap som genomgripande har omformulerat måleriets språkliga förutsättningar."

Gunnar Larsson är själv verksam som konstnär, men arbetar till vardags som lärare på Konstfack. Till skillnad från många av sina kolleger vänder han sig mot synen på konstnärligt skapande som ett slags forskning – konst är inte vetenskap, konst är konst och inget annat. Här märks Larssons släktskap med Ulf Linde, som också har skrivit förordet till boken.

Nyskapande måleri är en på samma gång kärleks- och anspråksfull, personlig och allmängiltig bok. Jag önskar så att den får den uppmärksamhet den förtjänar.

Therese Bohman

Försommarfriden lägrar sig inte riktigt, eftersom statsmän ständigt ringer och vill veta hur problemet Nordkorea bör lösas. Jag förespråkar fredliga alternativ. Ett sådant, som knappt diskuterats, är det socio-psykoterapeutiska.

Kim Jong-il har ett bibliotek med över 20 000 Hollywoodfilmer, som han använder för att förstå västerlandet. Det är inte osannolikt att en av dessa filmer är Alfred Hitchcocks *Psycho*.

Norman Bates, huvudpersonen i *Psycho*, möts sällan med förståelse. Det är orättvist. Bates har ett propert yttre och hans sämre sidor är huvudsakligen en följd av att hans döda mor envisas med att styra och ställa på det motell som rätteligen borde vara hans.

Den käre ledaren Kim Jong-il är i en liknande situation. Hans far, den store ledaren Kim Il Sung, är Nordkoreas "evige president", trots att han sedan länge är avliden. Var och en med erfarenhet av hur bokstavliga asiater är vad gäller begrepp som "evighet", inser hur provande detta måste vara. Det är inte konstigt om Kim ser Bates som förebild.

Frågan vi bör ställa oss är följaktligen: vilket är det upplysta sättet att hjälpa en person i Norman Bates utsatta situation? Svaret är att skapa en "krisgrupp" med uppgift att lära sagda person att "hantera sin ilska". I grava fall behövs antagligen ett hälvdussin socionomer och psykologer som utstrålar empati, talar med professionellt gnälliga röster och rör vid patienten, för att upprätta en "mellanmänsklig kontakt".

Om Nordkorea ska bombas med något är det ett antal sådana krisgrupper, inte sprängmedel. Deras uppgift, efter att ha luftlandsatts, blir att finna Kim och se förstående ut.

Det finns förstås en risk för att krisgrupperna aldrig mer hörs av. Men, som jag säger till rådvilla statsmän, vi får försöka uthärda en sådan förlust.

NÄR LEWIS PAUL BREMER III yttrade de bevingade orden "Ladies and gentlemen ... we got him!", blev han välkänd världen över. Nu, snart sex år efter att Saddam Hussein drogs upp ur sin jordhåla, minns ingen vem Bremer III är. Efter att under ett år i praktiken ha varit Iraks enväldige kung och därmed gjort skäl för ordningsnumret, dömdes han till den moderne statsmannens strängaste straff: att på livstid resa jorden runt och hålla tal.

Detta apropå att *Expressen* nyligen misstog en oskyldig civilist för att vara L.O:s eftersökta ordförande Wanja Lundby-Wedin.

Kanske var det ett ärligt misstag, men är jag verkligen ensam om att ana en komplott? Det är välkänt att Saddam Hussein hade flera dubbelgångare i sin sold för att förvilla fienden. Lika välkänt

är att svenska politiker, direktörer och fackpampar blixtnabbt lägger sig till med vanor och trick som de sett på den internationella arenan. Varför skulle de inte ha lärt av Saddam Hussein?

Kanske har vi redan trätt in i en verklighet där varje småaffillande makthavare vid första rubrik släpper lös en armé dubbelgångare, för att förvilla pressen.

Om det skulle vara så – och det ter sig fullt rimligt – måste *Expressen* skaffa en chefredaktör som har vett att skilja kopior från original och som inte ber om ursäkt så snart en dubbelgångare hamnar i den mediala korselden.

Jag vet inte hur han gjorde, men uppenbarligen var Lewis Paul Bremer III tillräckligt säker på att den Saddam han lät gripa var den riktige, för att få honom hängd. Det är precis den sortens chefredaktör *Expressen* behöver när den riktiga Wanja Lundby-Wedin väl dras upp ur sin fackliga jordhåla.

Jag ger gärna en representant för familjen Bonnier Bremer III:s telefonnummer, i utbyte mot en trevlig sommarlunch på Nedre Manilla.

Vad har Wanja lärt sig av Saddam?

I DET FRUKTLÖSA sökandet efter något sevärt på tv – undantaget den exempelöst njutbara kanalen Axess – stötte jag nyligen på ett program som heter *Bonde*

söker fru. Förstod jag saken rätt var det en televiserad kontaktannons där ett antal män sökte kvinnor att dela sina lantliga liv med. Till min förvåning upptäckte jag något senare att en annan kanal avser att sända ett snarlikt program under titeln *Ensam mamma söker*.

Ytterligare studier visade att de två programmen produceras av samma bolag.

Allt fler vänner och bekanta hävdar med enfaset att människor vid televisionen lider av grava intellektuella handikapp. Jag har alltid bestridit detta, även om min goda vilja provats allt hårdare i takt med att televisionen tagit formen av omvänd sophämtning. Tv-producenter är säkert normalbegärade och gör så gott de kan, har jag sagt.

Jag undrar om jag längre kan påstå något sådant med ett uns av övertygelse.

Om Meter film & television inte kan räkna ut att deras bönder, deras mammor och deras tittare alla skulle besparas sitt lidande om bönderna bara presenterades för mammorna och lämnades i fred, varvid sändningstid frigjordes för något sevärt, saknar de rudimentär logisk förmåga.

Signatures

20-talsfrossa

Nu visar Axess TV 32 filmer
med en av komikens mästare

med Buster Keaton

AXESS TV

www.axess.se

B Sverige porto betalt

B-POST

AVSÄNDARE: PRESSDATA AB

Box 610
832 23 Frösön

KUNGLIGA BIBLIOTEKET
FÖR FÖRSÄKRINGSVERKSAMHET

Box 5039
10241 STOCKHOLM

305300
TRANS

10
AXE/2009/5

Allt fler prenumererar på Axess magasin

Gör det du också!

Magasinet som ger dig ett fördjupat perspektiv
på samhälle, vetenskap och kultur

- ☐ Jag vill prova tre nummer av
Axess magasin för 59 kronor
- ☐ Jag vill ha nio nummer (helår) av
Axess magasin för 499 kronor
- ☐ Jag är student och vill ha nio
nummer för 249 kronor

När min beställning är mottagen får jag mitt första nummer av Axess magasin.

NAMN:

ADRESS:

POSTADRESS:

E-POSTADRESS:

MOTTAGAREN
BETALAR
PORTOT

Axess magasin
Axess Publishing AB
20494453
SVARSPOST
83118 ÖSTERSUND